

AMOS-ETVN (Jg. 4, 1 - maart 2007)

Woord vooraf

Hierbij stellen we U een aantal teksten van de medewerkers van de vakgroep Nederlands aan de Adam Mickiewicz Universiteit te Poznań voor. Ze komen allemaal uit het eerste nummer van ons nieuwe tijdschrift „Werkwinkel. A Journal of Low Countries and South African Studies”, waarvan de Nederlandse titel luidt „Werkwinkel. Tijdschrift voor Nederlandse en Zuid-Afrikaanse Studies” en „Werkwinkel. Tydskrif vir Nederlandse en Suid-Afrikaanse Studies” in het Afrikaans

<http://ifa.amu.edu.pl/werkwinkel/> . Hier in AMOS worden onze artikelen voor de eerste keer op het internet beschikbaar gesteld. De ondertitel van „Werkwinkel” definieert het gebied dat ons het meest interesseert en wat ook uit onze teksten blijkt: de studie van de Lage Landen en Zuid Afrika. Ook de combinatie van onderwerpen hoeft niet te verwonderen, daar de officiële naam van de vakgroep is: Departement voor Nederlandse en Afrikaanse Taal, Literatuur en Cultuur

<http://ifa.amu.edu.pl/fa/Department of Dutch and Afrikaans Literature and Culture> .

De leidraden voor ons didactisch en wetenschappelijk werk vormen het Nederlands en Afrikaans, maar dan wel in een Engelse context omdat we een deel uitmaken van het Instituut voor Engelse Filologie.

Aan de Adam Mickiewicz-Universiteit te Poznań (UAM) wordt sedert 1998 een tweejarige specialisatie Nederlands aangeboden aan de MA-studenten Engels. In de loop van de jaren werd de positie van deze specialisatie binnen de Faculteit der Letteren steeds sterker en groeide het aantal ingeschreven studenten en de lesgevende docenten gestadig. Omdat we aan alle formele vereisten voldoen die door het Poolse Ministerie van Nationale Educatie aan elke volwaardige filologische studierichting gesteld worden, beginnen we vanaf het academisch jaar 2007/2008 met de studie Nederlands als hoofdvak. De samenstelling van het personeel, het opleidingsprofiel en de werkervaring van de aangestelde medewerkers noopt ons om ook wetenschappelijke actief te zijn want er is geen goede en moderne didactiek mogelijk zonder goed onderzoek. Vorig jaar hebben we de organisatie van de jaarlijkse Neerlandicidag op ons genomen en we beschouwen dit als blijk van erkenning dat beide ambassades, de Nederlandse en de Belgische, ons met deze taak hebben belast

http://ifa.amu.edu.pl/fa/dzien_nederlandysty_2006 .

Trots presenteren wij u onze bijdragen – *klein begin, aanhou win.*

Inhoud

1. **Ewa Dynarowicz:** Portretten en een oude droom van Kader Abdolah **p. 3**
2. **Jerzy Koch:** Herman Benno Marx (1827-1917) – auteur van *Benigna van Groenekloof of Mamre* (1873) **p.15**
3. **Urszula Topolska:** De Oosterse traditie in de Nederlandse letteren **p.42**
4. **Pawel Zajas:** Postkoloniale reisliteratuur als 'omkering'. Over een vreemde Zuid-Afrikaanse "gids" van Bas Vlugt **p.53**
5. **Neil Cochrane:** Uit in die kuberruim: enkele waardetoevoegings en uitdagings ten opsigte van Gay@Litnet binne Suid-Afrikaanse konteks **p. 64**

Ewa Dynarowicz: Portretten en een oude droom van Kader Abdolah

Een *etnisch* gekleurde autobiografie en de *ethische* dimensie van het identiteitsvormingsproces

Ewa Dynarowicz Universiteit Adam Mickiewicz , Poznań

“Elke autobiografie lijkt op de laatste reis van Odysseus.

Het is een terugkeer naar eigen verleden, op zoek naar eigen identiteit.”

(Claudio Magris)

Op het eerste gezicht is *Portretten en een oude droom* een Perzisch fabelachtig reisverhaal. De verteller, Attar, is een overledene. Hij vertelt over de reis door Zuid-Afrika die hij samen met zijn vrienden (sommigen ook dood, anderen levend) maakte. Zijn verhaal wordt vervlochten met fragmenten uit oude Perzische verhalen, die een universele dimensie aan de gebeurtenissen verlenen. De metafysische elementen gepaard met fragmenten uit Perzische klassiekers maken de roman tot een fabel. Maar zodra de tweede verteller, Dawoed, de verhaaldraad overneemt, verandert de stijl van het narratief in een memorie—een verslag van een echte, door de Nederlandse journalist gemaakte reis. Bovendien herkent men in beide verhalen tientallen affiniteiten met het echte leven van de auteur: het boek ontstond naar aanleiding van Kader Abdolah's reis door Zuid-Afrika; beide vertellers zijn van Perzische afkomst; één van hen is een vluchteling die al meerdere jaren in Nederland woont, om hier alleen maar de belangrijkste parallellen te noemen. Men kan zich afvragen in hoeverre *Portretten en een oude droom* een autobiografische roman is.

De auteur sluit geen *autobiografisch pact* met de lezer (Lejeune 2001: 35). De naam van beide vertellers klopt niet met de naam op de kaft. Volgens de criteria gepresenteerd door Philippe Lejeune is dit een voldoende argument om de roman uit de categorie autobiografie onmiddellijk uit te sluiten (2001: 35). De auteur vermeldt nergens dat de roman als een weergave van zijn eigen levensloop gelezen moet worden. Integendeel, de eerste woorden van het boek bereiden de lezer voor op de *willing suspension of disbelieve*: “Omdat ik jarenlang in mijn graf heb gelegen, moet ik nog aan van alles wennen. [. . .] In mijn graf heb ik me ontzettend verveeld” (Abdolah 2003: 5). Bovendien wordt de roman door de talrijke intertekstuele elementen in het rijk van fictie geankerd. De keuze van fragmenten uit Perzische verhalen, die meestal het schrijverschap tot thema hebben, werkt als een metafictioneel element dat de rol van de schrijver en de macht van literatuur onder de ogen brengt. Als Dawoed aan het woord komt, wordt de lezer tijdelijk in de richting van de realistische conventie getrokken. Maar het onderscheid tussen de twee conventies begint al gauw te wankelen. Later krijgt ook zijn relaas een fictioneel geurtje. De gedichten die de auteur in de mond van Dawoed en de met hem reizende Nederlandse dichters legt, komen

rechtstreeks uit het oeuvre van de Zuid-Afrikaanse schrijfsters Wilma Stockenström en Ingrid Jonker, wat ook in de verantwoording vermeld wordt. Dit intertekstueel element verwijst naar het fictieve karakter van zijn verhaal.

Toch berust de roman op elementen van de autobiografische conventie: gebeurtenissen worden in de eerste persoon in de verleden tijd verteld en vormen een weergave van de persoonlijke ontwikkeling. Bovendien neemt de roman deel in het creëren van wat Lejeune de *autobiografische ruimte* noemt (2001: 32). Degenen die met het oeuvre van Kader Abdolah vertrouwd zijn, herkennen in *Portretten en een oude droom* veel motieven die ook in zijn andere boeken voorkomen. Op basis van deze overeenkomsten kan men sommige elementen van het verhaal als meer autobiografisch zien dan andere. Als gevolg ontstaat het niveau van transcendentie ten opzichte van de auteur, het bewijs van zijn reële bestaan. Afhankelijk van welke benadering men aanneemt, kan het boek van Abdolah als een autobiografie (als men de klemtoon op de interpretatie legt) of fictie (als men van het standpunt van Lejeune uitgaat) gelezen worden. De auteur zelf laat het boek niet onder één categorie vallen door te beweren:

Ik heb nooit gedacht dat ik nog eens een boek over Zuid-Afrika zou schrijven, maar toen ik er vorig jaar op tournee was, kwam opeens een belangrijk stuk van mijn verleden terug. Het was alsof ik na een lange tijd weer thuiskwam. Ik kon er niet meer van slapen. Mijn hoofd maakte steeds maar zinnetje en het land dwong me een pen te pakken. Mijn reis naar Zuid-Afrika werd tegelijkertijd een reis naar mezelf. *Portretten en een oude droom* is dan wel geen autobiografisch boek geworden, maar alles wat erin staat is van mij. (*Dossier*)

Op die manier blijft de roman dus tussen fictie en autobiografie hangen. Om deze typologische moeilijkheid te vermijden wil ik me op de *autobiographical voice* concentreren (Fisher 1994). Deze kritische term is ontzettend bruikbaar met betrekking tot de autobiografisch gestelde fictie als hij de aandacht op het auteursperspectief vestigt, alsook op de positie van het subject waarin dit perspectief zich uit. Als gevolg hoeft een boek dus niet aan alle door het genre autobiografie vereiste voorwaarden te voldoen. Wat de meeste aandacht krijgt, is wat de schrijver door middel van zijn personages over zichzelf vertelt. Het subject is dus de drager van het auteursperspectief en daardoor kan het met de auteur gelijk gesteld worden. In het geval van Kader Abdolah staan daarbij twee kwesties centraal: ten eerste zijn Perzische achtergrond en het probleem van immigratie, ten tweede het morele aspect van de identiteit. Ik wil eerst op de autobiografische dimensie van *Portretten en een oude droom* en het identiteitsbeeld dat daarin te voorschijn komt ingaan om later de ethische dimensie daarvan onder de loep te nemen.

*

Lejeune onderstreept dat zijn theorie geldt voor de Europese literatuur vanaf 1770 (2001: 22). In deze context eist de afkomst van de auteur speciale aandacht. De Perzische achtergrond van Kader Abdolah en het feit dat zijn wortels een belangrijke rol in zijn roman spelen, maken *Portretten en een oude droom* tot een etnisch gekleurde autobiografische roman die aan de classificatie van Lejeune ontsnapt. [De focus op het individu en de nadruk op zijn expressievermogen is een kenmerk van de verlichte West-Europese cultuur \(Dąbrowski 2005: 134\). De Oosterse moslimcultuur daarentegen laat de reflectie over de individuele identiteit niet toe.](#) De Perzische verteller, Attar, begint zijn verhaal met de woorden die van zijn culturele toebehoren getuigen: “Ik begin met de naam van de onnoembare die dat alles mogelijk heeft gemaakt. Mijn groet is voor Hem die voor alles een reden heeft” (Abdolah 2003: 8). Hij maakt meestal gebruik van de persoonsvorm *we*. Op deze manier laat hij de

klemtoon op het collectieve vallen. De intertekstuele relatie met Perzische middeleeuwse literatuur en beschrijvingen van de moslimtraditie verwijzen naar de esthetica die de rechtstreekse ik-gerichte expressie negeert. Ook de stijl van de aangehaalde fragmenten van Perzische verhalen (waarvan ook het hoofdnarratief doordrongen is) is een kenmerk daarvan. De retorica van de tekst berust op talrijke verwijzingen, verzwijgingen, aankondigingen en symbolen. De fragmenten zelf werken als een aankondiging van wat er in beide hoofdverhalen gebeurt. Zij hebben de werking van verhalen binnen fabels waardoor de held gewaarschuwd of voorbereid wordt op wat hem te wachten staat. [Maar](#) *Portretten en een oude droom* behoort slechts voor de helft tot de Perzische traditie. De tweede, Europese helft, wordt gerepresenteerd door Dawoed, die vanuit het Europese ik-perspectief vertelt en gemakkelijk de ik-vorm gebruikt. Deze tweedeligheid van het narratief dwingt de lezer om de achtergrond van de auteur in de gaten te houden. De kennis van het leven van de auteur werkt daarbij als een verwijzing die de roman als een identiteitsreconstructie laat lezen.

Een extra klemtoon op de invloed van de cultuur en de maatschappij op de identiteitsvorming in relatie tot de autobiografisch gestelde fictie komt vanuit de antropologische invalshoek. Als men nooit los van de maatschappij staat, reconstrueert men zijn identiteit altijd in relatie daartoe (Dąbrowski 2005: 143). Immigrantenschrijvers met niet-Europese wortels lopen daardoor extra moeilijkheden op. Bij het reconstrueren van hun eigen identiteit moeten zij rekening houden met twee culturen die vaak heel uiteenlopende waardesystemen belijden. In zijn artikel noemt Fuchs migratie als één van de belangrijkste verschijnselen waarmee de moderne maatschappijen geconfronteerd worden (Fuchs 1992, in Dąbrowski 2001: 19). Volgens hem oefent de migratie een prominente invloed op de hedendaagse cultuur uit. Door de veelheid van invloedsbronnen verliezen maatschappijen hun culturele homogeniteit. Verschillende culturen moeten binnen één maatschappelijk referentiekader naast elkaar functioneren. Wat ontstaat noemt Fuchs *policontextualiteit* (Fuchs 1992, in Dąbrowski 2001: 19). Voor velen is het niet meer mogelijk om zich binnen één cultureel en ethisch kader te oriënteren. Sporen van verschillende culturen lopen door elkaar; waarden worden gerelativeerd. De term *policontextualiteit* heeft vooral betrekking op de identiteitsstatus van de immigrant. Hij *bestaat* tussen twee culturen die parallel, naast elkaar functioneren, tussen twee “systemen van rationaliteit en ervaring” (Fuchs 1992, in Dąbrowski 2001: 19) [vertaling: E.D.]. Policontextualiteit heeft als gevolg dat wat Fuchs *hypercomplexiteit* noemt: “het gebruik van verschillende systemen bij het beschrijven van zichzelf en van eigen omgeving dat niet naar het ontstaan van eenheid leidt” (Fuchs 1992, in Dąbrowski 2001: 19) [vertaling: E.D.].

De policontextualiteit/hypercomplexiteit-theorie werpt een nieuw licht op de tweesporige verteltrant in *Portretten en een oude droom*. In het geval van de immigrantenschrijvers met niet-Europese wortels valt de weergave van de eigen ervaring duidelijk in twee uiteen: die van vóór en ná de emigratie. Daarom vormt de immigrantenautobiografie een aparte categorie die een verse kijk en een aparte kritische benadering vereist. Om deze twee te verzoenen moet de schrijver op zoek gaan naar nieuwe technieken die een weergave van het identiteitsvormingsproces kunnen geven. Ik wil hier stellen dat het gebruik van de tweesporige verteltrant zulke techniek is. De vorm van de roman die van de standaard autobiografie afwijkt, laat toe om de splitsing van de identiteit af te beelden. Beide vertellers belichamen een *alter ego* van de auteur: Attar is zijn oude *zelf*, een *porte parole* van de auteur van vóór de emigratie naar Nederland, terwijl Dawoed de representatie van zijn nieuwe Nederlandse identiteit is. Deze Dr Jeckyll/Mr Hyde techniek is hier ontzettend bruikbaar; hij onderstreept de kloof tussen de twee culturen en de tussenpositie waarin de auteur zich bevindt. Hij suggereert ook dat de identiteit geen eenvoudig verschijnsel is maar een

samenraapsel van vele verschillende identiteiten. Bovendien laat het zien dat de naam geen element of equivalent van de identiteit is. [Veel belangrijker is wat zich daarachter bevindt: een bagage van ervaring die hem maakt tot wie hij is.](#)

De autobiografie maakt het mogelijk om de kloof tussen de verteller en de verteller/personage bloot te stellen. Het vertellende *ik* is nooit dezelfde als het vertelde *ik*; de twee zijn door de opgedane ervaring gescheiden. De relatie tussen hen weerspiegelt de verhouding van de auteur tegenover *zichzelf–van–toen*. De auteur bekijkt en beoordeelt zijn oude *zelf*; hij probeert zijn verleden te reconstrueren in het proces dat in principe een constructie is als het op de subjectieve selectie berust. De auteur kiest zelf welke gebeurtenissen uit zijn levensloop vermeld en welke over het hoofd gezien worden; hij is in controle van de interpretatie. Om een extra klemtoon op de afstand tussen het oude *zelf* en het tegenwoordige *zelf* te leggen, wordt vaak de *autobiografie–in–de–derde–persoon* gebruikt. Deze techniek waarin de auteur zichzelf als *zij/hij* presenteert laat niet alleen toe om het *ik–van–toen* van buiten te bekijken maar vooral om zich van het oude *zelf* te distantiëren. De auteur wil zich niet met zijn *zelf–van–toen* identificeren en probeert een effect van vreemdheid te creëren. Wat ontstaat, noemt Lejeune *het dubbelidentiteitseffect* (Lejeune 2001: 35). De afstand tussen de verteller en de verteller/personage wordt daarbij vaak door middel van ironie bereikt. Het in de derdepersoonsvorm omklede *zelf* wordt onder de loep genomen, bekritiseerd en vaak belachelijk gemaakt.

In *Portretten en een oude droom* wordt dit proces verdubbeld. Het subject neemt niet alleen afstand van zijn oude *zelf* in de persoon van Attar maar tegelijkertijd van zijn *postemigrantse zelf*. Toch voelt men nauwelijks ironie in de verhouding tussen verteller en zijn dubbelganger. De wisselwerking van twee persoonsvormen (de *ik* van Attar, de *ik* van Dawoed en de *hij* van Dawoed aangehaald door Attar) is geen emanatie van de ironische afstand van het verleden maar vooral een narratief verslag van de identiteitscomplexiteit. De identiteit *is* niet maar *wordt*, verandert onophoudelijk. De reis naar Zuid-Afrika creëert een context van vreemdheid waarin de tweedeligheid van de identiteit beter waarneembaar wordt. Tegen een onbekende achtergrond worden de eigenaardigheden van het eigen bestaan zichtbaarder.

In de spiegel die Zuid-Afrika hem aanbiedt, ziet men eerst het Perzische gezicht van het subject. Attar wordt als een gelovige moslim gepresenteerd die aan het begin van het transgressieproces staat. Samen met andere deelnemers van de metafysische reis door Zuid-Afrika krijgt hij een kans om met een nieuw bestaan in een nieuw land te beginnen. Om dat te kunnen doen moet hij eerst de taboes van zijn moedercultuur overtreden. Alles valt hem op als ongeschikt, toch is hij nieuwsgierig en bereid tot nieuwe uitdagingen. Dawoed heeft de processen van acculturatie en assimilatie al achter de rug. Toch beseft hij in Zuid-Afrika opnieuw zijn tussenpositie. Hij let op heel andere dingen dan waar Attar op let. Zijn aandacht wordt getrokken door de krantenkoppen met het woord *Nederland* daarin. Aan de ene kant neemt hij Zuid-Afrika in relatie tot zijn Nederlandsheid waar, aan de andere kant beseft hij dat hij in Nederland een vreemdeling is: “Twaalf jaar lang heb ik er gewoond en ik dácht dat ik me er thuis voelde, maar zodra de hete zon op mijn gezicht viel, wist ik dat ik er twaalf jaar lang als vreemdeling had gewoond. Nederland is niet mijn thuis, dacht ik met enig schuldgevoel” (Abdolah 2003: 11).

Van de twee vertellers komt Dawoed de Europese lezer bekender voor. Hij is een hedendaagse Nederlandse reiziger die vanuit het West-Europese perspectief Zuid-Afrika bekijkt. Toch blijkt Attar belangrijker te zijn. Hij zorgt voor het kader van de roman en houdt het narratief onder controle. Hoewel Dawoed ook de ik-verteller is, worden zijn woorden door

Attar direct aangehaald. Al in de eerste zinnen van het boek wordt de klemtoon op zijn narratief gelegd dat vanuit zijn Perzische perspectief geleid wordt: “Salam! Mijn naam is Attar, ik vertel dit verhaal” (Abdolah 2003: 1). Toch is de vertellende Attar niet homogeen met de vertelde Attar. Het bewijs daarvan is zijn symbolische wedergeboorte die door de reis mogelijk werd gemaakt. Bij nadere bestudering van de ingewikkelde structuur van het verhaal merkt men dat de vertellende Attar, Dawoed en de dode Attar drie *momenten* van één *zelf* zijn. Op het niveau van het verhaal schrijft Attar zijn autobiografie en tegelijkertijd een *autobiografie-in-de-derde-persoon* waarin Dawoed het onder de loep genomen *zelf* is. De autobiografie geeft twee processen weer. Aan de ene kant het proces waarin Dawoed, door het aanvaarden van verantwoordelijkheid, zijn Perzische wortels herontdekt, aan de andere kant het proces van transgressie dat Attar in Zuid-Afrika ondergaat.

Het feit dat de wedergeboren Attar het verhaal controleert, geeft de positie weer die de Perzische achtergrond in het bewustzijn van het subject begint in te nemen. Het kader van het verhaal bewijst dat na de reis het Perzische *frame of mind* bij het subject weer centraal komt te staan. Attar, de Perzische zijde van de identiteit, was dood maar uit de prolepsis waarmee het boek begint, komen we te weten dat hij symbolisch terug naar het leven is gekomen. Dawoed staat aan het begin ver van zijn Perzische culturele erfenis. Dode Attar bekijkt hem *van buiten* en trekt de aandacht op wat hen scheidt: “Dawoed praatte makkelijk en openhartig over zijn eigen gevoel. Daaraan konden we merken dat hij veranderd was” (Abdolah 2003: 30). Langzamerhand begint Dawoed zijn oude *zelf* te herontdekken. Het begint een steeds belangrijkere plaats in zijn bewustzijn in te nemen. In zijn dromen keert hij steeds vaker terug naar Iran: “We vonden het merkwaardig dat hij in zijn droom meteen naar huis ging” (Abdolah 2003: 11). Op het moment van de hoogste exaltatie slaat hij een Perzische kreet uit waardoor hij onbewust naar zijn oorspronkelijke cultuur terugkeert. Hoe verder hij reist hoe zichtbaarder het Iraanse perspectief in zijn visie te voorschijn komt: “Ik kwam Indiase immigranten op straat tegen. Ik vond het spannend. Ze hadden ongetwijfeld veel van hun oude gewoontes bewaard en prachtige Indiase fabels aan hun kinderen doorverteld. De fabels die ook van ons waren” (Abdolah 2003: 72).

Tegelijkertijd ondergaat Attar een transgressieproces. Hij lijkt steeds meer op Dawoed. Hij begint steeds dapperder van het leven te genieten: “Geef je aan de nacht over, riep iemand hard in mij. Met een dronken glimlach stak ze haar hand uit. Zo werd ik een fragment van die nacht” (Abdolah 2003: 167). Op die manier wordt de kloof tussen de twee *zelves* steeds kleiner. Op een gegeven moment beginnen ze in één te smelten. Men ziet daarbij dat de afstand tussen Dawoed en Attar groot is op het gebied van kennis en ervaring maar niet op het gebied van emoties. Dawoed ontsnapt steeds vaker aan de aanhalende controle van Attar en begint uit zichzelf te vertellen. Een *ik* begint zijn verhaal en de lezer weet niet meteen met welk *ik* hij te maken heeft. De twee verhalen worden door elkaar vervlochten. De lezer weet niet meer wie wat overkomt. De link tussen de twee werelden is ongetwijfeld Rosalina, aanwezig bij het ontstaan van het verhaal. Rosalina wordt al op de eerste pagina als de liefde van Attar voorgesteld: “Rosalina is mijn hoop. Het licht en de warmte van mijn huis. Alleen haar aanwezigheid bewijst dat ik besta” (Abdolah 2003: 5); pas aan het einde van het boek ontmoet de lezer haar weer in het verhaal van Dawoed. De door Dawoed ontmoette mensen die men met de *echte* wereld associeert (zoals Nelson Mandela of de Oegandese vluchteling) dringen naar het verhaal van Attar door. Zij verbinden de twee werelden en slepen de dode vrienden naar de wereld der levenden. Alleen in het geval van Attar wordt deze wedergeboorte niet rechtstreeks beschreven; er wordt alleen naar verwezen door de aanwezigheid van Rosalina. Op die manier sluit het verhaal de volledige cirkel en verenigt de twee vertellers in één. De twee *zelves* blijken onscheidbaar te zijn. Hoewel men in een nieuw

vaderland het nieuwe *ik* creëert, verdwijnt het oude nooit. De verschillende *zelves* of aspecten van een identiteit bestaan naast elkaar. Zij verdwijnen nooit maar hopen zich op. Zij zijn allemaal onmiskenbaar. In de ontmoeting met de ander komt er telkens een aspect naar boven die het best bij de omstandigheden past en neemt, tijdelijk, een privilegepositie aan.

Portretten en een oude droom is zonder twijfel geen *autobiografie–als–chronologie*. Het boek is geconstrueerd rondom een collage van gebeurtenissen die in het geheugen van beide vertellers opduiken. Deze verteltrant is aanleiding tot de reflectie over de aard van herinneringen. Het geheugen is hier een collectie van beelden die in contact met de werkelijkheid opgeroepen worden. Voor Dawoed en Attar zijn de Perzische verhalen een onuitputtelijke bron van beelden die opkomen als illustratie van wat hen overkomt. Zij zijn een symbolische brug tussen de twee identiteiten en twee werelden—van toen en van nu. Elke nieuwe ervaring moet altijd tegen de Perzische wijsheid weerklinken waardoor Dawoed terug naar zijn wortels getrokken wordt.

Een belangrijk voertuig voor hun herinneringen is de droom die als een belangrijk motief in de roman voorkomt. “Merkwaardig dat we over iets hadden gedroomd waarover we normaal nooit droomden. Een onverwerkte gebeurtenis die zich ergens in ons geheugen had verstopt, of iets waar we eerder geen tijd voor hadden om aan te denken. Of iets dat we misschien zo ver hadden weggestopt dat we het niet meer terug konden vinden” (Abdolah 2003: 66). Het verleden komt in dromen terug: “Zodra ik mijn ogen sluit, komt er iemand uit het verleden bij me op bezoek, of ik ga bij zo iemand langs” (Abdolah 2003: 39). Ook de titel en de tweeregel uit het gedicht van Ingrid Jonker, duiden aan dat de droom een belangrijke rol in de roman speelt: “En leef jy in portrette en ou drome / En leef jy in my siel volmaak en vry:” (Abdolah 2003: 183). Het verleden sterft niet; het leeft in het bewustzijn en de onbewustheid voort. Het wordt naar boven opgeroepen door associaties: in portretten—gezichten van de ontmoette mensen en in dromen. Op die manier kunnen de Perzische vrienden in de vrije ziel van Dawoed voortleven; zij zijn altijd aanwezig in herinneringen die bij hem in de ontmoeting met Zuid-Afrika opkomen.

De ingewikkelde structuur van de roman illustreert ook de rol van het geheugen bij het identiteitsvormingsproces. Met behulp van herinneringen kan men *zichzelf–van–toen* en *zichzelf–van–nu* als één *zelf* ervaren. Als gevolg hiervan komt men tot de conclusie dat de identiteit in twee elementen moet uiteenvallen: het gedeelte dat transformaties ondergaat en het gedeelte dat onveranderd blijft en daardoor in staat is om de transformaties te registreren (Dąbrowski 2005: 141). Dit probleem staat in de autobiografisch gestelde fictie centraal. Dawoed is de representatie van het eerste soort geheugen, het veranderende, onbetrouwbare; Attar, integendeel, representeert de identiteitscore—het diepste, onveranderende element die de transcendentie tegenover het veranderende element toelaat. Alleen door de spiegel van zijn oude *zelf* kan hij de transformaties die in hem plaatsvonden registreren.

De status van het geheugen als een maatstaf voor het identiteitsbeeld kan natuurlijk ondermijnd worden. Het beeld van zichzelf van toen wordt altijd door de zeef van het hedendaagse bewustzijn gefiltreerd. De transcenderende identiteit bestaat altijd vóór de omgeschreven identiteit. De auteur transcendeert zijn beide identiteiten die al tot het verleden behoren. Daarom verdwijnt de grens tussen autobiografie en fictie. Als gevolg is elke autobiografie in feite een constructie. Autobiografisch schrijven is onmogelijk als het altijd een voorselectie en interpretatie vereist. *Portretten en een oude droom* laat zien hoe de selectie van de vertelde gebeurtenissen plaatsvindt. Binnen het kader van een nauwkeurig gepland narratief vinden we een collectie van modernistische indrukken. De *flow* van het

narratief lijkt door toevallig opgewekte herinneringen bepaald te worden. Toch word de auteur achter het narratief verraden door de anticiperende werking van dromen en beelden uit de aangehaalde Perzische verhalen. Beelden en portretten verkondigen vaak de toekomst, wat een sprookjesachtige sfeer opwekt en bij de Perzische verteltraditie aansluit. Talrijke parallellen en terugkerende motieven getuigen van het geconstrueerde karakter van de roman.

*

Naar aanleiding van *Portretten en een oude droom* is men geneigd om belangrijke vragen rondom het *zelf* te stellen; vooral het Heideggeriaanse *wezen in de wereld*, het narratieve karakter van de identiteit en de ethische dimensie daarvan nemen in het boek een belangrijke plaats in. Het identiteitsbeeld dat in de roman te voorschijn komt, negeert het homogene centristische cartesiaanse ego en sluit duidelijk bij de *filosofie van wantrouwen* aan. Deze term, aan de titel van het boek van Sarraute *L'ère du soupçon* ontleend, verwijst naar deze filosofische theorieën die de homogeniteit van het *zelf* betwijfelen en het fragmentarische en vervaagde karakter daarvan veronderstellen (Sarraute 1956, in Lubas-Bartoszyńska 2003: 12). Bij de analyse van het identiteitsbeeld in *Portretten en een oude droom* komen verschillende aspecten van het *zelf* te voorschijn. Attar trekt de aandacht van de lezer vooral op het narratieve, Dawoed vooral op het ethische. Wat opvalt is dat bij alle aspecten de nadruk op de aanwezigheid van een *ander* wordt gelegd. Bij elke poging om het *zelf* te transcenderen staat de *ander* centraal, d.w.z. de identiteit van beide vertellers wordt zichtbaar *door* en *in* contacten met andere mensen. Daardoor sluit het boek en het daarin gepresenteerde concept van het *zelf* bij de hermeneutische *filosofie van de ontmoeting* aan (Lubas-Bartoszyńska 2003: 12). De *ander* is hier de *sine qua non* bij het waarnemen van de identiteit. Daarom wil ik het identiteitsbeeld dat in *Portretten en een oude droom* te voorschijn komt bespreken in het licht van het betoog van Paul Ricoeur waarin de *ander* een hoogst belangrijke rol speelt bij het definiëren van het *zelf* (Lubas-Bartoszyńska 2003: 15). De theorie van Ricoeur wordt vaak gezien als een poging om een middenweg te vinden tussen de voorstanders van de cartesiaanse ego en degenen die de *dood van het subject* postuleren (Kowalska 2003: X). Daarom wil ik mij daarvan bedienen als van een soort *shortcut approach* die de verschillende aspecten van de identiteit goed laat presenteren.

In “Ludzie—opowieści” [“Mensen verhalen”] onderstreept Tzvetan Todorov de rol van het vertellen bij de identiteitsreconstructie (Todorov 1973, in Lubas-Bartoszyńska 2003: 13). Volgens hem heeft de individuele identiteit daarin zijn bron. De rechtstreekse reflectie over de identiteit is onmogelijk; men bestaat niet anders dan in het verhaal over zichzelf. Het moment van transcendentie kan alleen maar plaats vinden bemiddeld door het verhaal, dat wil zeggen door een preselectie en een interpretatie. Ook Ricoeur benadrukt de onmogelijkheid om het *zelf* rechtstreeks te ervaren. Hij heeft het over *een omweg*, onontbeerlijk om zichzelf waar te nemen (Kowalska 2003: XI). Volgens hem moet men eerst een activiteit ondernemen en pas door de analyse daarvan leert men iets over zichzelf. Door een activiteit begrijpt Ricoeur een brede waaier manieren waarop men in de wereld *is*. De drie die hij als een samenvatting en voorbeeld noemt zijn beschrijven, vertellen en bevelen (Kowalska 2003: XIV). In de poging van de identiteitsreconstructie die Dawoed en Attar wagen, herkent men de *soi* van Ricoeur—het subject dat zijn handel en wandel in de wereld analyseert en daardoor de essentie van zijn identiteit probeert te begrijpen. Beiden vertellen en proberen daardoor het perspectief van hun verhalen vast te stellen. Vervolgens analyseren zij zichzelf in en door de nieuwe activiteiten die zij tijdens de reis door Zuid-Afrika ondernemen.

In *Portretten en een oude droom* wordt de rol van het vertellen zowel door Attar als door Dawoed benadrukt. De eerste vertelt over zijn reis door Zuid-Afrika en haalt het verhaal van Dawoed aan. Hij zorgt voor een nieuw verhaal dat bij de oude Perzische reisverhalen aansluit en de Perzische traditie voortzet. Voor Dawoed is de reis vooral een bron van nieuwe verhalen: verhalen van andere mensen en verhalen over zijn ontmoeting met hen, een kans om in het vertellen het proces van zichzelf te verkennen in een ontmoeting met een ander te reconstrueren. De West-Europese manier van reizen ervaart hij als van ontmoeting berovend, als een bedreiging van de menselijke dimensie van de activiteit van reizen:

In het verleden, toen ik veel reisde, kwam ik altijd mager en uitgeput terug, maar ik had wel een lang verhaal. Vroeger at ik alleen wat brood en fruit en ging ik meestal te voet zodat ik veel mensen tegenkwam en veel verhalen. Nu zat ik in een groot KLM-vliegtuig, kreeg van alles te eten en de Engelsman wilde niet praten. Ik was bang dat het comfort nadelig zou werken. Zodat ik geen echte reis zou kunnen maken en zonder verhalen thuis zou komen. (Abdolah 2003: 10)

Het gebrek aan ontmoeting is synoniem met het gebrek aan verhalen—beiden onontbeerlijk om het *zelf* te kunnen transcenderen. Het vertellen is ook een bevestiging van het voortbestaan van de identiteit in tijd; het creëert een continuüm tussen de *zelf-van-toen* en de *zelf-van-nu*. Daarbij komt de ethische dimensie van de identiteit centraal te staan. Volgens Ricoeur moet men, om de eigen continuïteit te bevestigen, aan zijn overtuigingen trouw blijven ondanks de veranderingen die men ondergaat en zichzelf voor zijn activiteiten verantwoordelijk stellen (Kowalska 2003: XXX). Met andere woorden, men moet trouw blijven aan verplichtingen tegenover zichzelf maar ook tegenover de ander. Op die manier vormt het ethische gedrag naast het vertellen een continuüm van het *zelf* in tijd.

Dawoed is verscheurd tussen zijn *verkennende ik* en zijn *axiologische (ethische) ik* (Dąbrowski 2005: 145). Het eerste bevindt zich in het *nu* en verlangt naar de contestatie van het leven. Het is een oerinstinct, een levenszucht die Zuid-Afrika in hem wekt: “Ik kon ook niet stil blijven, wilde reageren op die schoonheid, wilde meedoen met alle beesten die de nacht bewonderden. Ik was betoverd, ik kon me niet meer beheersen. Opeens sloeg ik een harde kreet uit: ‘Shaaaaaaaaaaaaaaaaab!’” (Abdolah 2003: 105). Maar het *ethische ik* dwingt hem om zich naar het verleden te keren. Dat onderdeel van zijn identiteit dwingt hem om een bepaalde morele houding aan te nemen. Hij probeert het verleden niet te onderdrukken. Hij voelt zich schuldig en is bereid om verantwoordelijkheid te aanvaarden. Hij brengt dit expliciet onder woorden in het gesprek met Chris:

De vrijheid die ik nu heb, verdien ik niet. Ik heb geen recht op deze reis. De liefde die Afrika aan me gegeven heeft, heb ik niet verdiend. Al die schoonheid die ik meegemaakt heb, is niet mijn deel. Op de weg die ik voor mijn leven koos, heb ik een paar van mijn vrienden en dierbaren verloren. Ze waren jonger dan ik en ze keken tegen mij op. Ze volgden de weg die ik gekozen had. Zij werden gearresteerd. Maar ik niet, ik kon wegvlugten. Drie van hen werden gedood en twee van hen moesten lange tijd gevangenzitten. Ik voel me schuldig en dit schuldgevoel laat me niet los. [. . .] Ze gaan mee, ze doen mee aan deze reis. Soms heb ik geen controle meer over hen. De reis heeft een extra landing gekregen. Zij zijn overal aanwezig, Chris, overal. Ik hoor hun voetstappen achter me! (Abdolah 2003: 134-5)

Pas uit dit fragment, dat wil zeggen na meer dan honderd pagina's, leert de lezer expliciet wat de ontologische status en de betekenis van de reizende vrienden is. Malek, Sorájja, Froeg en Roemi zijn niet alleen de verpersoonlijking van het verleden. Zij belichamen de herinneringen

van Dawoed. Hun aanwezigheid getuigt van de ethische dimensie van de identiteit. Naast de herinnering aan zijn Perzische *zelf* draagt Dawoed in zijn bewustzijn herinneringen aan zijn sociale rol en het gevoel van verantwoordelijkheid dat hem in Zuid-Afrika met nieuwe kracht aangrijpt. Door het aanvaarden en verklaren van deze verantwoordelijkheid bevestigt hij expliciet continuïteit van zijn identiteit. Zelfs na de emigratie voelt hij zich verbonden met waarden die hij in Iran in acht nam. Het gevoel van verantwoordelijkheid verwatert niet. Het is een rode draad die ondanks de veranderingen die de emigratie-ervaring met zich meebrengt de éénheid van de identiteit markeert.

Herinneringen aan zijn vrienden die door het regime van de sjah vermoord of gevangen werden genomen, komen bij Dawoed in Zuid-Afrika naar boven samen met gedachten aan zijn vaderland. Zuid-Afrika roept bij hem herinneringen aan Iran op door het feit dat het op zijn vaderland lijkt maar ook doordat beide landen zo anders zijn dan Nederland: “Ik keek door het raampje naar beneden, naar de bruine aarde. Nergens water te zien, de regen, meren, riviertjes en Hollandse grachten waren verdwenen” (Abdolah 2003: 10). Iran en Zuid-Afrika lijken op elkaar niet alleen door het landschap. Het zijn allebei landen die de dictatuur meegemaakt hebben. Dankzij Dawoed krijgen zijn Perzische vrienden de kans om van de vrijheid te genieten: “Aan de ene kant voelden we ons in de verloren tijd. Aan de andere kant merkten we dat we ons in een droom, de droom van toen bevonden. Wij vochten voor vrijheid. Nu wandelden we in vrijheid” (Abdolah 2003: 62); om de effecten van transformaties te ervaren: “In het vaderland zou het nog lang duren tot de studenten op die manier naar de universiteit zouden gaan” (Abdolah 2003: 63); om een discussie over het omgaan met het verleden mee te maken: “Zij waren wij. [. . .] In de houding van de voormalige ANC-strijders zagen we onze oude kameraden” (Abdolah 2003: 31).

Het verblijf in Nederland dwong Dawoed om de culturele transgressie mee te maken. Hij moest zijn mentaliteit aan het nieuwe vaderland aanpassen. De voorschriften van zijn cultuur werden in contact met de Nederlandse samenleving onderdrukt. Het wekt een schuldgevoel op maar tegelijkertijd is het narratief een affirmatie van het proces. Aan de ene kant kan het verhaal van Attar gezien worden als een herinnering aan Dawoeds eigen verleden en het ondergaan van het assimilatieproces. Aan de andere kant functioneert het als een soort visualisatie: de auteur vraagt zich af hoe zijn vrienden de taboes van de Perzische cultuur zouden overtreden. Sorájja laat zich mooi maken en haar haar kort knippen, vrouwen dansen, mannen beginnen voorzichtig van de Zuid-Afrikaanse wijn te genieten. Zij geven zich aan het leven over. Het samenzijn van vrienden ervaart Attar als een “bevrijding” (Abdolah 2003: 54). Als men hem als de innerlijke stem of het diepe *zelf* van Dawoed interpreteert, betekent de bevrijding een kans om het schuldgevoel te verwerken, om zich daarvan los te maken. Malek, Sorájja, Froeg en Roemi krijgen ook de kans om zich te assimileren in het land dat op hun eigen land lijkt maar dat al in de transformatieperiode zit, een kans om hun dromen te verwezenlijken. Dankzij de reis kunnen zij op een magische wijze naar het leven terugkomen. In de ontmoeting met de ander vindt Dawoed een manier om zijn vrienden te helpen. Hij laat Sorájja op een Oegandese vluchteling verliefd raken; in Nelson Mandela vindt Roemi de kracht om haar trauma te overkomen. In de ontmoeting met een ander ontdekken de vrienden hun onderdrukte dromen en passies.

Ricoeur onderstreept het belang van het dialectische moment dat in de ontmoeting met een *ander* plaatsvindt (Kowalska 2003: XXII-XXVIII). Om zichzelf waar te nemen moet men zich in relatie tot een vreemde oriënteren. De externe vreemdheid wordt in de ontmoeting geïnternaliseerd. Het *zelf* openbaart zich volgens Ricoeur in het verschil dat blootgesteld wordt, daarom is de vreemdheid, de kloof tussen het eigen en het vreemde, essentieel in het

proces van identiteitswaarneming. Er bestaan verschillende soorten vreemdheid of kloven die het dialectisch moment mogelijk maken: de door de tijd teweeggebrachte verandering, vreemdheid van de wereld, vreemdheid van het eigen lichaam, vreemdheid van de ander (Kowalska 2003: XXIV). *Portretten en een oude droom* is een beschrijving van een hele reeks dialectische momenten. De activiteit van reizen is bijzonder rijk in vreemdheid; het is de natuurlijke omgeving van de ontmoeting met een ander. Reizend stelt men zich bloot aan de vreemdheid van de wereld, aan de ontmoeting met mensen met diverse levensovertuigingen en ervaring.

Dawoed en Attar zijn nieuwsgierig; zij verlangen instinctief naar de ontmoeting met de ander. Zij lopen de mensen achterna, willen met hen praten. Op die manier testen zij zichzelf, volgen verschillende aspecten van hun eigen identiteit die zich in die ontmoetingen openbaren. Dawoed vraagt zich af hoe mensen die hij ontmoet de apartheid in staat konden houden. Tegelijkertijd ontdekt hij in zichzelf een racistisch superioriteitsgevoel:

Toen ik naar mijn kamer liep, snelde een bediende me achterna en nam de koffer uit mijn hand alsof ik een zonde beging als ik mijn koffer naar mijn kamer droeg. Opeens ontdekte ik iets gemeens in mezelf. Ik rechtte mijn rug en dacht: Laat ze mijn koffer dragen als ze dat toch bij iedereen doen. Ik ben een heer. [. . .] “Yes, I am a sir,” zei ik in de spiegel tegen mezelf. (Abdolah 2003: 132)

Tijdens zijn reis ontmoet hij mensen, immigranten, zowel uit Nederland en België als uit zijn eigen streken, uit India en Iran. In hun gezichten herkent hij verschillende stadia van zijn eigen immigrantenbestaan. Als de identiteit geen gegeven is maar een bepaalde vorm in confrontatie met de ander inneemt, moet hij tegelijkertijd zijn identiteit *negotiëren*. [Hij moet er met andere woorden voor zorgen dat het verhaal](#) dat hij over zichzelf vertelt door de ander aanvaard wordt.

Dawoed voelt zich thuis in Zuid-Afrika waar zijn verschillende *zelven* telkens door anderen bevestigd worden. Hij voelt zich thuis onder emigranten en Nederlandse toeristen maar ook onder Zuid-Afrikanen. Een eigen plek kan hij dankzij zijn tweetaligheid en gedeelde ervaring veroveren. Het Perzische gezin illustreert het lot van Iraanse politieke vluchtelingen (de mislukte poging om de Verenigde Staten te bereiken illustreert trouwens ook de ervaring van de auteur) en zijn Perzische identiteit wordt door het in het Perzisch gevoerde gesprek met de dochter van Perzische emigranten erkend. Een jonge Oegandese vluchteling doet hem aan de tijd van armoede en heimwee denken (over het bezoek in zijn schuilplaats zegt Dawoed: “Ik voelde me thuis. Ik had ook een tijdje op die manier gewoond toen ik op de vlucht was. Ik kende zijn aardappelen, die ene ui, de brieven en die gebroken spiegel. Hij ontving me als een familielid, een oudere broer”) (Abdolah 2003: 79). De Nederlandse dichteres die al tientallen jaar in Zuid-Afrika woont, weerspiegelt het gevoel van vreemdheid die men zelfs na veel jaren immigratie niet kan kwijtraken: “Ik voelde dat ik niet in het Afrikaans mag dichten. [. . .] Dan lijkt het net alsof ik iets gestolen heb. [. . .] Mijn gedichten tellen gewoon niet mee. Ik voel me zo alleen in dit land” (Abdolah 2003: 24-5). De emigratie wordt een verenigende ervaring in zijn contacten met Nederlandse emigranten in Zuid-Afrika. Hier is een Iranese vluchteling met geëmigreerde Nederlanders in dezelfde positie: “Ik had meer om over te praten dan met de Nederlanders in Nederland. We begrepen elkaar. [. . .] We begonnen meteen over immigratie, taal, cultuur en Nederland te praten” (Abdolah 2003: 64). Tenslotte voelt hij zich onder zijn Nederlandse reisgenoten thuis als hun positie buiten Nederland gelijk wordt. Zij worden allemaal toeristen, vreemden. Zijn ondergeschikte positie verdwijnt ook wat de taal betreft. Dankzij zijn kennis van het Nederlands voelt hij zich ook onder Zuid-

Afrikanen thuis. Hij ervaart het Afrikaans als een bevrijding van het minderwaardigheidsgevoel en een verlossing van de buitenstaanderpositie waarin zijn gebrekkige kennis van het Nederlands hem stelt:

Zodra ik in Nederland mijn mond opendoe om iets te zeggen, kan men meteen mijn taalfouten tellen. Maar hier, in Zuid-Afrika, heb ik dit probleem niet. [. . .] Zuid-Afrikanen hebben de Nederlandse taal op de kop gezet. Alles is fout wat ze zeggen, maar op de een of andere wonderlijke manier klopt alles. Dus doe ik hier wat ik wil. En dat klinkt correct. Ik ben achter iets moois gekomen. Het is de zon, de grond en de plaats die de klank en de volgorde van de woorden bepalen (Abdolah 2003: 73).

De problematiek van de identiteit wordt in *Portretten en een oude droom* aangekondigd door het terugkerende motief van de spiegel. In het kader van Ricoeurs betoog symboliseert de weerspiegeling het dialectische moment in de ontmoeting met de ander. Het gezicht van de ander werkt als een spiegel waarin men eigen identiteit *ziet*. Daardoor ziet men zichzelf *in* de ander en tegelijkertijd kan men de ander als een apart, gelijkwaardig *zelf* waarnemen. Dawoed is vrij van vooroordelen. Hij probeert mensen in hun echtheid, *sine ira et studio*, te zien. Hij maakt portretten: noteert namen, beschrijft het uiterlijk, maar hij beoordeelt nooit. Hij creëert een ruimte voor een echte ontmoeting waarbij men de ander niet in een bekende categorie stopt maar verschillende emanaties van de eigen identiteit bekijkt.

De autobiografie wordt vaak met de reis vergeleken: “Elke autobiografie lijkt op de laatste reis van Odysseus. Het is een terugkeer naar eigen verleden, op zoek naar eigen identiteit” (Magris 1984, in Dąbrowski 2003: 152) [vertaling E.D.]. Als men deze vergelijking omdraait, krijgt men de stelling dat een reisverhaal op een autobiografie lijkt, op voorwaarde dat het een reis naar het verleden is, op zoek naar de eigen identiteit. De reis in *Portretten en een oude droom* voldoet aan deze voorwaarde. Daarom is het zo verleidend om de roman van Abdolah als een autobiografie te lezen. Het *zelf* dat uit de roman te voorschijn komt, is vooral het narratieve *zelf* dat door het verhaal genegotieerd wordt. Het is het *zelf* dat niet *bestaat* maar telkens *wordt*, dat in de ontmoeting met een ander talloze emanaties openbaart. Het is het ethische *zelf* dat door het aanvaarden van de morele verantwoordelijkheid zijn voortbestaan in tijd bevestigt.

Ewa Dynarowicz: ijwa@ifu.amu.edu.pl

Bibliografie

Abdolah, Kader. 2003. *Portretten en een oude droom*. De Geus.

Ashley, Kathleen, Leigh Gilmore, and Gerald Peters, eds. 1994. *Autobiography and Postmodernism*. Amherst: The University of Massachusetts Press.

Dąbrowski, Mieczysław. 2005. “(Auto)biografia, czyli próba tożsamości.” *Projekt krytyki etycznej*. Kraków: Universitas.

———. 2001. *Swój/Obcy/Inny: Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej*. Izabelin: Świat Literacki.

Dossier: Kader Abdolah. 24.05.2006 .

- Fisher, Michael M.J. 1994. "The Autobiographical Voices (1, 2, 3) and Mosaic Memory: Experimental Sondages in the (Post)modern World." Eds Kathleen Ashley, Leigh Gilmore and Gerald Peters.
- Fuchs, Peter. 1992. *Die Erreichbarkeit der Gessellschaft. Zur Konstruktion und Imagination gessellschaftlicher Einheit*. Frankfurt/Main. 23
- Kowalska, Małgorzata. 2003. Wstęp. *O sobie samym jako innym*. [Voorwoord. *Soi-même comme un autre*]. Paul Ricoeur. Vert. Bogdan Chelstowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. VII-XXXVII.
- Lejeune, Philippe. 2001. "Pakt autobiograficzny." 1975. *Le pacte autobiographique. Wariacje na temat pewnego paktu: O autobiografii*. Red. Regina Lubas-Bartoszyńska. Kraków: Universitas.
- Lubas-Bartoszyńska, Regina. 2003. *Pisanie autobiograficzne w kontekstach europejskich*. Katowice: Śląsk.
- Magris, Claudio. 1984. "Der Schriftsteller, der sich versteckt." *Elias Canetti: Anthropologie und Poetik*. Vert. M.
- Dąbrowski. Red. S.H. Kaszański.
- Sarraute, Nathalie. 1973. *L'ère du soupçon*. Paris: Gallimard-Paru.
- Todorov, Tzvetan. 1973. "Ludzie-opowieści." *Pamiętnik Literacki* 1: 269-82.

[De term van Charles Taylor](#)

[Bovendien hoort het boek door de aanwezigheid van fragmenten uit Perzische middeleeuwse reisverhalen grotendeels tot de traditie](#) van voor 1770: "Ik neem jullie op die manier [...] mee naar de Middeleeuwen" (Abdolah 2003: 6). In principe voldoet de roman dus aan geen van de twee veronderstellingen van Lejeuns betoog.

[De retorische elementen leiden de lezer ook op het niveau van de hoofdverhalen](#). De terugkerende motieven en symbolen verbinden de twee verhalen en laten de twee vertellers in één smelten.

[Kader Abdolah is ook maar een schuilnaam van de auteur wiens echte naam Hossein Sadgadi Ghaemuraghami Frahani luidt.](#)

Jerzy Koch: Herman Benno Marx (1827-1917) – auteur van *Benigna van Groenekloof of Mamre* (1873).

Jerzy Koch – School of English, UAM, Poznań

Research fellow of the University of the Free State Bloemfontein, South-Africa

I. Inleiding

In *Historia literatury południowoafrykańskiej. Literatura afrikaans XVII-XIX wiek* (*Geschiedenis van de Zuid-Afrikaanse literatuur. Afrikaanse letterkunde. 19de-20ste eeuw*)—een literatuurgeschiedenis die in het Pools is gepubliceerd—heb ik geprobeerd om de classificatie van de taalbewegingen in Zuid-Afrika te herschikken (Koch 2004). Ik poneerde de stelling dat het mogelijk is om een middenweg te vinden tussen de traditionele benadering en de alternatieve indeling van de emancipatiebewegingen, de zogenaamde Afrikaanse taalbewegingen, teneinde de gecompliceerde wisselwerking van talige, culturele, politieke en literaire verschijnselen op de meest adequate manier te beschrijven en te verduidelijken. [1]

Conform de vaststelling dat de moderne ontwikkeling en standaardisatie van het Afrikaans de verdienste van de Afrikaners is, focust de traditionele classificatie—die inmiddels in de Afrikaner historiografie klassiek is geworden—hoofdzakelijk op de taalemancipatie van de blanke sprekers en onderscheidt twee belangrijke bewegingen: de Eerste en de Tweede oftewel vóór en ná 1900 (vgl. Niekerk 1920; Pienaar 1926; Meiring 1939). [2] De alternatieve indeling echter, waar meer aandacht aan de taalvariëteiten wordt gegeven en ook met de presentie en de participatie van de niet-blanke sprekers rekening wordt gehouden, verdeelt het proces van de taalemancipatie in meer stadia of taalbewegingen zoals Oostgrenstaalbeweging, de Maleier-Afrikaanse Taalbeweging, Bijbelvertalingbeweging, de Afrikanerbondbeweging en de Naoorlogse Taalbeweging (vgl. Plessis 1986). [3]

Aan de grondslag van mijn overtuiging dat het mogelijk is de meerwaarde van deze twee benaderingswijzen met elkaar te combineren, lag niet alleen het oordeel dat men uit het didactische perspectief de complexe ontwikkeling in Zuid-Afrika het meest treffend op die manier uit kan leggen. Ook het basisidee van *Historia literatury południowoafrykańskiej* speelde hier een rol: het literair-historische narratief wordt daar georganiseerd rondom drie belangrijke vertogen nl. het discours van de grond (verkenning van het binnenland), het discours van de ontmoeting met de Ander (verkenning van de *étnos*) en het discours van de taalemancipatie. Als gevolg hiervan moest het boek aanzienlijk verschillen van andere literatuurgeschiedenissen die eveneens buiten Zuid-Afrika worden gelezen en uit pragmatisch oogpunt of uit *political correctness* de zeer uiteenlopende locale literatuurtradities in Zuid-Afrika als één systeem beschouwen (Chapman 1996; Heywood 2004). Het veraanschouwelijken van de genoemde vertogen—in overeenkomst met de chronologie, het tweede naast het discoursiviteit organiserende beginsel van mijn presentatie—diende de best mogelijke presentatie van de ontwikkelingsgang van de literatuur. Ik besloot alleen twee plaatselijke literatuurtradities te bespreken en koos voor de twee die het dichtst met elkaar verwant zijn: de Nederlandstalige en de aan haar ontgroeide Afrikaanstalige. *Historia*

literatury południowoafrykańskiej. Literatura afrikaans XVII-XIX wiek staat dus buiten de verschanste posities van de traditionele Afrikaanse literatuurgeschiedenis die erop uit was om vanuit een teleologisch perspectief de “rijpwording” van de taal en de literatuur van de Afrikaner zichtbaar te maken, maar het concept van dit boek staat ook los van de moderne kritiek op de Afrikanerexclusiviteit die sommige literatuurhistorici noopt om overijld bepaalde historiografische projecten op de Zuid-Afrikaanse literaturen af te laten komen en zoveel mogelijk talen—Nederlands, Afrikaans, Engels, Xhosa, Zulu etc.—in hun compendia op te nemen.

In weerwil van mijn ongenoegen met de bestaande literatuur-historische projecten was het niet mijn ambitie of bedoeling om helemaal van vooraf te beginnen, wat ook niet mogelijk zou zijn. Ik heb geprobeerd om ten opzichte van mijn voorgangers cumulatief te werk te gaan. Het Poolse boek verkennt dus op een proefondervindelijke wijze de mogelijkheid van de beschrijving van meer dan één van de Zuid-Afrikaanse literatuurtradities, maar onderneemt dit—en hier ligt het wezenlijke verschil—op een kleinere en bescheiden schaal door twee verwante talen en twee verwante literaire tradities samen te behandelen. Zodoende beproeft dit wel het concept van de gezamenlijke Zuid-Afrikaanse literaire historiografie vanuit een andere kant dan de werkwijze toegepast in de twee Engelstalige compendia *Southern African Literatures* van Michael Chapman en *A History of South African Literature* Christopher Heywood (Chapman 1996; Heywood 2004).

Een van de resultaten van dit literair-historische standpunt was zowel de opname van de koloniale schriftelijke traditie uit de tijd van het Nederlandse bewind (1652-1806), als ook een meer genuanceerde visie op de boeiende negentiende eeuw toen er een diffuus gebied ontstond tussen het toenmalige Standaardnederlands en de plaatselijke (tijd-, cultuur- en/of rasgebonden) varianten van de Nederlandse taal. Deze visie en de aangepaste werkwijze leverden een correctief op de bestaande classificaties van de taalbewegingen en indeling van de taalemancipatie in stadia. Tegelijkertijd ontstond er meer ruimte voor de opname van literaire werkzaamheden die streek- en groepsgebonden waren en producten van de gemeenschappen die in de “formele Afrikaanse kultuurbeskrywings” dikwijls gemarginaliseerd werden, terwijl hun “skeppende, omskeppende en bewarende kultuuraktiwitiete” (Belcher 1986 41) van belang zijn voor het geheel van de culturele Afrikaanse erfenis. Het resultaat was o.a. een lang hoofdstuk over de evangeliserende, organisatorische en onderwijskundige activiteiten van de Moraviërs, getiteld “Ruch Misyjny Braci Morawskich i *Genadendal Dutch*” (‘Zendingbeweging van de Moravische Broeders en *Genadendal Dutch*’). Daarmee is recht gedaan aan de stelling geponeerd door een aantal onderzoekers zoals R.K. Belcher, die vond dat teksten die in het milieu van de Broederkerkers zijn ontstaan belangrijke voorlopers van tot de formele Afrikaanser letterkunde waren. “Die geskiedenis van die Afrikaanse letterkunde sal herbedink en herskrywe moet word om kultuurhistoriese werke soos bv. die novelle oor ’n bruin vrou, *Beninga van Groenekloof of Mamre*, te akkommodeer” (Belcher 1986 46-47). Het onderzoek dat ik instelde om dit lange, dertig bladzijden tellende hoofdstuk te schrijven, leidde tot het verzamelen van nieuwe informatie o.a. over de identiteit van de auteur van het boek *Benigna van Groenekloof of Mamre* (1873), een interessante anonieme publicatie die de voornaamste pennenvrucht van deze beweging is.

Slechts een keer heb ik tot nu toe de resultaten van mijn onderzoek aan de vakgenoten gepresenteerd en dit was in de vorm van een referaat tijdens het congres van de Suid-Afrikaanse Vereniging vir Neerlandistiek (SAVN) (Koch 2004a). [4] Omdat *Benigna van Groenekloof of Mamre* een beduidende representatie van de geschriften uit de

Zendingbeweging van de Moravische Broeders vormt en in het Zuid-Afrikaanse publieke dispuut regelmatig ten voorbeeld gesteld wordt van bepaalde stellingen, heb ik me voorgenomen om in de onderhavige bijdrage op deze problematiek nader in te gaan en een aantal misverstanden omtrent de identiteit van de auteur uit de weg te ruimen. De voorafgaande toelichting van het taalbeleid van de Kaapse overheid en de voorkeur die de Moraviërs aan het Nederlands als medium van hun zendingactiviteiten gaven, moeten een belangrijke context schetsen waaruit de culturele en opvoedkundige relevantie van de taalkeuze van de zendelingen moet blijken. Ook de receptie van *Benigna van Groenekloof of Mamre* en de uiteenlopende opinies over de identiteit van de auteur worden cursorisch beschreven.

II. Moravische Broeders oftewel hernhutters en hun taalbeleid in Zuid-Afrika [5]

Een heel interessante opmerking betreffende de ontwikkeling en de heterogeniteit van de verafrikaanse Nederlandse taalvormen aan de Kaap rond de eeuwwisseling van de negentiende/twintigste eeuw maakte Hubertus Elffers (1858-1931). In zijn sedert 1900 herhaaldelijk herdrukte *The Englishman's Guide to the speedy and easy acquirement of Cape Dutch* schreef hij:

Perhaps the best representative of Cape Dutch are [sic] to be found among the Malay population of the Cape Peninsula, whose worship is conducted in a foreign tongue, and the Bastards [sic] born and bred at German mission stations where Cape Dutch forms the only medium of expressions. Among either of these classes one may find a readiness of speech unalloyed with foreign elements, which provide easy vent for all sentiments and every feeling, though confined to the narrow limits of a patois. (Elffers 1908 6).

Daarmee drukte deze Nederlander indirect lof uit voor de decennialange onderwijskundige inspanningen op de "German mission stations" en erkende het feit dat weliswaar bekend maar nog steeds niet algemeen aanvaard en in de literatuur-historische concepten verwerkt is, namelijk dat "the language of the Bible and the Moravian hymn-books became their [van de inheemse mensen] own language, even in their private conversations and letters" (Krüger 1966 295).

De geschiedenis van de hernhutters oftewel Moravische Broeders die onder de Khoi (Hottentotten) en de Kleurlingen in Zuid-Afrika werkzaam waren, is in grote lijnen algemeen bekend (Geschied-Verhaal 1893; Krüger 1966; Krüger & Schaberg 1984; Balie 1988; Hamilton & Hamilton 2001). De predikanten Franco de Bruyn en Hieronymus van Alphen overtuigden de verantwoordelijken van de VOC om de Moravische zendelingen naar het Zuid-Afrikaanse gewest te lokken. Na een jaar studie in Nederland, waar het aanleren van de taal centraal stond, arriveerde Georg Schmidt (1709-1785) in 1737 aan de Kaap. Als men de mislukte pogingen van Petrus Kalden (1670?-1739) buiten beschouwing laat, was de Duitser Schmidt de eerste en de enige zending onder de inheemse mensen voor de komst van de Engelse pastoors rond de eeuwwisseling achttiende/negentiende eeuw. Toch waren zijn activiteiten op het gebied van de kerstening van korte duur: nadat de hernhutters in Nederland als sekte werden gebrandmerkt (1739) en de Duitse zending enkele Hottentotten zonder medeweten van de Kaapse kerk doopte (1742), werden de verhoudingen met de lokale kerkelijke overheid steeds moeilijker en Georg Schmidt verliet in 1744 de kolonie in de hoop iets in Amsterdam te kunnen verduidelijken en te regelen (Schmidt 1981). [6] Hij keerde nooit terug, en andere Moraviërs kwamen pas in 1792 in Zuid-Afrika aan (Genadendal Diaries 1992). De voortzetting van het werk van Schmidt werd in de negentiende eeuw een

succesverhaal. Er ontstonden onderwijsinstellingen van verschillende types, van kleuterscholen tot een lerarenopleiding (trouwens de eerste in Zuid-Afrika). Rond 1863 werd onderwijs in 110 zendinginstellingen gegeven aan bijna 11000 leerlingen, en reeds in 1870 groeide het aantal scholen uit tot 351 en het scholierengetal tot 39500 (Balie 1988).

Minder aandacht dan aan de religieuze en onderwijskundige aspecten is tot nu toe gegeven aan de taal die door de zendelingen werd gebruikt. De keuze van Schmidt en van zijn opvolgers voor het Nederlands als medium sprak ergens vanzelf: het Nederlands was de officiële taal waar de VOC opereerde; bovendien bleken de Khoi veel begaafder te zijn bij het aanleren van het Nederlands dan de blanken bij het bestuderen van de inheemse talen. Schmidt preekte dus “in Dutch, with which the natives were familiar” (Reichelt s.d. 1) en het lag in de lijn dat men ook het Nederlands gebruikte bij de voortzetting van de werkzaamheden aan het einde van de achttiende eeuw, toen de Moravische zending in Zuid-Afrika opnieuw gevestigd is. Deze taal bleef in de loop van de negentiende eeuw ook het medium van de zendingactiviteiten en -publicaties—zoals Theodor Reichelt ergens in de jaren tachtig van de negentiende eeuw berichtte—: “The Dutch Bible, Dutch school-books, and the Dutch Hymnal of the Moravian Churches in Holland were introduced. The first Hymnal specially for the use of the converts was published by the Bible Society of Zeist in 1836.” (Reichelt s.d. 1).

Het taalbeleid van de Moraviërs is op een natuurlijke of spontane wijze gegroeid en komt *grosso modo* overeen met de benaderingswijze van andere acties waar religie eveneens op de voorgrond stond: de voertaal wordt op de doelgroep afgestemd zowel in het geval van diverse geschriften van de Kaapse moslims die hun verafrikaanse Nederlands in Arabisch schrift hadden opgetekend, als ook in het geval van de Afrikaners in hun poging om de Bijbel in de plaatselijke Zuid-Afrikaanse vorm van het Nederlands beschikbaar te stellen. Het spreekt vanzelf dat in de negentiende eeuw, toen de Kaap Engels werd, het taalbeleid van de Moravische zendelingen geconfronteerd moest worden met de nieuwe ontwikkelingen. De nieuwe koers van de overheid kwam op de planmatige verengelsing neer maar dit maakte deel uit van verschillende andere acties. Het eerste onderwijsdepartement dat in 1839 in het leven werd geroepen “did much to systematise the rather haphazard educational efforts throughout the country, and proved to be the prototype according to which, in subsequent years, the administrative system in the other parts of the country were patterned. The year 1865 saw the first really comprehensive piece of educational legislation in the Cape Colony.” (Malherbe 1971 216). In dit verband is het uiterst interessant dat de zendelingen—afkomstig uit Duitsland en Nederland—standvastig weigerden om naar het Engels over te schakelen.

In 1864 verwierp de centrale raad van de hernhutters de zogenaamde Helferkonferenz, het voorstel van het Britse onderwijsdepartement om het Engels als instructietaal in te voeren en de niet-blanke onderwijzers te ontslaan—aan het voorstel ging een financiële steun gepaard. Maar het was niet voor de eerste keer dat zo iets in het vooruitzicht werd gesteld want reeds het regeringsbesluit van 1841 zegde staatssteun aan zendingsscholen toe, weliswaar onder zeker voorwaarden. De belangrijkste ervan waren: de toelating van de inspecteurs, de toegankelijkheid van de school voor iedereen, de invoering van andere vakken naast de godsdienst en de invoering van het Engels—deze taal “moes op alle ondersteunde skole gedoseer word en, waar moontlik, moes dit die medium van onderrig wees” (Behr 1963 433). Ook in 1864 is deze taalkwestie als de voorwaarde *sine qua non* geformuleerd. De brief in deze materie van 9 december 1864 stelde onomwonden een aantal voorwaarden waarvan een luidde: “That the teachers, both in the training school and in the elementary schools (both infant and juvenile) should be European and thoroughly acquainted with the modern system of school management, and competent to conduct the business of all the schools in the

English languages” (Protocoll 1865). Daarmee werd nog een ander vereiste geformuleerd, namelijk het ontslag van de niet-blanke onderwijzers.

Het schrijven is ondertekend door de superintendent-generaal van het onderwijs in de Kaapkolonie Langham Dale (1826-1898) die zich weliswaar zeer verdienstelijk voor de ontwikkeling en de modernisatie van het Kaapse onderwijs maakte, maar tevens een strikt verengelsingbeleid voerde. [7]. “Wat taalmedium betref, is sy standpunt teenoor Hollands in die skole onder sy sorg enduit negatief want Engels is vir hom, in ’n tydperk toe die Kaapkolonie taalmedium betref bowendien die uiterste fase van verengelsing beleef, die enigste voertaal in die onderwys” (Rensburg 1968 212). [8]

Het hele initiatief stond dus in het teken van de verhoging van het onderwijsniveau: de Nederlandse voertaal en het onderwijzerskorps bestaande uit Kleurlingen garandeerden dit in de ogen van de Britse overheid blijkbaar niet. [9] Maar daarachter schuilde nog iets anders. Langham Dale bracht in 1863 en 1864 bezoek aan Genadendal “with idea of converting the station into a large educational center for the Western Cape” (Krüger 1966 277). Op dat moment beschikten in de hele Kaapkolonie alleen de Moravische Broeders over de lerarenopleiding maar in hun “trainig-school” waren slechts twaalf studenten (waaronder trouwens niet alleen Moraviërs) terwijl er plaats was voor tenminste dubbel zoveel. [10] “The interest of the found established by Prince Victor covered the expenses of the institution to the extent of 400 pounds per annum. Dale offered a subsidy of 244 pounds for a substantial increase in the number of student-teachers, on condition that the teachers of all the schools of Genadendal should be Europeans and qualified to teach English” (Krüger 1966 278). De Helferkonferenz boog zich over het voorstel, maar kwam tot de conclusie dat de vervanging van de Kleurlinglerkrachten door de Engelssprekende zendelingen financieel niet haalbaar zou zijn. [11] Men verwierp het gehele plan en de trainingsschool bleef klein maar autonoom. Men volgde echter zekere instructies van de overheid teneinde in aanmerking te komen voor de zogenaamde “granted subsidies” die men verstrekte als 20% van de leerlingen kon lezen, schrijven en sommen maken. Men verplichte dus de doopkandidaten om te leren lezen, diegene die de voorrechten van de bewoners van een statie wilden genieten, moesten lezen en fragmenten van de Lutherse catechismus voordragen en helpers (*Helfer*) of leiders (*Vorsteher*) moesten beide kunnen, lezen en schrijven.

De druk van overheidswege om het Engels als voertaal te introduceren, was de directe voortzetting van het taalbeleid zoals dit reeds in het stelsel uit 1839 was geformuleerd: het Nederlands werd alleen gedoogd alleen voor de mondelinge en schriftelijke vertaling naar het Engels dus uitsluitend als middel om het Engels aan te leren (Toit 1951 83). Zoals het bekende Pierick-geval in 1854 bewees, duldde dit stelsel in feite geen uitzonderingen: staatssteun in de vorm van de regeringstoelage voor scholen kon alleen toegekend worden in ruil voor de opheffing van het Nederlands als medium en vervanging door het Engels (Wyk 1947 83-5). Dit betrof niet alleen blanke scholen, maar onder vergelijkbare condities werd de financiële tegemoetkoming ook toegekend aan de zendingscholen en “Aborigines schools.”

Om het besluit van de Moravische zendelingen ten opzichte van het Nederlands naar historische waarde in te schatten, moet enerzijds het feit genoemd worden dat het om toekomstige leraren ging, anderzijds naar de algehele ontwikkeling verwezen worden.

Nie alleen het die Hollandse taal in Kaapstad baie agteruitgegaan nie, maar veral na 1864 het die onderwys in Hollands tot ’n minimum gedaal. Die sterk nadruk op Engels in plaasskole het dikwels vernietigend gewerk [. . .]. So blyk dit dat daar teen 1872 baie klein

privaatskooltjies in die kolonie bestaan het wat geen ondersteuning van die regering ontvang het nie en waarin alleen Hollands onderwys is. (Toit 1963 71)

De nuwe onderwyswet, de zogenaamde *The Education Act—1865*, dwong die skole die voor subsidie in aanmerking wilden kom om te verengels. “The instruction during the ordinary school hours shall, as far as practicable, be given through the medium of the English, within twelve months after the first establishment of the school” (zoals aangehaal deur Wyk 1947 102 en Scholtz 1965 112). In die praktyk betekende dit “dat die medium van onderrig nie gebaseer is op grond van die *klas* waarin die leerling hom bevind het nie, maar wel op grond van die *klas van skool*, wat hy bygewoon het” (Wyk 1947 102). Het resultaat was dat alle skole op dorpe (type of klas I en II) onmiddellik het Engels moes invoer en dat skole voor die plattelandse bevolking, die zogenaamde *farm schools* of *plaasskole* (type of klas III) slegs één jaar gegund is om naer het Engels oer te skakel.

In 1864 verwierp die Moraviërs nie alleen het voorstel, maar twintig jaar later, in 1884, voer die het Nederlands als een apart vak in hun skole in [\[12\]](#) terwyl *The Education Act—1865* van het Nederlands (oftwel “Hollands” want dit was die in Zuid-Afrika gebruike term) als schoolvak geen melding werd gemaakt (Wyk 1947 101-2). Toch wilden die zendingen nie helemaal buiten het systeem van staatssteun verkeer. In die loop van die jaren zeventig verwierven reeds enkele Moravische skole een aanzienlike status en kwamen ze in aanmerking voor “an annual bonus” ten hoogte van £ 75; die school op Goedverwacht sloot in 1881 aan bij andere zendingposten aan zoals Mamre, Clarkson, Genadendal, Elim waar reeds die zogenaamde “first grade”-skole functioneerden (Krüger & Schaberg 1984 12-13).

Zonder in details te treden en die uitweiding oer die kultuurcreërende, religieuse en opvoedkundige waarde achterwege te laten, wys veel erop dat die positie van die Nederlandse taal in die negentiende-eeuwse Zuid-Afrika, en uiteindelik die positie van het Afrikaans in die twintigste eeuw, er anders zou uitzien al er geen hennhutters in die Kaapkolonie werkzaam waren. Men denke alleen al aan het feit dat thans het merendeel van die Afrikaanssprekenden die Kleurlingbevolking uitmaakt. Ook die diversiteit van taalvormen, het hele spectrum van meer en minder verafrikaanste vormen van het Nederlands moet in aanmerking genomen worden bij die taalkundige en letterkundige classificaties. Dezelfde redenen die ervoor pleiten om oer diverse alternatieve bewegingen—al dan niet *taal* bewegingen genoemd—te spreken, pleiten er ook voor om rekening te houden met andere strekkingen van die taal-, literatuur- en kultuurontwikkeling in Zuid-Afrika waar Nederlandse taalvormen bij betrokken waren. Er zijn geen taalkundige, culturele of andere argumenten om bijvoorbeeld aandacht aan die zogenaamde Arabisch-Afrikaanse literatuur te schenken en van die Maleier-Afrikaanse Taalbeweging te spreken (als het gaat om die geschriften van die Kaapse moslems, opgesteld in die verafrikaanste Nederlandse taalvorm maar met behulp van het Arabische alfabet), maar die teksten in andere Zuid-Afrikaanse vormen van die Nederlandse taal (zoals die publicaties die in het milieu van die Moravische zendingen zijn ontstaan) te veronachtzamen. Die voorwaarde is dat men die talige en culturele situatie in die negentiende-eeuwse Zuid-Afrika in zijn complexe geheel bezieet en die veronderstelling laat varen dat er slegs twee taalvormen in omgang waren, wat tot die noodlottige kunstmatige binaire indeling heeft geleid: Standaardnederlands versus het te standaardiseren Afrikaans. Voor het doel van dit artikel is het van belang dat een van die markante resultaten van die onderwys- en zendingactiviteiten van die hennhutters een vloed van publicaties was, van verschillende, meestal religieuse aard en dat hun medium het Nederlands was, al dan niet “naer die plaatselijke behoefte van het land

gewijzigd” zoals de Zuid-Afrikaanse Nederlander A.N.E. Changuion (1803-1881) het “Kaapsche taaleigen” noemde (Changuion 1848).

III. *Benigna van Groenekloof of Mamre en haar receptie*

Benigna van Groenekloof of Mamre is reeds lang geen onbekende publicatie binnen de Zuid-Afrikaanse literatuurstudie, ook al komen er nog wetenschappers voor die aan het bestaan ervan twijfelen. [13] Dit kan mede het gevolg zijn van de moeilijke toegang tot de tekst maar ook van het feit dat het boek in de jaren negentig van de twintigste eeuw ter sprake kwam naar aanleiding van de emotioneel gekleurde discussie over welk boek het oudste gepubliceerde boek in het Afrikaans is.

Volgens de Afrikaanse literaire historiografie kwam die eer altijd toe aan *Zamenspraak tusschen Klaas Waarzegger en Jan Twijfelaar over het onderwerp van afscheiding tusschen de Oostelijke en Westelijke Provincie* uit 1861. Deze bundel dialogen gepubliceerd door Louis Henri Meurant (1812-1893) onder het pseudoniem Klaas Waarzegger, werd beschouwd als uitdrukking van de politieke tendensen onder de ontevreden bewoners van de oostelijke Kaapprovincie, die het plan koesterden zich van Kaapstad af te scheiden. De auteur wilde met de verafrikaanste vorm van het Nederlands (Kaaps-Hollands) zijn doelgroep, d.w.z. farmers uit het grensgebied, in hun eigen taal bereiken en voor de idealen van de afscheiding en zelfbestuur winnen. De bekendmaking van deze teksten en talrijke overdrukken in verschillende periodieken gaven de literatuur- en taalhistorici aanleiding om over de zogenaamde “Oosgrenstaalbeweging” te spreken.

Omdat met de tijd de kennis groeide over de geschriften van de Kaapse moslims die eveneens Kaaps-Hollands gebruikten, poneerden sommigen de stelling dat *Bajaannoeddien* (in het Arabisch *Bayānu 'd-dīn*, d.w.z. ‘de uiteenzetting van de godsdienst’) in werkelijkheid de naam van het eerste boek in het Afrikaans verdient. Dat werk—geschreven door de Turkse Koerd sjeik Abu Bakr Effendi (1835-1880) die sedert 1862 in Kaapstad woonachtig was en de taal van zijn geloofsgenoten moest leren—was reeds in 1869 in manuscript voltooid en circuleerde vervolgens in afschriften maar verscheen pas in 1877 in druk. *Bajaannoeddien* is belangrijk voor de Kaapse moslims omdat dit bij de ajami-traditie aansluit d.w.z. het islamitische gebruik om de locale moedertaal van de gelovigen met behulp van Arabische tekens te noteren. Deze traditie kennen verschillende talen niet alleen in Afrika (Haron 2001), maar ook in Europa, zelfs het Pools (Koch 2004 296-297; Jankowski & Łapicz 2000; Drozd 1999). Aan het begin van de negentiende eeuw verving het Afrikaans, in feite Kaaps-Hollands, in deze functie het Maleis. Deze schriftelijke Arabisch-Afrikaanse traditie bevestigt tevens de eigen godsdienstige identiteit van de Kaapse moslims. Het Arabische alfabet is ook—naar men zegt—door een Kaapse Kleurling, een zekere Isjmoeni, gebruikt in *Die boek Gablomatiem* uit 1856 dat volgens weer anderen het oudste Afrikaanse boek zou moeten zijn; tot onze tijd bleef er geen exemplaar bewaard, maar dit boek is naar alle waarschijnlijkheid een vertaling van *Al-Qawl Al-Matin (Alqauli -l'atin* d.w.z. ‘Het Betrouwbare Woord’) van de Egyptische zeventiende-eeuwse schrijver Isjmuni (al-Ishmuni, 'išmūnī) (Davids 1991).

Naar aanleiding van deze discussie is ook *Benigna van Groenekloof of Mamre* herhaaldelijk genoemd, hoofdzakelijk vanwege het jaar van de publicatie—1873. In werkelijkheid was Ronnie Belcher de eerste die in 1987 in zijn opstel *Afrikaans en kommunikasie oor die klerugrens* ruimer de aandacht op dat boek vestigde (Belcher 1987 17-34). [14] Kort daarvoor—bij de gelegenheid van de vergadering van de Afrikaanse Letterkundevereniging (in 1986)—verweet Belcher de literatuurhistorici dat ze onkundig waren „aangaande die

Genadendalse geskryfte: “De Bode van Genadendal” wat in 1859 begin het, asook die novelle oor ’n bruinvrou, *Benigna* (1873)” (Toerien 1986 23). (Let wel op de genologiese classificatie “novelle” waar ik straks op terug zal komen.) Mede hierdoor werd de aanzet gegeven tot een nieuw stadium van de polemieek over de oudste gedrukte Afrikaanse tekst.

De discussie over het-eerste-het-oudste boek in het Afrikaans is mijns inziens op den duur weinig productief of vernieuwend. Ze getuigt slechts van een beetje “ethnische” beweging binnen het kader afgebakend door de oude denkpatronen omdat de klemtoon alleen verschoven wordt. Het enige positieve resultaat is dat er meer gesproken wordt over de deelname van de Kleurlingen aan de Zuid-Afrikaanse kultuur en er meer rekening gehouden wordt met de niet-blanke sprekers van het Nederlands en Afrikaans. Aan het model van de traditionele Afrikaanse literaire historiografie wordt daardoor niet getoerd: nog steeds geldt de gouden regel om aan te wijzen wie als eerste wegsnelde van de Nederlandse taal richting Afrikaans. Aan de zin van de discussie over de-eerste-de-oudste Afrikaanse publicatie moet men serieuus twijfelen als men erkent dat voor de Zuid-Afrikaanse situatie in de negentiende eeuw een continuüm van taalvormen kenmerkend was, van Hoog-Hollands tot sterk verafrikaanste idiomem – een feit waarmee de taalhistorici steeds meer rekening houden (Deumert 2004) maar waaraan de literatuurbeschouwers nog gewend moeten raken (vgl. Huigen 2006). In Zuid-Afrika heeft men decennialang de scheiding tussen het Nederlands en het Afrikaans beklemtoond en in de Lage Landen was er niet veel belangstelling te bespeuren voor de Nederlandse teksten in Zuid-Afrika. Dit is sedert jaren negentig aan het veranderen, maar *Benigna van Groenekloof of Mamre* blijft in Nederland vrijwel onbekend en zelfs de weinige kritische of literatuurhistorische teksten die de Nederlandstalige literatuur uit Zuid-Afrika behandelen, vermelden noch het werk noch de auteur ervan. De receptie blijft dus noodgedwongen tot Zuid-Afrika beperkt.

Isaac Balie, historicus en directeur van het museum in Genadendal, noemde *Benigna van Groenekloof of Mamre* eerst “’n leesboek” (Balie 1988 92) om later, nadat de discussie reeds gaande was, dit toch nog te kwalificeren als roman—“der erste Roman in Afrikaans” (Balie 2003 17). Vernon February, Afrikaans dichter en jarenlang wetenschappelijk medewerker van het Afrika-Studiecentrum te Leiden, bestempelde *Benigna van Groenekloof of Mamre* als “die Nederlands-Afrikaanse roman” en schreef verder dat deze publicatie uit 1873 een opmerkelijk feit was “as ons in ag neem dat C.P. Hoogenhout se novelle *Catharina, die dogter van die advokaat* pas in 1879 verskyn en Jan Lion Cachet se novelle “Di geldduiweel” pas in 1882 in “Di Afrikaanse Patriot”. Die roman dateer trouens van voor die oprigting van die Genootskap van Regte Afrikaners (GRA) in 1875 en word nêrens vermeld in die Afrikaanse literatuurgeskiedenis nie” (February 1998 9). Opvallend genoeg wordt de status van de Genadendalse publicatie als “roman” opgegradeerd ten opzichte van “novellen” van Hoogenhout en Cachet. De tekst van Vernon February “Klein begin is aanhou wen” waaruit ik aangehaald heb, komt uit de laatste uitgave van *Perspektief en Profiel. ’n Afrikaanse literatuurgeskiedenis* onder redactie van H.P. van Coller (1998) waar hij de oude tekst van G.S. Nienaber (1960 1-36; 1969 3-31; 1981 13-34) over de eerste letterkundige pogingen in het Afrikaans moest vervangen. February heeft door zijn vermelding van *Benigna van Groenekloof of Mamre* tot haar moderne bekendmaking bijgedragen. Het was ook zijn taak om een nieuwe stem in de literatuurgeschiedenis te laten luiden omdat de nieuwe opgegradeerde versie van *Perspektief en Profiel* probeerde om “verswyging van of onkunde oor die Arabies-Afrikaanse tekste en die bydraes uit Genadendal” te doorbreken (Olivier 1999 6). Alhoewel dit “sy verantwoordelijkheid” was “om die hiate wat by G.S. Nienaber bestaan, aan te vul en foute reg te stel” worden February’s uitlating over *Benigna van Groenekloof of*

Mamre louter onder verwijzing naar de publicatie van Belcher van twaalf jaar eerder gemaakt (Olivier 1999 6; February 1998 9).

Ronnie Belcher gebruikte in zijn langer artikel *Wit en bruin staan aan dieselfde kant van brug* in “Die Burger” de term “die kort roman” (Belcher 2002 13). De historicus Henry C. Bredekamp kwalificeerde in een polemiek *Benigna van Groenekloof of Mamre* eveneens als een korte roman (Bredekamp 2002 10). John Kannemeyer heeft het in zijn nieuwste literatuurgeschiedenis *Die Afrikaanse Literatuur 1652-2004* ook over een roman, maar beschouwt het gebruikte medium als Nederlands “hoewel Afrikaanse woorde soms in die dialoog voorkom” (Kannemeyer 2005 31). Trouwens, wie deze fragmenten van de nieuwste vermeerderde versie van zijn literatuurgeschiedenis in één band met de overeenkomende fragmenten uit de vorige editie (Kannemeyer 1988) vergelijkt, merkt een duidelijke accentverschuiving op. Ook dit getuigt van de groeiende receptie van *Benigna van Groenekloof of Mamre*. Een ander voorbeeld hiervoor levert een artikeltje in “Die Burger” over de plannen van Johann Abrahams om het boek te verfilmen: “Oor die outobiografie waarop sy draaiboek gebaseer is, sê die ervare joernalis: “Die oorspronklike eksemplaar is nog te kry in die Morawiese argief op Genadendal. Dis eintlik ’n Suid-Afrikaanse *Roots*, maar met ’n sterker storielyn. [15] “Dis ’n verhaal van mense en die lot van die slawe van die Kaap. Dit vertel ook hoe die Khoi hul identiteit verloor het en later totaal ontstam het” (Box 2002 10).

Een van de laatste vermeldingen door literatoren komt van de pen van Siegfried Huigen, de auteur van het profiel *Nederlandstalige Suid-Afrikaanse letterkunde, 1652 tot 1925* in het derde deel van *Perspektief en Profiel: ’n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. Deze Nederlandse literatuurhistoricus, al jaren werkzaam in Zuid-Afrika, is het niet eens met de opinie dat *Benigna van Groenekloof of Mamre* het eerste Afrikaanse boek is en spreekt tevens de opvatting tegen dat dit een roman is: “Afrikaans, ten minste die Kaaps-Hollandse variant daarvan [. . .] word soms gebruik in dialoog, soos dit ook in ander Nederlandstalige Suid-Afrikaanse romans gedoen is” (Huigen 2006 35). Daarmee onderstreept hij de opvatting van R.K. Belcher: “En dit is ook nie in Afrikaans geskryf nie, maar in Nederlands” (Belcher 1996 14).

De schrijver Herman Wasserman noemt *Benigna van Groenekloof of Mamre* in zijn bespreking van het tv-programma “Skerpioen onder die klip: Afrikaans van kolonialisme tot demokrasie.” Hij plaatst het boek in de context van het creëren van nieuwe mythes rondom de Afrikaanse taal. In zijn artikel in “Die Burger” onder de titel *Afrikaans het ‘nuwe, meer inklusiewe mites nodig’* verwijst hij foutief naar dit werk als “in Afrikaans geskryf” (Wasserman 1996 2).

Hoe is het met dit werk gesteld als de deskundigen reeds verdeeld zijn over het simpele feit hoe men het taalmedium van de publicatie moet kwalificeren? In wezen is het echter ontegensprekelijk voor iedereen die het boekje in zijn handen had dat *Benigna van Groenekloof of Mamre* in het Nederlands geschreven is, maar in een Zuid-Afrikaans Nederlands, met hier en daar lexicale eigenaardigheden, typisch voor de plaatselijke taalvormen terwijl in sommige dialogen duidelijk een Afrikaans idioom wordt gebruikt en tegen het Standaardnederlands bewust wordt uitgespeeld. Desalniettemin heeft de taal van het boek een nauwkeurige analyse nodig. De genologische kwestie echter—of de tekst al dan niet een roman is—moet eveneens onderzocht worden want dit lijkt nog ingewikkelder en zoals boven aangetoond lopen de meningen uiteen. Op deze plaats kan nog een conclusie van algemene aard uit dit overzicht getrokken worden. Het boek heeft weliswaar de belangstelling

van de literatuurbeschouwers gewekt, maar het discours dat ontstond, was niet literair, historisch of literair-historisch van aard, eerder ideologisch en politiek. Bij gebrek aan detailstudies over *Benigna van Groenekloof of Mamre* blijven de opinies onvermijdelijk vaag, cursorisch en oppervlakkig. Dit mag wel verwonderen maar is in wezen typisch voor de negentiende eeuw. De oudere periode is beter uitgerust: tot dusver hebben de Zuid-Afrikaanse teksten in het Nederlands uit het Nederlandse bewind 1652-1806 vooral bij de historici interesse gewekt waarvan vele publicaties van *The Van Riebeeck Society / Die Van Riebeeck-Vereniging* getuigen. Nu is het de tijd dat ook literatuurhistorici zich daarmee bezig gaan houden. Dezelfde stelling kan ten opzichte van de zendingbeweging geponeerd worden. In de meeste gevallen wordt ze ook door de geschiedkundigen onderzocht die niet veel aandacht schenken aan talige en literaire aspecten. Een goed voorbeeld leveren historische werken over de zending van de Moraviërs in Zuid-Afrika van Bernhard Krüger die de auteur van *Benigna van Groenekloof of Mamre* meermaals bij de naam noemt maar nooit als schrijver van dit boek (Krüger 1966 269-70, 275, 287; Krüger & Schaberg 1984 3, 10, 11, 17, 25, 168, 170, 174). Zelfs bij Isaac Balie, in zijn verdienstelijke *Die geskiedenis van Genadendal 1738-1988*, de plaats bij uitstek om over *Benigna van Groenekloof of Mamre* (Balie 1988 104-10). *Een verhaal voor de Christen Kleurlingen van Zuid-Afrika* uit te weiden, vindt men er voor de rest niet veel inlichtingen over. De Genadendalse teksten en andere geschriften uit de zendingtraditie moeten dus het object van literatuurstudie worden.

IV. Problemen met de identiteit van de auteur

Ronnie Belcher, de man die als eerste uitvoeriger over dit boek berichtte, schreef in 1986 dat “die novelle oor ’n bruin vrou [. . .] anoniem gepubliseer” is en in een ander artikel uit 1987 schreef hij dat *Benigna van Groenekloof of Mamre* “anoniem op Genadendal uitgegee” is (Belcher 1986 47; 1987 30). Tien jaar later preciseerde hij zijn opinie in een brievenkolom van de Kaapse krant “Die Burger”. Dit was naar aanleiding van de tv-documentaire van Zackie Achmat “Skerpioen onder die klip: Afrikaans van kolonialisme tot demokrasie” waar de blanken verweten werd dat ze de multiculturele bodem waaruit het Afrikaans ontstond altijd verzwegen hebben. Belcher vond dit een “wanvoorstelling” en ging niet akkoord met die uitlatingen over “die sogenaamde geheimhouding by (blanke) akademici en ander opvoeders oor die Koi (Khoekhoense), Maleise en ander nie-Germaanse woorde in die Afrikaanse woordeskat, en die weglaat van sekere Afrikaanse (meer korrek: Afrikaanssoortige) werke uit die Afrikaanse literêre geskiedskrywing ter wille van “blanke Afrikaanse eksklusiwiteit” (Belcher 1996 14). In een dergelyk context zet hij de fout in de tv-documentaire: “die boekie *Benigna van Groenekloof of Mamre* is geskryf deur ’n anonieme blanke persoon wat hom ‘Een hunne leeraars’ noem, waarskynlik eerw. Blecher [Bechler]” (Belcher 1996 14).

Andere onderzoekers blijven dit werk ook toeschrijven aan de genoemde Bechler of kwalificeren dit als anoniem werk. In dé bron over Genadendal, *Die geskiedenis van Genadendal 1738-1988*, wordt eveneens een zekere Bechler als schrijver van *Benigna van Groenekloof of Mamre* genoemd (Balie 1988 92). Kannemeyer verschaft meer informatie over de herkomst van de auteur van dit werk dat geschreven zou zijn “deur ’n anonieme skrywer wat een van die Duitse sendelinge was” (Kannemeyer 2005 31). Ook Huigen geeft dezelfde details over de publicatie als “geskryf deur ’n anonieme Morawiese sendeling (‘een hunner leeraars’ [. . .])” (Huigen 2006 35).

En toch waren er critici die de ware naam van de auteur kenden. De Kaapse historicus Henry C. Bredekamp, gewikkeld in een polemiek met Ronnie Belcher, schreef bijvoorbeeld dat dit

werk “ongetwyfeld deur die Duitse sendeling Herman Benno Marx van Genadendal geskryf [is] en nie deur ‘waarskynlik eerw. W.F. Bechler’ nie” (Bredenkamp 2002 10).

Waarom zijn er zulke verschillen, vergissingen en misverstanden? Ten eerste heb ik een sterk vermoeden dat een aantal onderzoekers hun informatie over het boek uit tweede hand heeft en—zoals niet zelden in de wetenschap—zonder voorafgaande autopsie doorgeeft. Zodoende worden de fouten herhaald. Ten tweede wordt de zaak van het auteurschap bemoeilijkt door het feit dat op de titelpagina van de novelle de naam van de auteur niet staat. Het anonieme boek wordt aangeboden als geschreven “door een hunne leeraars.” Omdat op dezelfde pagina naar de contactpersoon verwezen wordt bij wie men het boek kon bekomen (“te verkrijgen door W.F. Bechler, Genadendal, en op alle Moravische zendingplaatsen”), gaf dit de aanleiding tot de verkeerde opvatting dat William Ferdinand Bechler (1825-1898) de auteur van het boek was. In werkelijkheid was Bechler superintendent d.w.z. preses van het bestuur in de kerkelijke provincie van de hernhutters; in de jaren tachtig van de negentiende eeuw schreef G.Th. Reichelt: “William Ferdinand Bechler formerly was the Superintendent of the South African Mission; now he is a member of the Mission Board at Berthelsdorf, in Saxony” (Reichelt s.d. 3). Hij vervulde deze functie voor Genadendal in de periode 1861-1875 en was ook verantwoordelijk voor de financies: “Bechler was a friend of authority and discipline dealing very ably with financial matters in particular” (Krüger & Schaberg 1984 7). Waarschijnlijk heeft hij in deze hoedanigheid bemiddelend opgetreden voor mensen die Genadendalse publicaties wilden aankopen.

Zelfs binnen de circuit van de Moraviërs was het feit niet bekend dat de Duitse zendeling Hermann Benno Marx de auteur van *Benigna van Groenekloof of Mamre* was: de Afrikaanse vertaling van P.D. Johannes uit 1968 (herzien door G.P. van Schalkwyk in 1976), die in stencilafschriften in dat milieu circuleerde, geeft aan dat B.[sic!] F. Bechler de auteur is. Deze onkunde laat teksten of tv-documentaires ontstaan waarin beweerd wordt dat het boek is “geskryf deur ’n bruin persoon” (Bothma 2004 23).

Het resultaat is dat H.B. Marx voor velen niet bestaat als auteur van *Benigna* en de novelle wordt dikwijls behandeld als een anoniem werk. Typerend voor de manier waarop met de schrijver tot nu toe is omgegaan, is het feit dat formulering “skrywer onbekend” (February 1998 20) zelfs in *Perspektief en Profiel: ’n Afrikaanse literatuurgeskiedenis* gebruikt is, terwijl de bijdrage van V. February in dit monumentale, inmiddels driedelige, werk de taak had gemarginaliseerde en/of vergeten schrijvers uit het verleden op te diepen.

De ironie wil dat dit alles gebeurt terwijl de auteur van *Benigna van Groenekloof of Mamre* zijn zelfportret in de marge zette (of liever aan het einde van zijn boek zoals het hoort) wat mij aan de Nederlandse zeventiende-eeuwse schilders doet denken die ergens op het doek—in een spiegel of op de ronde bol van de kroonluchter—zichzelf vaag afbeelden. Wanneer Hermann Benno Marx over de feestelijke herdenking van de vijftig jaar zending in Groenekloof vertelt, wordt ook naar aanleiding van dit evenement, dat in februari 1858 plaatsvond, gezegd “’s namiddags preekte de heer Marx van Genadendal” ([Marx] 1873 83).

De documenten in het archief in Herrnhut laten er geen twijfel over bestaan dat Marx de schrijver van *Benigna* is. Zelfs de cataloguskaart vermeldt de bron van informatie over de identiteit van de auteur, nl. “Prot. d. Miss. Departem. 1873, S. 391.” Op de kaart staat:

NB. “Benigna.” Verf[asser]: Missionar Hermann Benno Marx, damals zur gesundheitlichen Wiederherstellung in Mamre weilend; gedr.[uckt] unter d.[er] Redaktion des Präses Br.[uder]

William Ferdinand Bechler auf der Gnadenthaler Druckerei, als erster Versuch christl.[iche] Unterhaltungsschriften für farbige Gemeinden zu schaffen. (Prot.[olle] d.[es] Miss.[ions-] Departem.[ents] 1873, S.[eite] 391).

V. Hermann Benno Marx – zendeling, musicus, drukker en schrijver

Het was moeilijk om meer informatie over Herman Benno Marx (1827-1917), de schrijver van *Benigna van Groenekloof of Mamre*, te verzamelen. Hier en daar, in boeken en artikelen van geschiedkundige aard die de ontwikkeling van de Moravische kerk in Zuid-Afrika behandelen, duikt zijn naam weliswaar op omdat hij een actieve en ondernemende zendeling was. Maar gedetailleerde informatie over zijn leven en geschriften was niet gemakkelijk te krijgen en het materiaal was dikwijls bewerkelijk. Nergens in de Zuid-Afrikaanse bronnen en/of vakliteratuur kon men iets meer over hem te weten te komen. Pas in het archief in het Duitse Herrnhut en dankzij een persoonlijke ontmoeting met het achterachterkleinkind van Marx' kleinkind kon ik meer bijzonderheden over hem verzamelen. De belangrijkste geschreven bronnen zijn fotokopieën van de typoscripten *Dienerblätter. Biographische Übersichten von Personen, die im Dienst der Brüdergemeinde standen, M-N*, die onder redactie van Richard Träger en Charlotte Träger-Große zijn ontstaan en waarvan een exemplaar in Unitätsarchiv in Herrnhut bewaard wordt (Träger & Charlotte Träger-Große s.d.). Een andere belangrijke bron is de cartotheek van Heinz Burkhardt *Brüderische Personenkartei. Ma* (Vol. 25), die in Gemeinarchiv Koenigsfeld bewaard wordt en waarvan een kopie in Herrnhut beschikbaar is (Burkhardt s.d.). Nog een andere vindplaats is de publicatie *Afrikabestände im Unitätsarchiv der Herrnhuter Brüdergemeinde. II. Die in Afrika tätigen Geschwister* van Adam Jones (medewerking Petra Albert, Anja Reimers en Anja Schrödter) (Jones 2000).

Hermann Benno Marx was afkomstig uit Duitsland uit het gebied ten oosten van Dresden vlak bij het huidige drielandpunt tussen Duitsland, Tsjechië en Polen. Hij werd geboren op 2 april 1827 in Rothenburg bij Niesky in Lausitz. Zijn vader Samuel Gotlieb [Gootlieb] Marx was koopman en vervaardigde zeep (zeepzieder); hij was getrouwd met Eleonore (geb. Mortell).

Beide ouders kwamen uit de kringen van de Broedergemeente, vandaag bekend als de Evangelische Broedergemeente die beroemd is geworden om het enthousiasme voor het verkondigen van het evangelie buiten Europa. Uit geloofsovertuiging ontwikkelden de Moraviërs het zendingswerk in Tanzania en de toenmalige Deense koloniën in West-Indië en Groenland en ook nog in Tibet. In tegenstelling tot Europa groeiden vele deze zendingsposten tot ware volkskerken uit, zoals in Suriname en Zuid-Afrika. In dat milieu van de hernhutters groeide Hermann Benno op. Als kind van zendingen ging hij in 1835 conform de kerkelijke regels naar een jongensschool met internaat (*Knabenanstalt*) in Niesky, later (1841-1845) kreeg hij beroepsopleiding als timmerman en schrijnwerker in Gnadenberg en Neuwied om vervolgens vanaf 1847 in de meubelmakerij in Herrnhut te werken.

De praktische aard van deze opleiding mag verwonderen als men niet weet dat de hernhutters traditioneel een handwerkerberoep uitoefenden. Dit waren ze gewend en dit was een deel van de voorbereiding tot het zendingwerk. In dit verband moet men als misplaatst de volgende opmerking van Jacob Haafner (1754-1809) classificeren, de bekende criticus van het Europese kolonialisme en de manier waarop zending georganiseerd was. Haafner verwonderde zich over het feit dat graaf von Zinzendorf, die in de achttiende eeuw Georg

Schmidt naar Zuid-Afrika stuurde, deze zendeling de VOC aanbeval met de zeer tegemoetkomende woorden:

biede ik u sr. Schmidt aan, die het uitstaan van ongemakken gewoon is, om dit werk [zending] te ondernemen. [. . .] Het is wel niet te gelooven, dat Schmidt zeer grooten opgang zal maken, doch in allen gevallen, zal het geenszins tot nadeel der Compagnie zijn; hij is een vleeshouwer van zijn handwerk, doch men met hem kan doen wat men wil indien het hem maar geheel en al niet van zijn plan verwijdert. (Haafner 1993 41)

In zijn *Verhandeling over het nut der zendelingen en zendings-geenootschappen* (1807) waaruit ik aanhaal, becommentarieert hij dit fragment met een ironische uitroep “Een slagter als zendeling!” (Haafner 1993 41). Haafners verontwaardiging was echter onterecht: alle Moravische zendelingen moesten een beroepsopleiding achter de rug hebben om financieel onafhankelijk te zijn, de inheemse volkeren nieuwe vaardigheden bij te brengen en in den vreemde een goed voorbeeld te geven. Trouwens, op de opmerkingen van dezelfde slachter beriep Haafner zich bij de beschrijving van de Khoi-taal! (Haafner 1993 39).

Begin maart 1847 werd Marx erkend als lid en officieel opgenomen in de gemeente (*Gemeine*). Vanaf 1848 werkte hij als leraar in de Knabenanstalt in Neudietendorf. Enkele jaren later, in 1854, viel hem het ambt van de organist te beurt waaruit men concluderen kan dat hij ook een muzieksopleiding had genoten en instrumenten kon bespelen. Direct daarna, op 22 mei 1854, werd hij opgeroepen om als zendeling naar Zuid-Afrika te gaan. De aanstelling als leraar was gepland in de school voor hulpkrachten van de zendelingen (*Gehilfenschule*) in de centrale plaats van de Zuid-Afrikaanse Broeders te Genadendal. Hij zou daar in eerste instantie als muzikleraar werken. Voor Marx in de Kaapkolonie arriveerde, werd hij 6 augustus 1854 in de kerk tot “Akoluth” en bereidde hij zich op zijn toekomstige werk voor: hij leerde Engels in Groot-Brittannië—eerst zeven weken in Fulneck bij Leeds dan in een school in Londen; daar studeerde hij verder Engels en tegelijkertijd gaf hij aan anderen les. [\[16\]](#)

Op 6 april 1855 vertrok Hermann Benno Marx uit Londen om op 20 juni voet aan wal te zetten in Kaapstad. In Genadendal begon hij aanvankelijk als leraar te werken en werd tamelijk snel tot hoofd van de plaatselijke school en onderwijzersopleiding benoemd. Op 7 maart 1858 ontving hij zijn ordinantie en werd “Diakonus,” zowel diaken als acoliet was een ambt die verband met de hulpverlening in de kerk hield. [\[17\]](#)

In Zuid-Afrika maakte de zendeling zich zeer verdienstelijk voor de ontwikkeling van de drukkunst. Door zijn toedoen werd in 1859 het oude houten drukkersapparaat in gebruik genomen dat reeds in 1834 door de Nederlandse hernhutters uit Zeist geschonken was en de hele tijd op de zolder lag omdat er niemand was die het kon bedienen. Dankzij de ondernemende geest van Marx begon men op Genadendal met het drukwerk—iets waarop deze plaats later zal kunnen bogen. Op dit eerste drukkersapparaat werd o.a. *Een Tijdschrift voor Onze Scholieren* uitgegeven. In 1860 schreef Marx aan bisschop Peter la Trobe (1795-1863):

I feel assured that no more important benefit could be conferred on this Mission, than a new and improved printing-press. You send **us** books, papers, etc., but of what use are they to our people? If, however, we can get them to read tracts, books, and magazines, printed expressly for **them**, and adapted for their use, the beneficial effect on their minds will, by the blessing of the Lord, be very great. (Krüger 1966 270)

Vanaf 1861 gebruikte men een nieuw uit Engeland ingevoerd apparaat en de drukkunst werd tot een van de vakken van de lerarenopleiding. [18] De plaatselijke drukkerij heette ook “Normalschooldrukkerij te Genadendal.” Een van de prestaties was het tijdschrift “De Bode van Genadendal” waarvan Marx de uitgever was. Het karakter van het periodiek geeft een advertentie weer uit het eerste nummer uit het jaar 1863: “Maand-Blad voor Christelijke Huisgezinnen, bevattende stichtelijke Leerstukken, leerrijke Verhalen, de Geschiedenis der Broeder-Kerk, Berigten van de Zending onder de Heidenen, benevens ander nuttig Lektuur, gepast voor jong en oud en lezen onder alle klassen onzer bevolking en elders. Uitgegeven aan de Normaalschool te Genadendal.” [19]

Van de grote behoefte aan het gedrukte woord waren verschillende Zuid-Afrikaners zich bewust. Thomas François Burgers (1834-1881), de auteur van *Schetsen uit de Transvaal* die in 1871 in *Het Volksblad* werden afgedrukt en een jaar later gebundeld, schreef nog voor hij president van de Zuid-Afrikaanse Republiek werd (1872-1877):

Dat hier echter nog veel ontbreekt wat voor een beschaafde maatschappij onmisbaar is, gevoelen de Europeanen maar al te zeer. Op kunstgenot kan men zich hier niet veel vergasten [. . .]. Niet minder laat de beoefening der wetenschappen veel te wenschen over. Degelijke lectuur, literaire oefeningen, behooren tot de zeldzaamheden. De drukpers, de machtige profeet der 19de eeuw, vindt dan ook nog niet die ondersteuning, die zij verdient. Die in de Republiek een flink nieuwsblad voor het volk kon tot stand brengen, zou een onbeschrijfelijke weldaad aan land en volk bewijzen. (Burgers 1872 18)

Dat de ontwikkeling van de drukkunst—“een onbeschrijfelijke weldaad” in dit geval aan de Kleurlingbevolking—Marx zeer persoonlijk aan het hart lag, bewijzen zijn groeten die hij nog in 1909, toen hij als emeritus in Duitsland leefde, aan zijn Zuid-Afrikaanse Broeders stuurde naar aanleiding van het jubileum van vijftig jaar van de Genadendalse drukkunst (Balie 1988 139-49). Hij begreep terdege de waarde van het gedrukte woord, ook als een manier om bekeringsverhalen, levensbeschrijvingen en de geschiedenis van de zendingplaatsen te bewaren. Uiteindelijk bestaat zijn novelle ook uit een aantal verzamelde vertellingen. Want de vraag die Marx zichzelf in de inleiding stelde, welke lectuur verschaft moet worden die aan het begrip en de smaak van de kleurlingen kon voldoen, beantwoordde hij zelf door te zeggen:

[dit moesten] verhalen zijn uit hun werkelijk leven en geschiedenis; en daartoe bieden zich slechts de dagboeken en verhalen van Scholen en Zendingsgestichten in ons land aan, te zamen met het weinige dat men mondelijks opgaderen kan. Uit zulke authentieke bronnen is ook dit verhaal genomen, hetwelk dus ten minste aanspraak op waarheid der zaken kan maken. (Marx 1873 [I-II])

Terecht noemt dus Belcher deze oude drukpers op Genadendal “stille getuie van die Broederkerkers se woeker met die opskrifstelling van dinge wat reeds lankal in die volkmond gelê het” (Belcher 1986 43).

Men mag niet vergeten dat H.B. Marx in de hoedanigheid van muziekleraar naar Zuid-Afrika vertrok. Die taak vervulde hij eveneens heel goed: reeds voor het Paasfeest 1856 organiseerde hij het eerste Genadendalse concert van het orkest dat uit blaas- en strijkinstrumenten bestond (zelf speelde hij bazuin). Dat soort musiceren werd snel tot traditie op de Moravische zendingstaties (Krüger 1966 269-70). Men mag niet vergeten dat gezamenlijk zingen en muziek maken tot vaste elementen van het religieuze leven van toen behoorde, bij de protestanten meer dan bij de katholieken, en bij de hennhutters met hun rijke muziek- en

vooral zangtraditie in het bijzonder (Baudert 1953; Krüger & Schaberg 1984 12). In geval van de zending maakte het gezang en muziek een wezenlijk deel uit van de catechisatie en het onderwijs als zodanig. Men denke alleen al aan het onderwijs bij de voortrekkers die kort tevoren de Kaapkolonie verlieten en naar het binnenland van Afrika trokken: “Die aard en omvang van die onderwys was in hoofsaak van praktiese aard en die utiliteitsbeginsel is besonder benadruk. Die aandeel van die kinders aan die sang het ’n integrale deel uitgemaak by die huis en openbare godsdiensoefeninge op trek” (Lubbe 1942 81).

Op de zendingstasies was dit niet anders gesteld en de Moraviërs waren zich terdege bewust van de relevantie van deze manier van kennisoverdracht (Balie 1988 92). Hiervan getuigt de publicatie van de Moravische bisschop Hans Peter Hallbeck (1784-1840) die in 1839 zijn *Litanijen en gezangen behoorende tot de Liturgie der Evangelische Broedergemeenten* uitgaf. Dit boek werd enkele decennialang gebruikt tot in 1880 *Geestelijke gezangen ten gebruik van de gemeenten der Evangelische Broederkerk in het Kaapland* in Genadendal gepubliceerd werd, de plaatselijke herdruk van de verzameling van 800 gezangen uitgegeven in 1773 in Nederland. Het tijdschrift van de Zuid-Afrikaanse hennhutters “De Bode van Genadendal” drukte zelfs vanaf de jaargang 1864 muziek en woorden af wat helemaal in de verlengde lag van de ouder gezegde *Bis orat, qui cantat!* d.w.z. “Wie zingt, bidt dubbel!”

Het derde werkterrein van H.B. Marx—naast de drukkunst en muziek—vormde het besturen van de Moravische staties en instellingen. Als schoolhoofd beschreef H.B. Marx in “De Bode van Genadendal” (januari 1861) een belangrijk evenement:

Den 13. December hadden wij hier ons jaarlijksch Examen aan de Kweek-School ter opleiding van Inboorlingen tot School-Onderwijzers. Er waren twee zittingen, een ’s voormiddags en een ’s namiddags. Buiten de leeraars en leeraressen werd het ook van belangstellenden, voor zoo veel er ruimte was, bijgevoegd. De 19 jongelingen, die thans hier ter opvoeding zijn werden in alle schoolonderwerpen, als b.v.: Bijbelonderrigt, algemene geschiedenis, aardrijks en natuurkunde, rekenen, Engelsche taalkunde, lezen en zingen geëxamineerd, en bewezen doorgaans goede vorderingen gemaakt te hebben. Buiten dien bewezen de ouderen onder hen tamelijke behendigheid in het klavier en viool spelen, zoo als ook van ieder een gedicht opgezegd werd, sommigen in de Hollandsche, anderen in de Engelsche, Hoogduitsche en Kaffersche talen. (Marx 1861 2-3)

Op 24 februari 1858 trouwde Marx in Genadendal met Henriette Ottilie Dammeier (1836-1922) die samen met hem het evangelie bediende. Vanaf november 1864 kregen ze als opdracht om dit ook te doen in een nieuw opgerichte zendingstasie Berea (vandaag Bereaville), één uur van Genadendal gelegen. Marx begon een nieuwe zendinginstelling op te bouwen en ging daar vanaf 8 juni 1865 met zijn vrouw wonen—“a church, a school and residence were built by Marx,” “the mission buildings were comfortable and had been erected at considerable expense by Hermann Benno Marx” (Krüger 1966 287; Krüger & Schaberg 1984 3). [20] Twee jaar later op 22 december 1867 verhuisden zij naar Clarkson in het oostelijke gedeelte van de Kaapprovincie.

Als gevolg van een terugkerende keelziekte kreeg Marx in 1872 verlof en tegelijk de opdracht om zich aan schrijversactiviteiten te wijden. De zendeling woonde toen in Mamre bij Darling, ongeveer 80 km ten noorden van Kaapstad. In die tijd schreef hij zijn novelle *Benigna van Groenekloof of Mamre*. Marx verbleef in Mamre in de loop van 1872 om te rusten en weer tot krachten te komen, hij hielp er ook in de school, maar bovenal wijdde hij zich aan het schrijfwerk—“wegen eines Halsleidens vorübergehend nach Mamre versetzt, ist hier an der

Schule u.[nd] auch schriftstellerisch tätig” (Träger & Charlotte Träger-Große s.d; Protokoll 1872). Zijn boek over en voor de Kleurlingen—dat in zekere zin als effect van zijn ziekteverlof te beschouwen is—kwam het jaar daarop uit. De schrijver was toen reeds op zijn nieuwe post in Wittewater, maar hielp ook zijn collega Nicolaas Oppelt (1826-1880) bij zijn werk in het afgelegen station Goedverwacht. Oppelt schreef in augustus 1874 over hem—ik haal uit Krüger & Schaberg aan: “We are very glad to have in Mr. Marx, a man who takes our external and spiritual wellbeing to heart” (1984 10). Nadat Marx kort naar Europa voor zijn verloftijd (1876-1877) vertrok, keerde hij op 7 juli 1877 na Kaapstad terug en vanaf september werkte hij in Wittewater. De laatste drie jaar van hun zendingtijd in Afrika verbleven Hermann Benno en zijn vrouw Henriette Ottilie eveneens in Mamre (december 1886-april 1889). [\[21\]](#)

Nadere details over de aard van zijn ziekte zijn onbekend, maar men kan er van uit gaan dat dit een keelaandoening was die typisch voor leerkrachten is. Blijkbaar was zijn toestand ondanks de rust- en verlofperiodes niet wezenlijk verbeterd omdat de superieuren in 1889 besloten om hem voorgoed naar Europa te laten vertrekken en op pensioen te stellen. In Duitsland vestigde Marx zich in Opperlausitz in Kleinwelka bij Bautzen. Alhoewel hij in zijn emeritaat was, hielp hij nog in de plaatselijke gemeente en begeleidde Engelstalige Broeders bij het aanleren van de Duitse taal. In september 1916, een jaar voor zijn dood, verhuisde Marx naar het dorpje Niesky, niet ver van zijn geboorteplaats Rothenbrug. Daar bevindt zich zijn graf.

Met zijn vrouw Henriette Otillie had Hermann Benno enkele kinderen en een van hun zoons, die eveneens de naam Hermann Benno Marx (1878-1927) droeg, heeft als zendeling in Tibet gewerkt.

We weten niet met alle zekerheid wat Hermann Benno Marx nog heeft geschreven. Enkele publicaties over de geschiedenis van de Moravische zending in Zuid-Afrika en ook het kaartsysteem van het archief in Herrnhut geven aanleiding tot de volgende veronderstellingen. Waarschijnlijk is de brochure in het Duits *Entstehung, Fortgang und Zukunft der Missionsstation Goedverwacht* van zijn hand; dit geschrift van kleine omvang dat over de Zuid-Afrikaanse zendingstatie Goedverwacht gaat, werd in Herrnhut door F. Lindenbein gedrukt zonder het jaartal. Aan Marx kan ook het Nederlandse boekje *Genade en Waarheid, 31 Overdenkingen* worden toegeschreven dat in 1896 het licht in Genadendal zag. In “De Bode van Genadendal” uit 1885 (nr. 7) treft men een reflectie aan over *De Opstanding* die gesigeneerd is: “B. Marx.” Niet uitgesloten is eveneens zijn auteurschap van het studieboek—“n skoolhandleiding” zoals Balie dit noemt—onder de titel *Onderwijs en lessen ten gebruik voor scholen* uit 1856 (Balie 1988 89). Reichelt somt nog enkele ander publicaties op en voegt een kleine verduidelijking: “*Hymns on the last Words of Christ while hanging on the Cross*, 1861; *De Kleine Zangvriend*, a collection of Hymns for Children, 1861; the *Passion Week Manual*, 1864; *Instructions for the Candidates for Baptism and the Lord’s Supper*, 1864; *Seed Corns out of the Word of God*, arranged according to the chief articles of Christian doctrine, 1864—all these by Benno Marx” (Reichelt s.d. 2). In de vertaling van deze tekst door Edmund de Schweidnitz verloren enkele titels hun oorspronkelijke Nederlands: *Seed Corns out of the Word of God* blijken in wezen *Zaad-korreltjes uit het Woord van God* (1864) te zijn en *Instructions for the Candidates for Baptism and the Lord’s Supper* is naar alle waarschijnlijkheid *Handleiding bij het onderwijs van doop- en avondmaalcandidaten bij de zendingsgemeente der Broederkerk in Suid-Afrika* (1864) waarvan Balie melding maakt: “Die datum van die eerste druk kon nie vasgestel word nie, maar die tweede uitgawe het in 1873 verskyn” (Balie 1988 108).

VI. Slotopmerkingen

Hermann Benno Marx was een bewogen, ondernemende zendeling die in Zuid-Afrika ijverig te werk ging en dit lange jaren volhield. Hij vergroot de groep van de negentiende-eeuwers die van heinde en verre naar Zuid-Afrika kwamen en nieuwe uitdagingen niet schuwden. Dit betreft niet alleen mensen die uitsluitend religieus geïnspireerd waren, zoals de Nederlanders Arnoldus Pannevis (1838-1884) of Casper Peter Hoogenhout (1843-1922), maar iedereen die ter plaatse op een te bewonderen betrokken wijze activiteiten van allerlei aard ging ontplooiën en als buitenstaander vaststelde dat de Zuid-Afrikaners—zwart, bruin of wit—behoefte mensen waren, vooral wat onderwijs en cultuur in de brede zin des woords betreft. Op een na waren ze allemaal Europeanen, maar allen—samen met die ene Turkse Koerd—of ze nu Nederlands of Duits van origine waren, met Franse of Joodse achtergrond, stelden ze een bepaald *status quo* van de talige situatie. De Nederlandse taal in al haar plaatselijke varianten—op het Afrikaanse vasteland en in de contreien van Kaapstad bijzonder rijk geschakeerd—was wijd verbreid onder alle lagen van bevolking en zij was dé taal van Zuid-Afrika over de raciale, etnische en religieuze grenzen heen. Dankzij deze diagnose gingen deze nieuwkomers Nederlands voor hun doeleinden aanwenden en het min of meer verafrikaanste en aan hun doelgroep aangepaste idioom van het Nederlands werd in concreto het medium van hun onderwijskundige of godsdienstige inspanningen. Als bijkomend resultaat ontstonden boeiende werken zoals *Benigna van Groenekloof of Mamre*. De auteur, een halfvergeten Duitse zendeling, behoort tot deze groep en mag niet aan de vergetelheid prijsgegeven worden.

Bibliografie

Primair:

[Marx, Hermann Benno?]. 1856. *Onderwijs en lessen ten gebruik voor scholen*.

Genadendal.

“Binnenlandsche Berigten: Genadendal.” 1861. “De Bode van Genadendal”. Deel II. nr 1. 2-3.

Marx, Hermann Benno. 1873. *Benigna van Groenekloof of Mamre*. Genadendal.

Marx, B. 1885. *De Opstanding*. “De Bode van Genadendal”. Deel XXVI. nr 7. 28.

[Marx, Hermann Benno?]. s.d. *Entstehung, Fortgang und Zukunft der Missionsstation Goedverwacht*. Fr.Lindenbein: Herrnhut.

[Marx, Hermann Benno?]. 1896. *Genade en Waarheid, 31 Overdenkingen door Benno Marx*. Genadendal.

Marx, Hermann Benno. 1976. *Benigna van Groenekloof of Mamre. 'n Verhaal vir die*

Christen Kleurlinge van die Republiek van Suid-Afrika deur een van hul leraars eerw. B.[sic!]/F. Bechler[sic!], Genadendal 1861-1875, en in Afrikaans vertaal deur mnr. P.D.

Johannes te Louwskloof, Desember 1968. Hierdie manuskrip is woord vir woord hersien en die nodige leestekens en korrekte spelling van woorde aangebring deur die vertaler (P.D. Johannes se kleinseun G.P. Van Schalkwyk, 13 Julie 1976. [stencil-afdruk].

Sekundair:

Balie, Isaac. 1988. *Die geskiedenis van Genadendal 1738-1988*. Kaapstad: Perskor.

Balie, Isaac. 2003. "Das Genadendal-College für Lehrerausbildung in Südafrika: Die Lehrer waren wahre Zuchtmeister" [in de rubriek: *Hochschulbilder aus aller Welt*]. *Der Überblick. Zeitschrift für ökumenische Begegnung und internationale Zusammenarbeit*. 1. 17.

Baudert, Walther. 1953. *Der Beitrag der Brüdergemeine zur deutschen Dichtung*. s.l.

Overdruk uit *Vom Göttlichen und vom Menschlichen Wort*. Berlin: Union-Verlag.

Behr, A. L. 1963. *Onderwys aan Nieblankes*. Coetzee, red. 403-484.

Belcher, R.K. 1986. "Die volksletterkunde van die Afrikaanse bruin gemeenskap." *Die Kultuurhistoricus/The Cultural Historian*. 1.1. 41-59.

Belcher, Ronnie. 1987. *Afrikaans en kommunikasie oor die klerugrens*. Plessis & Plessis, reds. 17-34.

Belcher, Ronnie. 1996. "Skerpioen se Mistastings." "Die Burger". 22 Nov. 1996: 14.

Belcher, Ronnie. 2002. "Wit en Bruin staan aan Dieselfde Kant van Brug." "Die Burger". 13 Julie 2002: 13.

Bork, G. van, en N. Laan, reds. 1986. *Twee Eeuwen Literatuurgeschiedenis: Poëtische Opvattingen in de Nederlandse Literatuur*. Groningen: Wolters-Noordhoff.

Bothma, M.C. 2004. *Postkoloniale Perspektiewe in enkele Romans van André P. Brink*.

Diss. Universiteit van Suid-Afrika: Pretoria 2004 <<http://etd.unisa.ac.za/ETD-db/ETD-desc/describe?urn=etd-07052005-103717>>.

Box, Harriet. 2002. "TV-journalis Vertel" "Die Burger" 22 Augustus 2002: 10.

Bredenkamp, Henry C. 2002. "Taaldiskoers word nou Sinvoller." "Die Burger". 16 Julie 2002: 10.

Burkhardt, Heinz. s.d. *Brüderische Personenkartei. Ma. Vol. 25*. Kopie der Originalkartei

im Gemeinarchiv Koenigsfeld.

Carstens, Wannie. 2001. *Die Taalbewegingsdebat in Perspektief—ou wyn in 'n nuwe vat*.

Pretoria: Carstens en Grebe. 8-20.

Carstens, Wannie, en Heinrich Grebe reds. 2001. *Taallandskap. Huldigingsbundel vir Christo van Rensburg*. Pretoria: Van Schaik.

Changuion. A.N.E. 1848. *De Nederduitse taal in Zuid-Afrika hersteld, zijnde eene handeling tot de kennis dier taal, naar de plaatselijke behoefte van het land gewijzigd*. 2de druk.

Rotterdam: J. van der Vliet.

Chapman, Michael. 1996. *Southern African Literatures*. London: Longman.

Coetzee, J. Ch., red. 1963. *Onderwys in Suid-Afrika 1652-1960*. Pretoria: J. L. van Schaik.

H.P. van Coller (red.), *Perspektief en Profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*, deel I, J.L. van Schaik: Pretoria 1998

Coller, H. P. van., red. 2006. *Perspektief en Profiel. 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis* Vol.3. Pretoria: Van Schaik Uitgewers.

Davids, Achmat. 1991. *The Afrikaans of the Cape Muslims from 1815 to 1915: A Socio-linguistic Study*. Durban: University of Natal.

Deumert, Ana. 2004. *Language Standardization and Language Change: The Dynamics of Cape Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.

Dreydoppel, Otto & Katherine Faull. 2005. *Glossary—Bethlehem Digital History Project*.

Apr. 2006 <http://bdhp.moravian.edu/addtl_resources/glossary.html>.

Drozd, Andrzej. 1999. *Arabskie Teksty Liturgiczne w Przekładzie na Język Polski XVII wieku: Zagadnienia Gramatyczne na Materiale Chutb Świątecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

Elffers, Hubertus. 1908. *The Englishman's Guide to the Speedy and Easy Acquirement of Cape Dutch*. Cape Town: Juta.

Genadendal Diaries: diaries of the Herrnhut Missionaries H. Marsveld, D. Schwinn and J.C.

- Kühnel, (1792-1794)*. 1992. Ed. H.C. Bredekamp and H.E.F. Plüddemann. Trans. A.B.L. Flegg. vol. 1. Bellville: University of the Western Cape Institute for Historical Research.
- Geschied-Verhaal van Genadendal, de eerste Zending-Statie Zuid-Afrika van 1737 tot 1806*. 1893. Kaapstad: Genadendal—Van de Sand de Villiers & Co.
- Groot, Aart de, en Paul Peucker, reds. 1996. *De Zeister Broedergemeente 1746-1996*.
- Bijdragen tot de geschiedenis van de Herrnhutters in Nederland*. Zutphen: Walburg Pers.
- Hallbeck, Peter. 1859. *Eenvoudige Lessen ten gebruik van Klein-Kinder-Scholen*.
- Zamengesteld door Peter Hallbeck, bisschop der Broeder-Kerk*. 3de druk. 1886 Genadendal: Boek-Drukkerij der Normaalschool.
- Henning, Paul Otto. 1915. *Tante Anna. Ein Lebensbild aus der südafrikanischen Mission der Brüdergemeine von P.O. Hennig*. Herrnhut: Verlag der Missionsbuchhandlung. 2de druk 1927.
- February, Vernon. 1998. "Klein begin is aanhou wen.." *Perspektief en Profiel: 'n Afrikaanse literatuurgeskiedenis*. red. H.P. van Coller. Vol 1. Pretoria: J.L. van Schaik. 3-20.
- Haafner, Jacob. 1993. *Verhandeling over het nut der zendelingen en zendelinngs-genootschappen: en kritiek op zending en kolonialisme* [bezorgd en van een inleiding voorzien door J.A. de Moor en P.G.E.I.J van der Velde]. Hilversum: Verloren.
- Hamilton, J. Taylor, Kenneth G. Hamilton. 2001. *Die erneuerte Unitas Fratrum, 1722-1957. Geschichte der Herrnhuter Brüdergemeine. Band 1: 1722-1857*. Vert. Joachim Haarmann. Herrnhut: Herrnhuter Verlag.
- Haron, Muhammed. 2001. "The Making, Preservation and Study of South African ajami Mss and Texts." *Sudanic Africa. A Journal of Historical Sources*. Vol. 12. 1-14.
- Heywood, Christopher. 2004. *A History of South African Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horrell, Muriel. 1970. *The Education of the Coloured Community in South Africa 1652 to 1970*. Johannesburg: South African Institute of Race Relations.
- Huigen, Siegfried. 2006. "Nederlandstalige Suid-Afrikaanse letterkunde, 1652 tot 1925." Coller, red. 3-42.

Jankowski, Henryk, en Czesław Łapicz, red. 2000. *Klucz do raj. Księga Tatarów litewsko-polskich z XVIII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie "Dialog."

Jones, Adam, red. 2000. *Afrikabestände im Unitätsarchiv der Herrnhuter Brüdergemeinde*.

II. Die in Afrika tätigen Geschwister [mit einem Literaturverzeichnis, bearbeitet von Adam Jones unter Mitarbeit von Petra Albert, Anja Reimers und Anja Schrödter]. *ULPA. University of Leipzig Papers on Africa, Mission Archives Series*. 11. Insitut für Afrikanistik.

Kannemeyer, J.C. 1983. *Die Afrikaanse bewegings*. 2de uitgave. Pretoria: Academica.

———. 1988. *Die Afrikaanse Literatuur 1652-1987*. Kaapstad: Human & Rousseau.

———. 2005. *Die Afrikaanse Literatuur 1652-2004*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Koch, Jerzy. 2003. *Ewa o wielu wcieleniach. Wizje Hotentotki w literackich reprezentacjach Południowoafrykańskich*. Referaat geleverd tijdens het congres "Zrozumieć Pleć," Wrocław, 2-4 juni 2003.

———. 2004. *Historia literatury południowoafrykańskiej. Literatura afrikaans. XVII-XIX wiek*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie "Dialog."

———. 2004a. *Benigna en (Magda)Lena versus Kaatje en Saartjie. Die rol van Herrnhutters en "Genadendal Dutch" in die uitbeelding van die Hottentot Venus*. Rreferaat geleverd tijdens het congres van de Afrikaanse Letterkundevereniging en SAVN-kongres, Potchefstroom, 22-25 Sep. 2004.

———. 2004b. „*Wenus Hotentocka*” o wielu wcieleniach: *Benigna, (Magda)Lena, Kaatje, Saartjie, Krotoa. Konstrukcje kolorowej kobiety w reprezentacjach południowoafrykańskich*,. Kuczyńska en Dzikowska, reds. 65-102.

Krüger, Bernhard. 1966. *The Pear Tree Blossoms. A History of the Moravian Mission*

Stations in South Africa, 1737-1869. Genadendal: Provincial Board of the Moravian Church in South Africa [Moravian Book Depot].

Krüger, Bernhard, en P.W. Schaberg. 1984. *The Pear Tree Bears Fruit. The History of the Moravian Church in South Africa-West (II) 1869-1960 With an Epilogue 1960-1980*. Genadendal: Provincial Board of the Moravian Church in South Africa [Moravian Book Depot].

Kuczyńska, A., en E. Dzikowska, reds. 2004. *Zrozumieć pleć II. Studia interdyscyplinarne.*

Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kulenkamp, Gerardus. 1739-1740. *De naakt ontdekte enthusiastery, geest-dryvery, en bedorvene mystikery der zo genaamde Herrnhutters, uit hun Hoogduitsch gezangboek, en andere van hunne schriften ten klaarsten ten toon gestelt, en hunne overeenstemmingen met de bedorvene mystiken en geestdryvers, in Duitschland, en de Bevers in Engeland, op 't duidelykste aangewezen.* Amsteldam.

Lubbe, J.J. 1942. *Lewensomstandighede en opvoeding van die voortrekkerskind.*

Bloemfontein: Nasionale Pers.

Malherbe, E.G. 1971. *Education [Administration of Education].* SESA vol. 4. 215-221.

Meiring, A.G.S. 1939. *Die Afrikaanse Taalbewegings.* Bloemfontein: Nasionale Pers.

Niekerk, Lydia van. 1920. *De Eerste Afrikaanse Taalbeweging en Letterkundige Voortbrengselen.* Kaapstad: De Nasionale Pers.

Nienaber, G.S., en P.J. Nienaber. 1941. *Die Geskiedenis van die Afrikaanse Beweging.* Pretoria: J.L. van Schaik.

Nienaber, G.S., 1960. *Die Eerste Letterkundige pogings in Afrikaans.* Nienaber, red.

———. 1969. *Die Eerste Letterkundige Pogings in Afrikaans.* Nienaber, red.

———. 1982. *Die Eerste Letterkundige Pogings in Afrikaans.* Nienaber, red.

Nienaber, P.J., red. 1960. *Perspektief en Profiel: 'n Geskiedenis van die Afrikaanse Letterkunde.*

2de hersiene uitgawe. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.

———. 1969. *Perspektief en Profiel: 'n Geskiedenis van die Afrikaanse Letterkunde.*

3de hersiene uitgawe. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.

———. 1982. *Perspektief en Profiel: 'n Geskiedenis van die Afrikaanse Letterkunde.*

5de hersiene en hersette uitgawe. Johannesburg: Perskor-Uitgewery.

Olivier, Fanie. 1999. "Belangrikste publikasie in 'n lang tyd in Afrikaans mog 'n ordentlike

debat nou volg.” *Beeld* 16 Aug. 1999: 6.

Peucker, Paul, red. 2000. *Herrnhuter Wörterbuch. Kleines Lexikon von Brüderischen Begriffen*. Herrnhut: Unitätsarchiv.

Pienaar, E.C. 1926. *Taal en poësie van die Twede Afrikaanse Taalbeweging*. Kaapstad: Nasionale Pers.

Plessis du, L.T. 1986. *Afrikaans in beweging*. Bloemfontein: Patmos.

Plessis, H. du, en T. du Plessis, reds. 1987. *Afrikaans en taalpolitiek: 15 Opstelle*. Pretoria: HAUM. 17-34.

Protokoll. 1865. *Protokoll des Missions-Departements vom Jahre 1865*. Herrnhut: Unitätsarchiv.

Protokoll. 1872. *Protokoll des Missions-Departements vom Jahre 1865*. Herrnhut: Unitätsarchiv.

Register 1818-1882. s.d. *Register der in den Nachrichten aus der Brüdergemei enthaltenen Reden und Lebensläufe vom Jahr 1818 bis Ende des Jahres 1882*. Gnadau: Verlag der Unitäts-Buchhandlung.

Register 1883-1894. s.d. *Register über die in den Nachrichten aus der Brüdergemeine enthaltenen Reden und Lebensläufe für die Jahre 1883 bis 1894*. Gnadau: Verlag der Unitäts-Buchhandlung.

Reichelt, G.Th. s.d. “The Literary Works of the Foreign Missionaries of the Moravian Church.” Trans. and annotated Bishop Edmund de Schweidnitz. Reprinted from *The Transactions of the Moravian Historical Society* (1877-1886). 2.9.

Rensburg, J.I.J. van. 1968. “Langham Dale” *Suid-Afrikaanse Biografiese Woordeboek*. Vol 1. Kaapstad: Nasionale Boekhandel. 209-213.

Schmidt, Georg. 1981. *Das Tagebuch und die Briefe von Georg Schmidt, dem ersten Missionar in Südafrika (1737-1744)*. Transkribiert von B. Krüger und H. Plüddemann, übersetzt von Fr. J. du P. Boeke, Redaktion von H.C. Bredekamp und J.L. Hattingh. Belville: Wes-Kaaplandse Instituut vir Historiese Navorsing.

Scholtz, J. du P. 1965. *Die Afrikaner en sy Taal*. Kaapstad: Nasou.

SESA 1971. *Standard Encyclopaedia of Southern Africa*. Vol. 4. Cape Town: Nasionale Opvoedkundige Uitgewery.

Toerien, Barend J. 1986. “Die skryf van letterkundige annale is ook ’n kuns.” “Die Burger” 29 Okt. 1986: 23.

Toit, P. S. du. 1951. *Onderwys in Kaapland. ’n Historiese oorsig*. Pretoria: J.L. van Schaik.
———. 1963. *Onderwys in Kaapland*. Coetzee, reds. 3-132.

Träger, Richard & Charlotte Träger-Große red. s. d. *Dienerblätter. Biographische Übersichten von Personen, die im Dienst der Brüdergemeinde standen, M-N*,
Herrnhut: Unitätsarchiv/Moravian Archives.

Wasserman, Herman. 1996. “Afrikaans het ’nuwe, meer inklusiewe mites nodig.” “Die Burger” 5 Nov. 1996: 2.

Wyk, A.H. du Preez van. 1947. *Die Invloed van die Engelse skoolwese op Kaapse skoolwese, 1806-1915*. Pretoria: Van Schaik.

[1] “Literaire verskijnselen” worden in de brede betekenis van de Poolse *piśmiennictwo*, de Duitse *Schriftum* en de Engelse *writing* opgevat.

[2] Deze indeling blijft van kracht onafhankelijk of er sprake is van een “tydperk” of “fase” (Nienaber & Nienaber 1941 105) en of er een mogelijkheid van de derde beweging niet uitgesloten wordt (Kannemeyer 1983).

[3] Wie belang stelt in de kwestie van de Afrikaanse taalbewegingen krijg bij Carstens (2001 8-20) een meer gedetailleerd overzicht.

[4] Daarvoor heb ik over deze problematiek een referaat geleverd (Koch 2003) en een artikel (Koch 2004b) eraan gewijd, beide voor het Poolse publiek.

[5] Deze protestantse groepering had haar wortels in Moravië en Bohemen en werd daarom ook Moravische Broeders genoemd. Uit de hervorming van Jan Hus en de beweging die na zijn dood op de brandstapel (1415) ontstond, kwam de zogenaamde Broederuniteit voort. De gelovigen werden vervolgd en er bleven een gemeenschap in oostelijk Bohemen in Kunwald en wat groeperingen van geloofsvluchtelingen in Polen over. Begin achttiende eeuw werd een groep hervormde gelovigen opgewekt door de piëtistische beweging vanuit Duitsland. In 1722 kregen ze bescherming van graaf Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760). In zijn landgoed Berthelsdorf in Saksen/Lausitz stelde hij de volgelingen “unter des Herrn [Ob]Hut” (‘onder de hoede van de Heer’) vanwaar ook de naam van de beweging kwam: Herrnhutters

(Ndl. hernhutters). In het begin van de 18de eeuw vanuit Herrnhut verspreidde zich deze religieuze gemeenschap naar het westen en nam de vorm aan van de piëtistische opwekkingsbeweging. In Nederland gingen de hernhutters met de doopsgezinden samenwerken en stichtten hun bekende nederzetting in Zeist.

[6] Van de toenmalige sfeer rondom de hernhutters getuigt de titel van de publicatie van Gerardus Kulenkamp (1700-1775) uit hetzelfde jaar 1739 *De naakt ontdekte enthusiastery, geest-dryvery, en bedorvene mystikery der zo genaamde Herrnhutters, uit hun Hoogduitsch gezangboek, en andere van hunne schriften ten klaarsten ten toon gestelt, en hunne overeenstemmingen met de bedorvene mystiken en geestdryvers, in Duitschland, en de Bevers in Engeland, op 't duidelykste aangewezen.*

[7] J. du P. Scholtz (1965: 109) wijst op de getuigenissen van de niet vijandelijke houding van Dale ten opzichte van het Nederlands, maar dit neemt de anti-Hollandse strekking van het gehele stelsel niet weg.

[8] In zijn hoedanigheid van Superintendent-General of Education was Langham Dale ook bezig met de zendingscholen en bezorgd over de kwaliteit van het onderwijs, hij „introduced a governmental examination for student-teachers. The first three candidates at Genadendal passed it in 1878 without difficulty.” (Krüger & Schaberg 1984: 13). Dit resultaat behaald door de Nederlands-/Afrikaanssprekende kandidaten is bewonderenswaardig omdat de regulaties van 1872 die de verwervingsprocedure van het elementaire onderwijscertificaat (bekend als O2) bepaalden, een examen introduceerden waarin “groot nadruk gelê [word] op die kennis van Engels; aan Nederlands word feitlik geen aandag geskenk nie” (Rensburg 1968: 211). Wat de examenvereistes betreft was het Engels verplicht terwijl het Nederlands op gelijke voet met de inheemse talen als facultatief studievak is gesteld (Toit 1963: 78).

[9] Deze kritische ingesteldheid tegenover de Kleurlingonderwijzers mag in feite niet verwonderen want men stelde toen over het algemeen niet veel vertrouwen in de intellectuele capaciteiten van de mensen uit de kolonie, ook/zelfs niet in de blanke leerkrachten die onder de kolonistenbevolking aangeworven waren, vgl. de verklaring van de bisschop van Kaapstad voor de zogenaamde Watermeyer-commissie die in 1861-1863 het onderzoek naar het onderwijsstoestand instelde (Wyk 1947: 99).

[10] Er was in de periode 1842-1860 (Wyk 1947: 80-83; Toit 1963: 61-62; Horrell 1970: 16) een mogelijkheid in Kaapstad om een opleiding als onderwijzer te volgen (*Normaalskool* of *training-school*), maar “Slegs twaalf seniorleerlinge is opgelei as kwekeling-onderwysers, maar geen een van hulle het onderwyser geword nie.” (Wyk 1947: 81).

[11] Ook de steeds groeiende betrokkenheid van de inheemse gelovigen speelde hier waarschijnlijk een rol. “Another positive feature of this period was the further advance of the indigenous helpers. They learnt to love their church and its music at Genadendal. After they had become teachers, they disseminated the periodicals and booklets, which they had helped to print in the training-school, some became organists, and one station after another obtained its own brass band” (Krüger 1966: 279).

[12] Let wel—twee jaar vóór de Nederlandse taal opnieuw tot het Kaapse parlement officieel is toegelaten.

[13] Bij mijn weten zijn er in de Zuid-Afrikaanse bibliotheken twee exemplaren beschikbaar: een in Kaapstad in de Nationale Bibliotheek en een in Johannesburg in de bibliotheek van de Randse Afrikaanse Universiteit, thans Universiteit van Johannesburg. Ook het museum in Genadendal en het archief in het Kaapse Heideveld zijn er in het bezit van de publicatie. In het archief van de Moravische Broeders in het Duitse Herrnhut kunnen ze eveneens op een afdruk bogen. Deze gegevens zijn geen resultaat van een uitvoerige *quaerenda* maar eerder een bijkomend resultaat van mijn eigen zoektocht naar een geschikt exemplaar om een kopie van te maken waaraan ik kon werken.

[14] Trouwens, de publicatie van Ronnie Belcher (1987) blijft tot de dag van vandaag de belangrijkste bron van informatie voor wie daarover schrijft: de meeste literatuurhistorici baseren zich op dit artikel—minder bekend is een andere publicatie (Belcher 1986)—er zelfs al wordt naar hem niet verwijzen, verraden de gegeven voorbeelden en zelfs formuleringen dat de meeste auteurs schatplichtig aan hem zijn. Kennelijk begon Belchers cursorische weergave van de inhoud van het werk zijn eigen leven te leiden. Het is ook duidelijk dat R.K. Belcher het boek hééft gelezen – wat zeer zeker niet het geval is van alle mensen die zich over *Benigna van Groenekloof of Mamre* uitlaten.

[15] Met “Roots” wordt de Amerikaanse filmserie uit 1977 bedoeld die een saga is over het leven van de zwarte Amerikanen en gebaseerd op de geschiedenis van de familie van Alex Haley.

[16] Acoliet d.w.z. jongere broeder—“Akoluth—(griech. ἀκόλουθος = folgend) Bruder oder Schwester, die zum besonderen Helferdienst in der Gemeinde angenommen ist. Zu den Aufgaben gehören die besondere Aufsicht über bestimmte Bereiche des Dienstes innerhalb der örtlicher Gemeinde und das Dienen beim Abendmahl. Zinzendorf nannte dieses Amt auch Dienst der Streiterschaft. In der Römisch-Katholischen Kirche gehört der Akoluth zu den niedrigen Weihen. Die Böhmisches Brüder-Unität hatte dieses Amt beibehalten. Hier waren die Akoluthen jüngere Brüder, die sich auf das geistliche Amt vorbereiteten“ (Peucker 2000 11-12). “Acolyte—A member of the Moravian church who has been formally marked for lifetime service within the Church but who is not ordained. An acolyte can assist the ordained minister in the distribution of the elements of Holy Communion but cannot administer the sacrament independently” (Dreydoppel & Faull 2005).

[17] “Diakonus—erstes der ordinierten Ämter und eigentliche Ordination; von der alten Brüder-Unität 1745 übernommen. Ursprünglich Hilfsprediger, war aber zur Bedienung der Sakramente und zu allen Amtshandlungen berechtigt und konnte auch selbständig eine Gemeinde oder Einrichtung leiten” (Peucker 2000 21). “Deacon—First order of the Moravian ordained ministry. A Moravian deacon can administer the sacraments and rites of the Church and serve as pastor of a congregation” (Dreydoppel & Faull 2005).

[18] Toen in 1894 een nog moderner apparaat geïnstalleerd is, werd voor de eerste keer een fulltime drukker aangesteld en toch moest elke leerling twee uur per dag in de drukkerij helpen.

[19] Interessant is de evolutie van de titel van deze periodiek. Aanvankelijk sedert 1859 werd dit uitgegeven als “De Bode. Berigten uit de Heiden-Wereld”, dan vanaf januari 1861 als “De Bode van Genadendal”, vervolgens veranderde de titel in 1864 naar “De Bode van Genadendal. Godsdienstig Maand-Blad voor Christelijke Huisgezinnen en anderen” om in

1885 nog een kleine wijziging door te gaan: “De Bode van Genadendal. Een Godsdienstig Maand-Blad voor Christelijke Huisgezinnen”.

[20] Een foto geplaatst in het boek van Balie toont hoe groot en ruim de gebouwen waren die dankzij Marx' ijver zijn ontstaan (1988: 84).

[21] Krüger en Schaberg noemen als jaar van de aankomst in Mamre 1885 (1984: 170); volgens de bronnen in Herrnhut vond dit in december 1886 plaats.(bijv. Träger & Charlotte Träger-Große s.d.).

Urszula Topolska: De Oosterse traditie in de Nederlandse letteren. De receptie van literatuur van Nederlandstalige auteurs met een andere culturele achtergrond

Urszula Topolska Adam Mickiewicz-Universiteit, Poznań

De literatuur van de migrantendebutanten uit de jaren negentig is intussen een vast en belangrijk onderdeel geworden van het recente literaire landschap in Nederland. *Een nieuwe 'geschiedenis van de Nederlandse literatuur' waarin niet de namen vallen van Kader Abdolah, Mustafa Stitou, Yasmine Allas, Abdelkader Benali en enkele andere, mag niet als 'geschiedenis van de Nederlandse literatuur' erkend worden* eindigt de criticus Rien van den Berg zijn bespreking van Allas' boek *De generaal met de zes vingers*. (*Nederlandse Dagblad* 19.01.2001) Ook de literatuurwetenschappers opperen om in de nieuwe literatuurgeschiedenis de nieuwe Nederlanders te 'integreren'. (Paasman 2004, 267; Van Kempen 2002, 33) De kwestie van hun opname in de literatuurhistorische canon gaat vergezeld van de vraag over de wijze waarop ze erin ingelijfd zouden worden.

Deze receptiestudie heeft ten doel om de literatuuropvattingen van literatuurcritici, letterkundigen en overige deelnemers van het literaire debat rondom de auteurs met een andere culturele achtergrond^[1] te reconstrueren ten aanzien van hun positionering in de Nederlandse letteren. Ik zal het kritische materiaal bestuderen om onder meer de volgende vragen te beantwoorden: in welk interpretatiekader komt het werk van de gegeven auteurs terecht en met welke literaire tradities wordt het in verband gebracht? Dat zal suggesties opleveren over de toekomstige opnamewijze ervan in het literatuurhistorische verhaal.

In de beginfase van de receptie (1993-1995) valt het op dat de auteurs met een dubbele culturele achtergrond regelmatig worden in verband gebracht met andere in die tijd debuterende auteurs die zich tevens kenmerken door een buitenlandse afkomst. Daarbij noemt men regelmatig categorieën als *boom*, *hype* en *hausse*. Daardoor worden debuten van deze auteurs nadrukkelijk als een groepsfenomeen getypeerd. Bij beginnende auteurs is het nogal moeilijk om over onderlinge relaties te spreken; dat des ter meer als ze daar zelf geen aanwijzingen voor geven: ze treden niet als een groep op en tonen geen groepsgedrag. Daarom merkt Hans Goedkoop op: *Het is geen reden om het stel meteen tot stroming uit te roepen*. (*NRC Handelsblad* 25.10.1996) Zo is het denkbaar dat deze groepsvormende onderscheiding eerder op het zichtbaar toegenomen aantal publicaties van de auteurs in kwestie slaat en niets te maken heeft met literaire onderscheidingscriteria.

Het bestuderen van de verdere receptie en het ontwikkelde discours rondom auteurs van vreemde origine levert echter interessante bevindingen aangaande hun ordening. Er tekent zich in de opvattingen in deze kwestie namelijk een tweedeling af. Volgens de ene opvatting vormen deze schrijvers wel een coherente groep; in het verlengde hiervan ligt hun bijzondere positie tegenover de overige Nederlandse schrijvers. Daartegenover staat de opvatting van critici die ernaar streven deze auteurs niet als aparte groep te behandelen. In het verband van deze studie zal ik de eerste opvatting 'separerend' noemen en de andere - 'integrerend'.

Deze tweespalt tussen de literatuurbeschouwers werd duidelijk zichtbaar tijdens de Boekenweek van 2001. Het thema ervan luidde 'Het land van herkomst. Schrijven tussen culturen'. Bij enkele critici en publicisten zorgde dit thema zelf voor verontwaardiging. Ze

vreesden dat het thema zou uitnodigen tot een geïsoleerde beschouwing van het werk van de auteurs in kwestie, waarmee verdergaande, niet op werkimmanente, maar op biografische grond baserende indeling in de hand gewerkt zou worden. Bovendien accentueerde het zo geformuleerde thema volgens hen het ‘vreemde’ van deze schrijvers. In de literatuur gaat het om goede of slechte boeken, maar niet om de vraag of de exotische vader van de schrijfster bij een Utrechtse moeder een kind verwekte, betoogde Willem Kuipers. (*De Volkskrant* 16.03.2001)

De anderen brachten daarentegen pas hun ongenoegen onder woorden toen de naam van de auteur van het boekenweekgeschenk bekend werd. De keuze viel op een buitenlandse schrijver, Salman Rushdie. “Schandaal in Holland” vatte Elsbeth Etty de beslissing van het CPNB samen. (*NRC Handelsblad* 22.04.2000). Volgens Etty had de opdracht aan een Nederlandse auteur met een vreemde afkomst gegeven moeten worden. De tegenstanders van het boekenweekthema haalden evenwel opgelucht adem. Ze vonden het juist goed dat er geen Nederlandse auteur met een dubbele achtergrond werd gekozen. Dat zou deze auteurs in een uitzonderingspositie plaatsen ten aanzien van overige Nederlandse schrijvers.

De ambivalentie in de opvattingen weerspiegelen soms uitdrukkelijk uiteenlopende interpretaties, zoals bijvoorbeeld het geval is in de reacties op het boek *De voeten van Abdulah* (1996) van Hafid Bouazza. Thomas van den Bergh is ervan overtuigd dat dit boek *ontegenzeglijk een product [is] van iemand die iets mee te delen heeft over de ontworteling van de immigrant* (*Het Parool* 31.05.1996); een andere recensent, Jeroen Vullings, beweert precies het tegenovergestelde: *Zijn schrijverschap en onderwerpskeuze hangen nauwelijks af van een positie op het snijpunt van twee culturen*. (*Vrij Nederland* 07.09.1996)

De separerende opvatting kan niet alleen in expliciete uitspraken tot uiting komen, maar ook in minder evidente handelingen. Enkele voorbeelden. Rien van den Berg verwoordt zijn mening openbaar: *[d]at je die groep schrijvende migranten niet als eenheid zou mogen neerzetten en bestuderen, geloof ik niet*. (*Nederlands Dagblad* 22.02.2002). De toekenning van categorieën als ‘stroming’ of het ‘genre’ aan het werk van genoemde auteurs als groep is ook een duidelijke kennisgeving. In de inleiding bij een bundel verhalen van verschillende Marokkaanse schrijvers vermeldt redacteur-samensteller Abdelkader Benali: *Er is een nieuwe literaire stroming ontstaan de afgelopen vijf jaar. Ze is niet helemaal Marokkaans, ze is niet helemaal Nederlands. Ze is ook niet iets daartussen, dat zou te makkelijk zijn*. (Benali 2000, 12) Het tijdschrift *Literatuur* brengt schrijvers met een dubbele culturele achtergrond ook in een groep onder door een themanummer aan hen te wijden^[2]. Met de categorie ‘literatuur’ waarmee de redactie hun artistieke producten aanduidt, worden ze geordend tot afgezonderd onderdeel binnen het geheel van de Nederlandstalige letteren.

Naar mijn mening manifesteert de separerende benadering zich ook nog op een andere manier, namelijk in de vorm van een specifieke receptiewijze. Die kenmerkt zich door het volgende: enerzijds wordt in de recensies van teksten van de betreffende auteurs steeds weer een bepaalde problematiek en een aantal karakteristieke formele kwesties vooropgesteld; anderzijds draagt het niet-Nederlandse referentiekader bij dat in de boekbesprekingen wordt opgeroepen tot een afzonderlijke positie van de desbetreffende auteurs binnen het stelsel van de Nederlandse literatuur. Ik licht de voornaamste trekken van deze receptiewijze kort toe en zal bij elk van deze kenmerken een paar voorbeelden geven.

Het overzien van de onderzochte recensieverzameling over de betreffende auteurs maakt zichtbaar dat de problematiek waar de meeste aandacht naar uitgaat, al dan niet direct verband

houdt met het migratieproces. Het voornaamste thematische cluster vormen de onmiddellijke gevolgen van de migratie-ervaring zoals 'herinneren' en 'terugdenken' aan het verleden en/of het land van herkomst. Hierbij horen eveneens kwesties van eenzaamheid, vervreemding en ontworteling. Een ander complex vraagstuk waarvoor critici oog hebben, is de botsing van culturen of contrasten tussen culturen dan wel werelden die een geloofscrisis of identiteits- en generatieproblemen teweegbrengen. De conclusie lijkt dan ook gerechtvaardigd dat deze problematiek als typerend voor de werken van de behandelde auteurs wordt beschouwd.

Hoewel het best mogelijk is dat Nederlandse schrijvers dezelfde onderwerpen behandelen, komt men nauwelijks in kritische beschouwingen over de bewuste auteurs referenties naar de Nederlandse literatuur tegen. Een exceptioneel geval vormen verwijzingen naar Nederlandse literaire getuigenissen in het in *Literatuur* gepubliceerde artikel van Ton Anbeek. Anbeek verbindt het motief van de geloofscrisis dat volgens hem bij bepaalde Marokkaanse schrijvers voorkomt, met een vergelijkbare crisis in het werk van zekere Nederlandse auteurs en in het bijzonder Jan Wolkers. (1999: 338) Maar uiteindelijk besluit hij zijn uiteenzetting met de conclusie dat dergelijke 'decorstukken' - zoals de gezamenlijke motieven door hem worden genoemd - vooral aan de Nederlands-Indische letteren doen denken. Deze maakt weliswaar onderdeel van de Nederlandse literatuur uit, maar het gaat toch om een geval apart. Behalve Anbeeks vermeldingen brengt alleen maar nog Ton Brouwers de verbinding tot stand tussen een auteur vanuit de hier besproken groep, namelijk Kader Abdolah, en een postkoloniale auteur Anil Ramdas[3] (1997, 4). Verder komen er in het door mij geanalyseerde corpus recensies geen soortgelijke verwijzingen naar Nederlandstalige postkoloniale auteurs[4] meer voor. Bovendien wordt bij de receptie van Abdolahs werk wat de thematiek betreft zo nu en dan ook gerefereerd aan een niet-Nederlandse literaire traditie, namelijk die van de internationale migrantenliteratuur.

Deze - laten we zeggen - uit de migratie voortkomende problematiek schijnt een groepsspecifiek kenmerk te zijn van schrijvers met een andere culturele achtergrond. Bovendien kan het schaarse aantal referenties naar de Nederlandse literatuur erop duiden dat deze thematiek bij de bewuste schrijvers een andere of nieuwe dimensie bezit[5]. In dit opzicht zouden ze als groep beschouwd kunnen worden. Op deze mogelijkheid doelt Bert Paasman wanneer hij over "een speciale thematiek" schrijft waarmee de migrantenauteurs waarschijnlijk in de nieuwe literatuurgeschiedenis 'geïntegreerd' worden. (2004, 267)

Het idee dat het werk van schrijvers met een dubbele culturele achtergrond 'anders' zou zijn dan dat van hun Nederlandse collega's wordt in de literaire kritiek niet alleen tot uitdrukking gebracht door herhaalde verwijzingen naar de hierboven bedoelde thematiek, maar ook doordat steeds weer de nadruk wordt gelegd op bepaalde vormaspecten. Daarmee komen de auteurs in kwestie eveneens buiten het Nederlandse referentiekader terecht.

In de eerste instantie nemen overwegingen over de ongewone taal en bijzondere stijl een ruime plaats in de beschouwingen van de recensenten in. De schrijvers worden op grond van deze observaties over taal en stijl onderling met elkaar vergeleken. Daarbij wordt zowel de geraffineerde schrijfrant van Bouazza en Benali als het eenvoudige taalgebruik van Abdolah en Allas als een typische eigenschap aangemerkt. De reden daarvan is - zoals Hans Goedkoop aangeeft - omdat *[a]ls allochtoon je er alle belang bij [hebt] je taalgevoel te scherpen tot een zesde zintuig.* (NRC Handelsblad 25.10.1996) Daarom plaatst men deze schrijvers weer naast en niet samen met de overige Nederlandse schrijvers, desondanks tonen de schrijfwijzen van de afzonderlijke auteurs soms grote verschillen.

Het karakteristieke idioom van deze auteurs wordt vaak voor een kunstgreep gehouden, maar dan wel één waaraan hun specifieke culturele positie ten grondslag ligt. Eén recensente vindt alleen iemand die *een andere taal dan zijn moedertaal uitkiest* in staat om zo'n verrassend effect van *een altijd eenvoudige en bijna kale taal* te bewerkstelligen. (*Elsevier* 06.06.1995) Een andere recensent lijkt verrast te zijn door Bouazza's taal omdat de auteur van *De voeten van Abdullah* "wonderlijk, hyperbewust Nederlands [schrijft] waarvan de herkomst niet meteen duidelijk is". (*NRC Handelsblad* 07.06.1996) Eén uitzondering vormt de mening van Ingrid Hoogervorst voor wie de stilistiek van Abdolah's boeken, d.w.z. de door hem gebruikte korte, bondige zinnen, lijkt op de stijl van twee bekende auteurs uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis: Elsschot en Nescio. (*De Telegraaf* 04.04.1997) De uitdrukkingvorm van Bouazza vertoont volgens alle recensenten onbetwistbaar stilistische verwantschap met het Middelnederlands en de romantische traditie van de Tachtigers[6]. Dat neemt niet weg dat hij in de ogen van een criticus dat specifieke taalgebruik aan zijn andere culturele achtergrond te danken heeft of althans dragen andere elementen, die niet uit de Nederlandse traditie voortspruiten bij tot de "haast exotische allure" ervan. (*Het Parool* 22.05.1998)

Ook andere taalkenmerken kunnen als criterium dienen om de schrijver met een dubbele achtergrond buiten het Nederlandse literaire patroon te plaatsen. Yasmine Allas' taal wordt aangeduid als "kernachtig, humoristisch" en sprekend "tot verbeelding". Reden genoeg voor de boekbespreker om hierbij te denken aan de taal die gebruikt wordt door andere Afrikaanse schrijvers[7]. (*NRC Handelsblad* 26.01.2001)

Behalve taal komen in de receptie van alle auteurs met een dubbele achtergrond regelmatig andere vormfacetten ter sprake die hen in betrekking doen staan met een uitheemse schrijfcultuur. Zo valt de buitengewone bekwaamheid in het 'vertellen' op, die in de kritische opvatting verbonden wordt met de Oosterse orale traditie. Om een voorbeeld te geven: *Of zo'n experiment (...) uit de orale verteltraditie van de Berbers stamt, weet ik niet, maar gezien de vele opmerkingen over verhalenvertellerij zou het me niet verbazen* (*Algemeen Dagblad* 01.11.1996) merkt de recensent over Benali's stijl en in een bespreking van Allas' boek *De generaal met de zes vinger* lezen we het volgende: *Het is een machtig verteltalent dat Allas in het eerste deel van haar roman ten toon spreidt. In haar valt de stem van de verhalenverteller op de Afrikaanse markt te beluisteren.* (*NRC Handelsblad* 26.01.2001)

Met het vertelvermogen hangt de sfeer samen die in de boeken van de gegeven auteurs wordt gecreëerd. Ook langs die weg worden ze in verband gebracht met buitenlandse literaire tradities. Het poëtische, sprookjesachtige in hun teksten lijkt volgens de recensenten ver af te staan van de Nederlandse traditie. In besprekingen van het werk van Bouazza en Benali en van het tweede boek van El Bezaz komen regelmatig toespelingen voor op *De verhalen van duizend en één nacht*. In geval van Allas en Abdolah wordt gerefereerd aan respectievelijk het Afrikaanse en het Perzische literaire erfgoed.

Het volgende element dat de belangstelling van de recensenten trekt, is de verbeelding. Het lijkt opnieuw een voorwendsel om verband te leggen met buitenlandse literaire tradities. In Bouazza's boek *Momo*, waar geen migratiemotief in voorkomt, ziet Jan Paul Bresser toch dat Bouazza in zijn verbeelding schatplichtig is *aan waar hij vandaan komt en daar zijn Calvin en de kruidenier onbekenden.* (*Elsevier* 16.06.1998)

Behalve het bovengenoemde worden in de onderzochte recensieverzameling meer stilistische facetten naar voren gebracht waardoor men een binding schept met de andere cultuur dan Nederlandse. Bij Benali is dat bijvoorbeeld de versmelting van verschillende taalregisters

zoals [f]larden *Berbers of Arabisch of een gruwzame vertaling uit het Engels [en] jargon van het Internet*. (NRC Handelsblad 25.10.1996) Zo'n stijl ziet men als resulterend uit zijn worteling in meer dan één cultuur en literaire traditie. Het werk van Yasmine Allas wordt daarentegen vanwege "onvergetelijke" en "symbolische personages" die ze construeert, met de buitenlandse literaire traditie in verband gebracht. Ze doen de recensent denken aan de personages in boeken van Tahar Ben Jelloun. (NRC Handelsblad 26.01.2001) Ten slotte wordt het schrijverschap van Benali en Bouazza herhaaldelijk in de context gesteld van respectievelijk Salman Rushdie en Vladimir Nabokov. Vergeleken met deze bevindingen, die kwantitatief duidelijk in de meerderheid zijn, zijn verwijzingen naar de Nederlandse literaire cultuur dun gezaaid.

Zoals eerder vermeld, poogde Ton Anbeek bij de auteurs met Marokkaanse wortels een groepsspecifieke thematiek vast te stellen. Jeroen de Preter plaatste enkele kritische kanttekeningen bij Anbeeks poging. Hij vraagt zich af in hoeverre de door Anbeek aangehaalde 'decorstukken' *belangrijk genoeg zijn om van een aparte literaire groep te spreken*. (2000: 70) De Preter is tégen een dergelijke categorisering waarbij auteurs met een dubbele culturele achtergrond als een aparte groep worden beschouwd. Daarbij gaat het hem erom dat men indelingen binnen de literaire wereld niet langs etnische lijnen laat lopen. Volgens een andere vertegenwoordiger van de integrerende optie Graa Boomsma gaat het om het verzet tegen een opstelling in termen van het 'eigene' versus het 'andere'. *Hou op over het typische eigene van oude Hollanders (...) en het exotisch andere van de Nieuwe Nederlanders*, roept Boomsma. (Vrij Nederland 2001)

Critici die het standpunt van De Preter en Boomsma delen, betwijfelen ook of de genoemde schrijvers wel als één groep gezien kunnen worden. Al vroeg in de receptieperiode betwist Gert Jan Pos: "Toch is het moeilijk te spreken van een nieuwe stroming in de Nederlandse literatuur. Het werk van Bouazza en Benali heeft evenveel overeenkomsten als verschillen. Net zoals het werk van andere allochtone debutanten niet onder één noemer te vangen is". (Elsevier 28.06.1997) Deze stelling krijgt later een voortzetting. Herman Franken eindigt zijn bespreking van Abdolah als volgt: *Het is duidelijk dat Kader Abdolah en Abdelkader Benali zeer verschillende schrijvers zijn, zoals Clark Accord, Said El Haji, Yasmine Allas en Hafid Bouazza dat zijn, zoals Oek de Jong, Thomas Rosenboom en Rascha Peper dat zijn. Ze hebben hun eigen thematiek en stijl. Ze maken literatuur. Ze zijn, eenzaam aan hun bureau, geen Marokkaan, Groninger of Nederlander, maar schrijver*. (De Volkskrant 30.05.2003)

Samenvattend kan men constateren dat er in het kritische debat rondom de auteurs met een dubbele culturele achtergrond zoals ze binnen het kader van deze studie genoemd worden, twee, tegenstrijdige opvattingen naar voren komen. De ene opvatting streeft na elke behandeling van deze schrijvers als groep te vermijden. De andere opvatting acht het wel gerechtvaardigd om ze samen te bespreken. In de kritische receptie komen de voorgestelde standpunten tot hun recht in twee verschillende interpretatiestrategieën. De eerste benaderingswijze beklemtoont het individuele van de schrijver en wil breken met de vermeend stereotiepe en eenzijdige beoordelingen. In de aanpak van de tweede groep wordt de aandacht vooral gevestigd op een thematiek en op vormaspecten die in de ogen van critici als anders of nieuw fungeren. Dat nieuwe en andere ontstaat en bestaat in relatie tot de Nederlandse literaire traditie. Daardoor komt de positionering als het 'andere' tot stand ten opzichte van de overige Nederlandse auteurs die wel in deze traditie zijn ingebed. Eén uitzondering vormt Hafid Bouazza, maar ook bij hem wordt de romantische Nederlandse traditie af en toe in verband gebracht met zijn andere herkomst. Als zodanig worden in de recensies de volgende buitenlandse literaire tradities genoemd: de Arabische, de Afrikaanse

en de Perzische. Situaties waarin de door deze auteurs behandelde problematiek dan wel kwesties die de vorm betreffen, in verband worden gebracht met het werk van hedendaagse, autochtone Nederlandse auteurs, zijn op de vingers van één hand te tellen. Het doorslaggevende referentiekader vormt het werk van andere Nederlandse schrijvers met een dubbele culturele achtergrond bedoelt of vergelijkbare schrijvers uit buitenlandse literaturen.

Concluderend kan ik dus stellen dat Nederlandse auteurs met een dubbele achtergrond in de literatuurkritiek tot nu toe overwegend als groep zijn benaderd, waarbij het interpretatiekader doorgaans de buitenlandse literaire cultuur is. En dát geeft weer aanleiding tot het vermoeden dat deze auteurs ook groepsgewijs in de literatuurhistorische canon zullen worden geïncorporeerd.

Bibliografie:

Anbeek, T. 1999. Doodknuffelen. Over Marokkaans-Nederlandse auteurs en hun critici. In: T. D'Haen (red.), *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen* Amsterdam: Bert Bakker. p. 289-301.

Benali, A. 2000. Voorwoord. In: *Koorddansers. Jonge Marokkaanse en Arabische auteurs in Nederland*. Amsterdam: El Hizjra, p. 11-13.

Boomsma, G. 2001. Gedroomde schrijversbent. In: *Vrij Nederland*, nr. 10, p. 55-57.

Brouwers, T. 1980-.... Kader Abdolah. In: A. Zuiderent, H. Brems, T. van Deel (red.) *Kritisch literair lexicon van de moderne Nederlandstalige literatuur* Groningen: Martinus Nijhoff uitgevers, Alphen aan den Rijn: Samsom.

Etty, E. 2000. Schandaal in Holland. In: *NRC Handelsblad* 22.04.

Erkelens, R. 2001. Van schapen en geiten. In: *De Groene Amsterdammer* 17.03.

Kempen van, M. 2002. *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*. Paramaribo: Okopipi.

Paasman, B. 2004. Buitendijks, binnendijks: Nederlandstalige koloniale en postkoloniale literaturen. In: J. Gelderblom et. al. (red.) *Neelandistiek - de grenzen voorbij. Handelingen Vijftigste Colloquium Neerlandicum IVN*: Woubrugge, p. 263-281.

Preter, J. de 2000. Weg met het Allochtoons. In: *Wereldtijdschrift* 17, nr. 1, p. 68-70.

Kuipers, W. 2001. Thema. In: *De Volkskrant* 16.03.

Recensies

(over Kader Abdolah)

Cornelissen, I.: 'Hij pakt je bij je kraag'. *Het Parool* 05.11.1993.

Breure M.: "De schrijver als trekvogel". *Vrij Nederland* 15.01.1994.

Wagenaar L.: 'Behoeftte aan wraak op een literaire manier'. *Het Parool* 04.10.1994.

Peters, A. 'Gele treinen kropen door de bocht'. *De Volkskrant* 26.11.1994.

Schutte X.: 'Wie weg is, is weg'. *De Groene Amsterdammer* 24.05.1995.

Meijnsing, D.: 'Heimwee naar vroeger. Melancholieke verhalen van een banneling'. *Elsevier* 06.06.1995.

Peters, A.: 'De magie kan niet worden vermoord. In Iran was Kader Abdolah getuige, in Zwolle getuigt hij'. *De Volkskrant* 23.06.1995.

Breure, M.: 'Parallele werelden'. *Vrij Nederland* 29.07.1995.

Erkelens, R. van. 'Land van jenever en slecht weer'. *De Groene Amsterdammer* 05.03.1997.

Kols, F.: 'De pruim viel als een traan in moeder handpalm'. *Trouw* 14.03.1997.

Neefjes, A.: 'Een niemand in het heden'. *Vrij Nederland* 15.03.1997.

Luis, J.: 'Twee werelden moeiteloos in elkaar geschoven. Bijna mythische roman van Kader Abdolah'. *NRC Handelsblad* 21.03.1997.

Hoogervorst, I.: (geen titel). *De Telegraaf* 04.04.1997.

Dijk, Y. van: 'Alle hoeken van de vlucht. Kader Abdolah roept steeds zijn verleden op'. *De Volkskrant* 07.04.1997.

Bresser J. P.: 'Perzië is de polder'. *Elsevier* 15.04.2000.

Schyns D.: 'Kader Abdolah grijpt terug op het oude Perzië'. *Trouw* 15.04.2000.

Hoogervorst, I.: "'Spijkerschrift" leest als Perzische sprookje'. *De Telegraaf* 21.04.2000.

Serdijn, D.: 'Het schrift dat niemand kan lezen'. *Het Parool* 21.04.2000.

Peters, A.: 'Met vader op het dak van het vaderland'. *De Volkskrant* 28.04.2000.

Luis, J.: 'Spreekbuis van een sprakeloze vader'. *NRC Handelsblad* 28.04.2000.

Neefjes, A.: 'Uitersten aan elkaar geklonken. Een duivelse opgave'. *Vrij Nederland* 29.04.2000.

Boelsma, M.: 'Kader Abdolah is geen vluchteling meer'. *Algemeen Dagblad* 05.05.2000.

Bergh, R. van den: 'Kader Abdolah is het boekenweekthema voorbij'. *Nederlands Dagblad* 05.05.2000.

Pam, M.: 'De ideale asielzoeker'. *HP/De Tijd* 12.05.2000.

Franken, H. 'De donkere en blanke kont van schrijvers'. *Volkskrant* 30.05.2003.

Deel, T. van: 'Een Iraniër in Kaapstad. Abdolah's dode, Iraanse vrienden reizen mee'. *Trouw* 24.05.2003.

(over Hafid Bouazza)

Bergh, T. van den: 'Mijn gerezen lendentrofee. Bijzondere debuutroman Hafid Bouazza'. *Het Parool* 31.05.1996.

Schutte, X.: 'Witgetulband'. *De Groene Amsterdammer* 05.06.1996.

Mulder, R.: 'Mijn geheugen is preuts. Weelderig debuut van Hafid Bouazza'. *NRC Handelsblad* 07.06.1996.

Meijsing, D.: 'Het ledigen der lendenden. Vreemde verhalen van Hafid Bouazza'. *Elsevier* 22.06.1996

Goedegebuure, J.: 'De exotica van het gezochte woord'. *HP/De Tijd* 16.08.1996.

Vullings, J.: 'De ziel huist in de ingewanden'. *Vrij Nederland* 07.09.1996.

Goedegebuure, J.: 'Morsen met woorden'. *HP/De Tijd* 01.05.1998.

Blom, O.: 'Bouazza geniet van taal als een fijnproever van wijn'. *Trouw* 08.05.1998.

Goedkoop, H.: 'Een taal graaft hier eigen graf'. *NRC Handelsblad* 08.05.1998.

Vullings, J.: 'De zintuiglijke wereld hoort ons toe'. *Vrij Nederland* 09.05.1998.

Truijens, A.: 'Ja, zo smaakt kattenkwaad'. *De Volkskrant* 15.05.1998.

Serdijn, D.: 'Hees gelispel en geruis'. *Het Parool* 22.05.1998.

Bresser, J. P.: 'Levende verbeelding'. *Elsevier* 16.06.1998.

Peters, A.: 'Op de zachte turelu van dijengewrijf'. *De Volksrant* 02.11.2001.

Etty, E.: 'Dwalen door een woordenwoud. Eruptieve roman 'Salomon' van Hafid Bouazza'. *NRC Handelsblad* 09.11.2001.

Deel, T. van: 'Bouazza's trip met de Nederlandse taal'. *Trouw* 10.11.2001.

Schouten, R.: 'Amsterdam: een fata morgana; Bouazza mengt lyriek en ironie'. *Trouw* 01.11.2003.

(over Abdelkader Benali)

Goedkoop, H.: 'Een borrelende smeltkroes van stijlen'. *NRC Handelsblad* 25.10.1996.

Guillet, M.: 'Benali prikt 'heimweegeleuter' door. *Algemeen dagblad* 01.11.1996.

Vullings, J.: 'We zien wel waar het uitkomt' *Vrij Nederland* 05.04.1997.

Scheldwacht, R.: (geen titel). *HP/De Tijd* 22.02.2002.

Schenke, M.: 'Woordelijke lol uit Theater Benali. Dromerig realisme in tweede roman Abdelkader Benali'. *Algemeen Dagblad* 22.02.2002.

Steinz, P.: 'Het woord is aan de foetus'. *NRC Handelsblad* 22.02.2002.

Peters, A. 'De prenatale memoires van een kind'. *De Volkskrant* 22.02.2002.

Bergh, R. van den: 'Allah en de Kindertelefoon'. *Nederlands Dagblad* 22.02.2002.

Neefjes, A.: 'Abdelkader Benali's kompas'. *Vrij Nederland* 23.02.2002.

Huseman, J.: 'Vijf grootouders, verre neven, en een rij-instructeur'. *Trouw* 23.02.2002.

Hoogervorst, I.: 'Abdelkader Benali schreef rijke roman'. *De Telegraaf* 01.03.2002.

Hart, K. 't: 'Grote kunst'. *De Groene Amsterdammer* 23.03.2002.

(over Yasmine Allas)

Serdijn, D.: 'Islamitische platitudes'. *Het Parool* 29.05.1998.

Bresser, J. P.: 'Onheilsverhalen'. *Elsevier* 20.06.1998.

Lansu, A.: 'Melk uit de kraan'. In: *Het Parool* 07.03.2001.

Schyns, D.: 'Nassiib en Idil: twee literaire zusjes'. *Trouw* 24.03.2001.

Dijkgraf, M.: 'Palmen worden Kastanjes'. *NRC Handelsblad* 26.01.2001.

Berg, R. van den: 'Yasmine Allas stelt spiegels op'. *Nederland Dagblad* 19.01.2001.

[1] De receptieanalyse is gebaseerd op een selectie van de boekbesprekingen van in het Nederlands publicerende prozaschrijvers met een vreemde achtergrond (1) die niet uit de vorige Nederlandse koloniën afkomstig zijn, in de periode 1993-2003 tenminste twee of meer boeken op zijn/haar naam hebben staan (2) wiens boeken een relatief behoorlijke literatuurkritische aandacht hebben gekregen (3): Yasmine Allas, Kader Abdolah, Hafid Bouazza, Abdelkader Benali, Naima El Bezaz en Lulu Wang. Vanonder deze auteurs werd Wang uitgesloten hoewel ze aan de bovengenoemde voorwaarden voldoet. Maar haar boeken stuiten - vooral wegens de toegeschreven lage literaire kwaliteit - op een felle tegenzin in de literatuurkritiek. Om die reden kan een vraagteken gezet worden over haar eventuele opname in de literaire canon.

[2] Daar worden ze in één adem genoemd met postkoloniale schrijvers.

[3] Deze verbinding betreft het motief van de onstaande vervreemdingskloof tussen moeder en dochter, voortvloeiende uit de breking met de oude waarden.

[4] De relatie wordt vaker gelegd door de auteurs met een vreemde culturele achtergrond en postkoloniale schrijvers op te sommen dan in het formele of thematische opzicht.

[5] Men zou kunnen denken dat alleen de afwezigheid van de thematiek het geval is als we Rob Erkelens woorden lezen: “In veel boeken van jonge auteurs duiken thema’s en onderwerpen op die we zelden of nooit eerder zijn tegengekomen. Exotische locaties, niet-westerse godsdiensten, tropische gebergten en nostalgische verhalen over een vroeger leven in een ver, ver land.” (*De Groene Amsterdammer* 17.03.2001) Maar de pogingen van Ton Anbeek laten zien dat dit niet de hele waarheid is.

[6] Zijn stijl wordt het meest vergeleken met die van L. Couperus, A. van der Leeuw en S. Streuvels. Als een afzonderlijk geval komt de opmerking over de “Reviaans aandoende termen” voor. (*Het Parool* 31.05.1996)

[7] Er worden de namen genoemd van C. Beyala (Kameroen), A. Kourouma (Ivoorkust) dan wel L. Marouane (Algerije).

Pawel Zajas: Postkoloniale reisliteratuur als 'omkering'. Over een vreemde Zuid-Afrikaanse "gids" van Bas Vlugt

Pawel Zajas Adam Mickiewicz-Universiteit, Poznań

1. Vooraf: Postkolonialisme, reisliteratuur en de paradox van de omkering

Iedereen die op zijn minst een beetje belang stelt in reisliteratuur is er zich zeker van bewust dat dit genre de laatste tijd een enorme bloeiperiode kent. Het toenemende aantal publicaties alsook de wetenschappelijke belangstelling in de reisliteratuur zijn de voornaamste bewijzen daarvan. De reisliteratuur werd al meerdere malen ten dode opgeschreven of als een niet aan een literaire maatstaf voldoende tekstsoort gewoonweg afgedaan (Youngs 2004 55-56). Tegenwoordig wordt deze echter opnieuw de hoofdbron van analytische studies en uiteenzettingen over de beeldvorming van de Ander. Waarom zijn de reisverslagen zo belangrijk voor het postkoloniale onderzoeksgebied? Een mogelijk antwoord zou kunnen zijn: onderwerpen zoals kolonialisme, postkolonialisme en neokolonialisme zijn zonder begrip van beweging nauwelijks denkbaar. De gevolgen van een postkoloniale meerdimensionale beweging worden het best in reisliteratuur overgedragen. De bestudering ervan wordt daardoor, meer dan het lezen van “gewoon” proza en dichtkunst, een essentiële bijdrage aan het onderzoek van postkoloniale beweging. In de reisliteratuur staat de pendelbeweging tussen het Zelf en de Ander centraal. De positie van reisverslagen wordt door de ‘kijk’-figuur bepaald, een figuur die ook voor het spanningsveld tussen de kolonisator en de gekoloniseerde van belang is (Schimanski 2004 www). Al in een vroege postkoloniale studie (1973) verwoordde Jacques Leenhardt deze relatie als volgt: de microkosmos van het koloniale probleem is een dialectiek van “kijken” en “gezien worden” (Leenhardt 1973 60, in: Schimanski 2004 5).

Degenen die vroeger het object van het “kijken” zijn geweest, zijn nu zelf aan de telescoop. Ze schrijven reisliteratuur, treden dikwijls in de voetsporen van grote en bekende koloniale reizigers (met talrijke intertekstuele verwijzingen), herschrijven hun verslagen en vergelijken hun ervaringen. Deze “omkering” eist de zekerheid dat de postkoloniale reizigers inderdaad in staat zijn de positie van de Ander te vertegenwoordigen. Ze moeten in zekere zin aan de mogelijkheid geloven dat de handeling van “kijken” uit de ijzeren greep van het koloniale betoog gerukt kan worden (Schimanski 2004 9). Hoewel de postkoloniale schrijvers juist uit de voormalige koloniën zouden moeten komen (Stammwitz 1999 www), trachten ook Europese schrijvers van reisverhalen dezelfde “omkering” te maken. Het lukt echter niet altijd. Hier een leuk voorbeeld daarvan.

2. Bas Vlugts grote Zuid-Afrikaanse vertelboek en de doelstelling van het artikel

In 2002 verscheen *De ijssalon van dokter Harry*, de debuutroman van Bas Vlugt (2002). Vlugt is een auteur die zijn hart aan Afrika heeft verpand, er staan namelijk nog enkele boeken van hem over de continent op stapel. Hij is vooral auteur van reisgidsen over Afrikaanse landen voor de Dominicus-reeks: over Mali en Burkina Faso (2004), Kenia, Tanzania en Zanzibar (2002), alsook over Zimbabwe, Botswana en Namibië (1997). Verwacht worden nog twee boeken die in 2006 zullen verschijnen: een gids over Zambia, Malawi en Mozambique en de reisroman, *Sahel*. Vlugt studeerde economische geografie aan de Universiteit van Amsterdam, was een aantal jaren reisleader en besloot daarna de

journalistiek in te gaan. Zijn werk voor diverse communicatievakbladen combineert hij nog met de hoofdredacteurschap van “AfrikaNieuws,” een e-magazine voor iedereen die iets met Afrika heeft. Vlugs belangstelling reikt nog verder: hij schreef ook twee mannenboeken, waarvan het ene een introductie tot het huwelijk en het andere een introductie tot het vaderschap is (Vlugt 2003; 2004). In Vlugs boekenproductie gaat het dus over triviaalliteratuur bij uitstek. Toch zijn de clichés die de lezer juist door de ontspanningsteksten worden opgediend de meest aantrekkelijke. Omdat het populaire altijd een politieke macht van de wijdverspreide beeldvorming bezit (Barker 2005 79), is het moeite waard om ook de *IJssalon van doktor Harry* aandachtig onder de loep te nemen.

In Vlugs boek over Zuid-Afrika—roman, zoals het op de omslag staan—volgt de hoofdpersoon de routes die de Schotse zendeling en ontdekkingsreiziger David Livingston (1813-1873) door Zuidelijk Afrika maakte. Hij begint dus zijn tocht in Kaapstad, reist door Beaufort West, Kimberley, Kuruman en verder door Botswana, tot aan de grens met Zambia en Zimbabwe. Drie aspecten van Vlugs boek vindt ik het meest interessant en wil ze hier opeenvolgend naar voren brengen. Eerst wil ik kijken naar de manier hoe Bas Vlugt zijn etnografische gezag construeert. Met andere woorden: hoewel hij aan zijn Zuid-Afrikaanse verslag een romanvorm verleent, doet hij steeds beroep op het veldonderzoek van de protagonist (die ook Bas Vlugt heet) waarin de lezer bloed, zweet en tranen van de avontuurlijke inspanning voelt en daardoor bijna automatisch aan zijn relaas geloof hecht. In verband daarmee zal ik laten zien hoe zulke tekststrategieën in de antropologische traditie zijn verankerd. Vervolgens besteed ik mijn aandacht aan een bijzonder aspect van de etnografische geloofwaardigheid: de antitoeristische attitude van de schrijver die ons het “echte” gelaat van Afrika wil tonen. Naar aanleiding van Erving Goffmans indeling van sociale instellingen, die ook van toepassing kunnen zijn op contemporaine toerismetheorieën, probeer ik de vraag te beantwoorden waarom zo’n poging niet lukt. Het derde aspect van mijn artikel betreft het door Vlugt gecreëerde beeld van Afrikaners—zijn nutteloze zoektocht naar “echte” archetypen die soms echt amusante trekken aanneemt.

3. Ik ben er geweest! — over het etnografische gezag

Vlugs boek is zeker geen etnografisch/antropologisch verslag. Maar toch doet hij op de meeste plaatsen beroep op technieken die door professionele antropologen zijn uitgewerkt. Hij lijkt, zoals de antropologen, de ambitie te hebben de lezer het beeld van het land en zijn bewoners te laten zien. Hij laat ook de lezer, zoals de antropologen dat doen, aan zijn relaas geloven. De uiterst subjectieve en in zijn werkwijze ietwat impressionistische romanfiguur Bas Vlugt maakt daarbij geen gebruik van extensieve beschrijving of elegante terminologie. Zijn overtuigingskracht vloeit voort uit de vaardigheid om de lezer het volgende mede te delen: hij heeft de andere, vreemde cultuur doordrongen, waar het boek het voornaamste resultaat van is. Met andere woorden: hij is dáár geweest.

Deze eigenschap van etnografische teksten is dermate duidelijk en opvallend dat zij vaak over het hoofd wordt gezien. Het gezag dat erachter staat doet ons denken aan een gestolen brief: bijna alles erin berust op beweringen die nauwelijks verifieerbaar zijn (Geertz 2000 14). De lezer wordt geen keus toegestaan: hij neemt of alles (tijd en plaats van de beschrijving, informanten, culturele achtergrond van de etnograafreiziger) of niets. In de professionele etnografie ziet het er ook niet veel anders uit. Ook in het geval dat oeen bepaald gebied meer dan een etnograaf te werk gaat die dezelfde groep onderzoekt, zal het uiterst moeilijk vallen om enige falsificatie te bewijzen (tenzij de etnograaf zichtbaar onkundig is). Een doorsnee lezer kan dus zelf naar Zuid-Afrika gaan om de Livingstone-route te bereizen; indien hij

echter geen van de door Vlucht geconstateerde feiten tegenkomt, twijfelt hij eerder aan zijn eigen perceptievermogen dan aan die van de reisboekauteur.

Ook de intensief plastische stijl van Vlucht kan als een van de bronnen van zijn “geloofwaardigheid” worden beschouwd. Zijn optische taal, zijn signatuur van “Ik ben er geweest” blijft op het visuele gericht. De stijl blijft nog steeds visueel als het relaas niet op de eigen ervaring berust maar op herinneringen van de informanten. Die fotografische, bijna filmachtige tekst is ook voor de antropologen en etnografen niet onbekend. Het voornaamste voorbeeld hiervan is zeker Sir Edward Evan Evans-Pritchard (1902-1973) die door Mary Douglas tot “Stendhal van de antropologie” werd gedoopt (Geertz 2000 97).

Het etnografische gezag van Vlucht heeft nog een belangrijk bestanddeel dat hier onderzocht moet worden: de antitoeristische attitude.

4. “Ik heb een hekel aan reizen”—over de identiteit van contemporaine reizigers

“Ik heb een hekel aan reizen en aan ontdekkingsreizigers.” Zo luidt de beroemd geworden eerste zin van *Het trieste der tropen*, het magnum opus van Claude Lévi-Strauss (1964 5). En na deze aanhef deed hij uitgebreid verslag van zijn reizen. Het identificatieproces van de postkoloniale reiziger manifesteert zich reeds lang in zijn kritiek van het toerisme. De professionalisering van de etnografie begon al in de tweede helft van de negentiende eeuw. De “geraffineerde reis” die door de stelling “Wij zijn geen toeristen” wordt gekenmerkt, werd een van de kenmerken van de toenmalige wetenschappelijke reizigers (Clifford 2004 153). De aanwezigheid van de auteur wordt meestal opzij geschoven, waardoor vele teksten uit die tijd de indruk wekken alsof ze juridische verslagen zijn die door een botanicus werden geschreven (Geertz 2000 29). Omdat vandaag de dag het toerisme als een hedendaagse vorm van kolonialisme wordt beschouwd, proberen zich de reizigers van de “gewone” toeristen af te zetten door naar een al genoemde professionalisering te verwijzen. Contemporaine toerismetheorieën zien dat echter als een deel van de strategie waarvan in de toeristische industrie steeds vaker gebruik wordt gemaakt (MacCannell 2002 162-3).

Het door Vlucht gekozen genre—de roman—voor de reisbeschrijving moet volgens mij worden gezien als een poging om aan de ban van literaire vormen te ontsnappen die als minderwaardig worden beschouwd (journalistiek, biografie, reisgidsen). Dit verschijnsel komt onder de reisauteurs niet zelden voor. Bruce Chatwin heeft nooit van de label *travel writer* gehouden (Young 2004 56). Jan Morris zei tijdens het in ontvangst nemen van de 25ste Thomas Cook Travel Book Awards: “I’ve never thought of myself before as a travel writer. The term travel writing seems a bit demeaning (rede gehouden aan de Nottingham Trent University, 26 januari 2004; Young 2004 56). Het is moeilijk om te bepalen in hoeverre de schrijvers zelf overtuigd zijn van de minderwaardigheid van het genre waarin ze uitmunten en hoe sterk ze de bestaande vooroordelen internaliseren. Het lijkt wel interessant dat ze over het algemeen benadrukken dat de reisliteratuur niet de enigste vorm is waar ze zich bezig mee houden. Dikwijls geven ze ook te kennen dat hun reisverhalen nog een andere dimensie hebben: memoires, literaire fictie, reportage of een etnografische schets (Young 2004 56). In deze context lees ik ook de label “roman” op de kaft van Vlucht’s boek.

Bas Vlucht geeft de lezer duidelijk te verstaan dat deze roman is geschreven als een reactie op reisgidsen die hij zelf en anderen maken. Terwijl hij in een reisgids alle toeristische

attracties moet noemen, reist hij in feite het liefst naar plekken waar geen toeristen komen (Conradi 2002 www). “Gelukkig bleken de routes van Livingstone totaal niet toeristisch. Bij mijn weten—ik heb het niet heel grondig gecontroleerd—ben ik de eerste reisauteur die in het voetspoor van Livingstone rijdt. Dat is opmerkelijk omdat tegenwoordig elke bekende reiziger van vroeger wordt nagereisd” (Conradi 2002 www). Om zich op een zichtbare manier af te grenzen van de mensentype dat “toeristen” heet, benadrukt hij reeds in het begin zijn volledige reisautarkie: “Wat reizen betreft ben ik meer een *loner*, maar voor deze keer mak ik een uitzondering. Ik ben dan ook in goed gezelschap. Mijn reisgenoot heeft het continent meerdere malen doorkruist en is een expert voor wie Afrika geen geheimen heeft. Wel een enfant terrible met wie geen land te bezeilen is. Gelukkig is hij al 125 jaar dood” (Vlugt 2002 9).

De (czy tu ma byc osobny akapit?) ondernomen *Reisewiederholung* (Schimanski 2004 23), het in voetspoor treden van imperiale ontdekkingsreizigers, zou Vlugt het ware gelaat van het land laten zien: “[...] door de reis door Livingstone te laten dicteren, kun je Afrika laten zien zoals het is. Zo is het programma tegelijk een zoektocht naar het *echte* Afrika. Ik kijk vooralsnog uit naar een reis door een Afrika zonder toeristen, alleen Livingstone en ik. Dat wordt het: saai maar boeiend” (Vlugt 2002 17).

4.1 Het échte Afrika: tussen podium en coulissen

Het door Vlugt gemaakte onderscheid in “Zuid-Afrika voor toeristen” en het “echte” Zuid-Afrika, Zuid-Afrika zoals het is, kan worden ontleend aan termen van Erving Goffmans indeling van sociale instellingen (Goffman 2000 135-169). De sociaal verankerde onderscheidingen tussen de waarheid en de onwaarheid die in voormoderne samenleving nog geldig zijn geweest, zijn in de moderne samenleving wat problematischer geworden. Nu moeten de werkelijkheid en de waarheid worden voorgespeeld. Goffman gebruikt hiervoor de termen: de podium-zone en de coulissen-zone. Vooral de coulissen spelen een belangrijke rol in die bipolaire deling van het sociale leven waarbij het vermoedelijk “ware en vertrouwelijke” geconfronteerd wordt met de voorgespiegelde tentoonstelling. Aan het vertrouwelijk met iemand zijn en de directe nabijheid van iemand wordt in onze cultuur een grote waarde gehecht. Indien we één van “hen” willen zijn, moeten we tot de coulissen worden toegelaten. De toeristen willen het echte leven zien, zich verbroederen met de inboorlingen. Steeds vaker wordt de term “toerist” gebruikt voor iemand die zich met een oppervlakkige, niet authentieke ervaring tevreden stelt. Idealiter zou een aspect van een vreemde realiteit, van een vreemde persoon verkend en ervaren moeten worden.

De reisauteurs die in hun waarnemingen van andere culturen het aan Goffman ontleende verschil tussen de onechte voorgevel en de intieme werkelijkheid hanteren, beschouwen dit probleem echter veel te simplistisch. Als hun de kijk achter de coulissen wordt gegund, zijn ze er meestal van overtuigd dat het “echte” leven zich automatisch openbaart. Ze lijken er zich niet bewust van te zijn dat de voorgetoverde realiteit *per se* niet helemaal “echt” hoeft te zijn en dat deze meestal alleen een voorstelling is die aan de structuur van de werkelijkheid ontleend is. Goffman waarschuwt dat het soms moeilijk valt om het podium van de coulissen te scheiden wanneer beide zones vloeiend in elkaar gaan. Dikwijls is het zo dat de voor toeristen voorbereide coulissen niet meer dan kopieën of replieken zijn van echte objecten. Deze kopieën worden echter gepresenteerd als iets wat meer inzicht in het object verschaft dan het object het ooit zelf zou kunnen doen. Onechte coulissen zijn nog meer misleidend en gevaarlijk dan de onechte voorgevel (MacCannell 2002 159-160).

Dat is precies de val waarin Bas Vlugt trapt. Eerst wil hij de toeristische sluier van Zuid-Afrika laten vallen. “De hele wereld in één land” is toch iets voor toeristen, niet voor iemand die in het voetspoor van Livingstone treedt. Hij probeert dus de hele tijd achter de coulissen kijken en de ware waarheid zien:

Tijdens het ontbijt van scrambled eggs, bacon, een worstje, schijfje tomaat en dreunende hoofdpijn, speelt op videoschermen een promotiefilm over Zuid-Afrika. Een olifantje hier, zebraatje daar, goede wijn, lekker eten. Tafelberg, parelwitte stranden, een paar vrolijke, zwaaiende negerjongetjes—dit is het nieuwe Zuid-Afrika. De beelden van het filmpje blijven niet lang hangen, want de snelweg van de luchthaven van Kaapstad naar het centrum van de stad gaat dwars door de sloppenwijken van Cape Flats, een gebied waar het merendeel van de één miljoen zwarte inwoners van Kaapstad woont, in hutjes van golfplaten, hout en karton. Dit is het échte Zuid-Afrika. (Vlugt 2002 10)

Bas Vlugt blijft niet al te lang op het podium, in het beeldschone Kaapstad. Er zit te weinig Afrika in: “Tussen wolkenkrabbers een parkje met een fontein in een perk van kortgeschoren een veel te groen gras. [. . .] Ik bestel een sandwich bij de bar en zeg tegen mezelf dat ik in Afrika ben, maar het wil niet echt lukken. Het weer is ook atypisch [. . .]” (Vlugt 2002 11). Hij moet het echte Zuid-Afrika zien—de coulissen, die Livingstone zag. “Misschien vond Livingstone het een dissonant in de beeldvorming: de omschrijving van een ook toen al grote, moderne, westerse stad in Afrika. Livingstone begint zijn verslag feitelijk in Kuruman, 1200 kilometer ten noordoosten van Kaapstad” (Vlugt 2002 24). Daar gaat Vlugt ook naartoe. Maar het reeds geciteerde “saai maar boeiend” wordt al snel niet genoeg om het “echte” Zuid-Afrika te voelen en vooral om de lezer te entertainen. Hier maakt hij gebruik van het ‘roman’-genre voor dat vroeger, ironisch genoeg, hem tegen de ‘toerist’-label zou moeten beschermen. Het wordt steeds minder saai en steeds meer boeiend. Het reisverslag dat populair en gelezen wil worden (en dat wil Bas Vlugt zeker), kan niet helemaal van de verwachtingshorizon van de lezers afwijken. Daarom doet hij o.a. beroep op één van de meest voorkomende Zuid-Afrikaanse contemporaine mythes: de mythe van het buitengewone. Zuid-Afrika is een land waar alles kan gebeuren, waar de ergste vergrijpen plaatsvinden (Koch en

Zajas 2006 132-133). En dat moet ook een neerslag in zijn *IJssalon* vinden. Bas Vlugt staat dus niet op het mooie podium, hij kijkt opdringerig achter de coulissen en laat de “echte” mensen vertellen over de meest gruwelijke ervaringen die ze hebben meegemaakt. En mensen die van “echte” story’s houden vind je meestal in de kroeg. Zo krijgen we het verhaal van Monique opgediend. Volgens haar is Johannesburg

[. . .] de gevaarlijkste stad ter wereld. [. . .] De criminaliteit heeft de afgelopen jaren ongekende vormen aangenomen. Al mijn vrienden zijn ondertussen al overvallen. Op straat, in de auto, in huis. Bij mijn broer drongen ze het huis binnen en drukten zijn tienjarige dochtertje een geweer tegen haar hoofd en dreigden haar dood te schieten als niet onmiddellijk de kluis openging. (Vlugt 2002 18-19)

Vlugt schetst gedetailleerd de grootstedelijke architectuur: de huizen beginnen steeds meer op forten te lijken, muren worden bekroond met prikkeldraad, alles wordt bewaakt door camera’s, een gewapende wacht voor de deur—hoewel dat ook weer riskant kan zijn, want er zijn ook al veel mensen door hun eigen wacht doodgeschoten. Aan poorten hangen borden met de tekst “Armed Response” en mensen roepen de hulp in van private bewakingsdiensten, die samen met begrafenisondernemingen tot de snelst groeiende bedrijfstakken behoren. Rovers springen zonder pardon uit hun auto’s en beginnen te schieten, waarbij de in Angola

getrainde Boeren hun aanvallers doodschieten. Zuid-Afrikaners verlaten dus massaal het land maar komen er weer terug want “Zuid-Afrika is een prachtig land voor een vakantie” (Vlugt 2002 19-20). Samen met de schrijver bevindt de lezer zich achter de coulissen, krijgt informatie van goed ingelichte inwoners. Zoals we al hebben aangetoond, staat achter Bas Vlugt zijn etnografisch gezag: hij was daar, de meeste lezers niet. Ze beschikken dus over twee mogelijke lezersstrategieën: of geloven ze aan de overgeleverde feiten (de ‘roman’-vorm doet hier volgens mij niets ter zake [P.Z.]), of ze verwerpen deze in hun geheel. Het eerste zal waarschijnlijk de meest voorkomende attitude zijn, want het relaas strookt goed met de beeldvorming rondom Zuid-Afrika.

Tijdens het lezen van de *IJssalon* is het moeilijk om niet te denken aan Jean Baudrillards essay *Simulacres et simulation* dat begint met een bekend verhaal dat door Jorge Louis Borges in *Wereldschandkroniek* werd verteld (Baudrillards 1981). In het door Borges beschreven werk bereikte de cartografiekunst zo’n graad van perfectie, dat de kaart van één enkele provincie een hele stad besloeg en de kaart van het rijk, een hele provincie. Mettertijd voldeden deze mateloze kaarten niet en er ontstond een kaart van een rijk die de afmeting van het rijk had en op elk punt hiermee overeenstemde (Baudrillard 2005 5-6). De kaart en de werkelijkheid staan tegenover zichzelf in een vreemde relatie want alle pogingen om te bepalen wat de realiteit is en wat alleen de voorstelling daarvan is, blijken tevergeefs te zijn. Hetzelfde vindt men in Vlugts relaas waarin de beelden van de verkende wereld zo boeiend zijn dat de wereld eromheen alleen op een slechte kopie lijkt. Steeds opnieuw demonstreert de auteur zijn ontgoocheling met de bestaande realiteit. En om zijn cognitieve dissonantie te verzachten, dist hij verhalen op die een gezochte spanning leveren. Op weg van Kimberley naar Kuruman zit hij in een minibus waar alleen de zwarten mee rijden. Het onnipotente geweld wordt met de nodige suspense afgebeeld:

Dan grijpt een kerel op het plein een langslappende zwerver beet en duwt hem hard tegen een minibus aan. Met een flits reflecteert de zon een mes dat voor de lucht klieft. Ik ben getuige van mijn eerste moord. Denk ik, heel even. Maar de man laat de zwerver los en moet lachen. Het is spel. Of intimidatie, ik weet het niet. Omstanders hebben geen acht geslagen op het voorval. Ik trek m’n pet dieper over mijn ogen en kijk naar beneden. Maximum non-aanwezigheid is het enige waar ik nu behoefte aan heb. Angst is een bloeddorstig monster waar je als reiziger in Afrika niets aan hebt, maar dat je toch zonder uitnodiging en op de meest onwelkome momenten naar de stront vliegt. Juist nu komen er beelden in me op van blanke Zuid-Afrikanen die uit hun auto’s worden gesleurd en midden op straat in koelen bloede worden doodgeschoten. (Vlugt 2002 40-41)

4.2 Afrikaners—op zoek naar archetypen

Kuruman, een stad ten noordwesten van Kimberley gelegen, is voor de auteur de meest verschrikkelijke uithoek van Afrika. Maar toch ook een heel nuttige uithoek die aan alle door hem gekoesterde verwachtingen voldoet en het “ware,” niet toeristische beeld van Zuid-Afrika laat zien: een totale scheiding van wit en zwart, agressieve Afrikaners en de achterlijkheid van lompe, onbeschaafde Boeren.

Steeds opnieuw onderneemt Vlugt de poging om het koloniale discours om te keren. Reeds op weg uit Kimberley naar Kuruman vereenzelvigd hij zich met de onderdrukte zwarten. Zittend in de minibus kijkt hij naar “de wolkenkrabber van de diamanten” die de inwoners van Kimberley er continu aan herinnert wie in dit land de touwtjes in de handen heeft” (Vlugt 2002 40). Aangekomen in Kuruman begeeft hij zich naar het restaurant “Kalahari Grill”—een

grote kroeg van hout waar aan de wanden opgezette koppen van spiesbokken en gnoes hangen. Het plafond is volledig bedekt met vlaggen, onder meer de oude Zuid-Afrikaanse vlag, de vlag van Oranje Vrijstaat, die van de zuidelijke Verenigde Staten en de vlag van koloniaal Duitsland. Onze auteur zou er in geen geval kunnen eten. “Kan ik je helpen?” vraagt de barman. ‘Ik ben bang van niet’” (Vlugt 2002 45). In Kuruman wonen geen zwarten, wat voor onze held afstotelijk is. Nog meer betreuenswaardig is het gebrek aan buitenlandse tijdschriften, waardoor de positie van de stad op de beschavingsladder in de ogen van Vlugt in een full-speed tempo zinkt. In de plaatselijke boekwinkel is er namelijk geen *International Herald Tribune* te koop alleen maar boeken en kranten in het Afrikaans.

Het aanbod is niet alleen Afrikaner georiënteerd maar ook ‘rather’ beperkt en gericht op mensen die liever niet willen weten wat er in de rest van de wereld gebeurt. Naast Afrikaner kranten (*Die Burger, Beeld*) liggen er wat tijdschriften over jagen op groot wild, *Panorama*-achtige sensatieblaadjes vol blonde dames met borsten van bovengemiddelde omvang, kookboeken, ansichtkaarten een schier onuitputtelijk aanbod aan bijbels. (Vlugt 2002 46)

Vlugt bladert in de Afrikaanse vertaling van de bijbel en verwoordt zijn verrassing over het Genesisboek (2: 18) waarin de schepping van de vrouw wordt beschreven: “*Ook het die Here God gesê; Dit is nie goed dat die mens alleen is. Ek sal vir hom 'n hulp maak wat by hom pas.* Voor de zekerheid zoek ik in een Afrikaans-Engels woordenboek het woord ‘hulp’ op, maar het is precies wat er staat. Meteen kopen” (Vlugt 2002 46). De lezer wordt zodoende bevestigd in de overtuiging dat de Afrikaans bijbelvertaling op een bijzondere manier de vrouwen discrimineert voor wie er in Kuruman geen plaats is, zoals voor de zwarten. Hetzelfde fragment klinkt in de nieuwe vertaling, uitgegeven door “Bybelgenootskap van Suid-Afrika” als volgt: “Verder het die Here God gesê: dit is nie goed dat die mens allen is nie. Ek sal vir hom iemand maak wat hom kan help, sy gelyke” (*Die Bybel 2*). In de Nederlandse Statenbijbel krijgen we te lezen: “Ook had de HEERE God gesproken: Het is niet goed, dat de mens alleen zij; Ik zal hem een hulpe maken, die als tegen hem over zij” (*Bijbel* www). We kunnen er echter zeker van zijn dat het etnografische gezag van Vlugt zijn lezer genoeg overtuigt.

Bart Vlugt wil ook hier achter de coulissen kijken, wat in het blanke Kuruman heel moeilijk lijkt te zijn. Daarom moet hij onmiddellijk na zijn aankomst naar de township om naar het voetbal te kijken, een sport waar in Zuid-Afrika voornamelijk zwarten van houden. Hij doet navraag bij de kroegeigenares: “‘Voetbal?’ Ze trekt er een gezicht bij alsof ze zich net heeft verslikt in een slok zure melk. ‘Welk voetbal?’ ‘Welk voetbal? Bafana Bafana, natuurlijk.’ ‘Bafa-wat?’ ‘Het elftal van Zuid-Afrika.’ ‘O, spelen die? Ik zou het niet weten, wij kijken alleen rugby’” (Vlugt 2002 44).

Alle Afrikaners die we in het boek tegenkomen, bezitten dezelfde rauwe eerlijkheid, het geloof in eigen gelijk en kracht, het eendimensionale, bijna aandoenlijke spierballengebeuren en het “vertederende kleutertaaltje.” De reden waarom ze de zwarten zo haten, verwoorden ze voor degenen die het willen horen:

Wat je hier hebt zijn bendes zwarten die rondtrekken en van tijd tot tijd op Hun strooptochten ook Kuruman aandoen. Ze schieten je vrouw dood, verkrachten je dochter, schijten op je meubilair, maar je zit goed, want het stelen van oude boeken is wel het laatste wat in een kaffer zal opkomen. Trouwens, het wordt tijd dat je eens wat van Kuruman te zien krijgt. Je gaat op bezoek bij de kaffers in Rancheville, je gaat naar een missiepost van de Engelsen, maar Kuruman is dus een stad van Afrikaners. Vanavond neem ik je mee uit. (Vlugt 2002 51)

Op de kennismaking met de “echte” Afrikaners valt niet lang te wachten. Om de echtheid van het beeld te garanderen dat niet door toevallige afwijkingen wordt misvormd, scheidt Bas Vlugt een prototype van de Afrikaner en noemt hem Karel. Karel brengt de auteur maar alleen vloekwoorden en drinkgewoonten bij; dat alles met een kitschachtige kerkmuziek op de achtergrond.

‘Brandy maakt je agressief,’ licht Karel toe. ‘Daarom noemen we het karatewater. Een échte Afrikaner drinkt geen whisky, daar word je moe van en rum maakt je gek.’ Het is me eerst niet duidelijk, maar agressiviteit geldt voor Afrikaners als een deugd. ‘Je moet kunnen vechten, gewoon met je handen, maar je moet ook met een wapen kunnen omgaan om je land, je huis en je gezin te kunnen verdedigen,’ zegt Karel. ‘Je hebt dat nodig om je hier staande te houden. Als ik voor iedere keer dat iemand een geweer tegen m’n hoofd heeft gedrukt een rand zou krijgen, had ik genoeg geld voor een weekendje Mauritius.’ (Vlugt 2002 62)

In de kroeg heerst natuurlijk een apartheid die niet alleen op de zwarten wordt toegepast:

‘Kaffers komen er natuurlijk niet in. We hebben hier ook veel Portugezen in Kuruman en aangezien ze niet blank zijn, komen die er ook niet in. Engelsen mogen naar binnen, want die zijn wel blank, maar ze komen meestal niet omdat ze nogal wat risico lopen om in elkaar te worden geslagen; we hebben een hekel aan ‘soutpielen.’ ‘De Portugezen zijn zwart?’ ‘Nee, dat zei ik niet. De Portugezen zijn niet-blank. Dat kan je toch wel zien? Donkere haren, donkere ogen en een lichtbruin gekleurde huid.’ ‘En daar willen jullie niet mee mengen.’ ‘Nee, natuurlijk niet.’ ‘Jullie willen het Afrikaner volk zuiver houden.’ ‘Precies.’ Karel neemt een slok mampoer maar verslikt zich daar bijna in. ‘O ja,’ proest hij, ‘en homo’s komen er natuurlijk ook niet in.’ ‘Ook geen Afrikaanse homo’s?’ ‘Wij hebben niet zoiets als homo’s.’ ‘Ach kom, Karel.’ Hij maakt een afwerend gebaar. ‘Ja, ik weet wat je wil zeggen. Natuurlijk zijn er onder de Afrikaners ook homo’s en we hebben ook blanken die willen trouwen met een Engelse, een Portugese of van mijn part met een kaffer, maar wat ik bedoel is dat die mensen zich niet in Kuruman kunnen handhaven. Ze gaan naar Johannesburg of Kaapstad, want hier zouden ze steeds worden *gemoerd*. Is het niet door de blanken dan wel door de zwarten.’ (Vlugt 2002 62-63)

Wat zijn dus de échte Afrikaners? Ze voldoen aan een hele serie van specifieke eigenschappen: ze zouden nooit onder muskietengaas gaan slapen of malariapillen slikken als ze gaan jagen; de échte Afrikaner bezit een stuk land met een eigen huis, een bakkie, minstens één koe, een geweer, een hond en een vrouw. Ook het uiterlijk blijft niet onbelangrijk want “de meeste Afrikaners zien eruit als de finalisten van de Afrikaner-van-het-jaar-verkiezingen, drie keer 250 pond kipfilet met baard” (Vlugt 2002 66).

Tot slot

Vlugt realiseert een carnavaleske voorstelling van een wereld die op zijn kop staat: de realiteit van Zuid-Afrika wordt vanuit de vermeende coulissen beschreven en het podium als een soort “antiwereld” afgedaan. Het door de auteur opgebouwde etnografische gezag laat de lezer aan de echtheid van de coulissen geloven waardoor de indruk ontstaat dat Vlugt in de postkoloniale “omkering” slaagde. Zijn frontale aanval op de Afrikaners lees ik als een historische genoegdoening. Dit is in feite het boek over Afrikaners. Ze worden tot archetypen gereduceerd: dom, onbeschaafd, gewelddadig en racistisch. Van een “omkering” kan er hier echter nauwelijks sprake zijn: de inheemse bevolking wordt als een zwijgende massa afgebeeld. De zwarte passagiers van de minibus, klanten in de zwarte kroeg of dansende

Bosjesmannen komen niet aan het woord of laten alleen een paar nietszeggende zinnen aan zich ontvallen.

Terwijl hij zwerfend de toeristische façade betwist, vervalt Vlucht in een strekking die hem het moeilijk maakt om de realiteit te begrijpen. Hij zoekt uitsluitend plaatsen en situaties op die volgens hem op een radicale manier verschillen van het toeristische podium, hij wil alleen beelden bekijken die de keerzijde van de geordende werkelijkheid tentoonstellen. Om met Goffman af te sluiten: onechte coulissen zijn dubbel bedrog.

Verwijzingen:

Barker, Chris. 2005. *Studia kulturowe. Teoria i praktyka*. Vert. Agata Sadza. Kraków:

Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego [2003. *Cultural Studies: Theory and Practice*. London: Sage Publication].

Baudrillard, Jean. 2005. *Symulakry i symulacja*. Vert. Sławomir Królak. Warszawa: Sic!

[1981. *Simulacres et simulation*. Paris: Édition Galilée].

Bijbel. Statenvertaling. Mei 2006

<<http://www.statenvertaling.net/bijbel/gene/2.html>>.

Clifford, James. 2000. *Kłopoty z kulturą. Dwudziestowieczna etnografia, literatura i sztuka*.

Tłum. Ewa Dzurak, Joanna Iracka, Ewa Klekot, Maciej Krupa, Sławomir Sikora, Monika Sznajderman. Warszawa: Wydawnictwo KR [1996. *The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art*. Cambridge: Harvard University Press].

———. 2004. „Praktyki przestrzenne: badania terenowe, podróże i praktyki dyscyplinujące.”

Marian Kempny, Ewa Nowicka, reds. 139-179.

Conradi, Peter. 2002. *Verslaafd aan Afrika. Bas Vlucht over reizen, reisverhalen en*

reisauteurs. Feb.2006 <http://www.geografie.nl/geografie/inhoud_show.php?id=248>.

Die Bybel. Nuwe Vertaling. 1991. Goodwood: Bybelgenootskap van Suid-Afrika.

Geertz, Clifford. 2000. *Dzieło i życie. Antropolog jako autor*. Vert. Ewa Durak en Sławomir

Sikora. Warszawa: Wydawnictwo KR [1988. *Works and Lives: The Anthropologist as Author*. California: Stanford University Press].

Goffman, Erving. 2000. *Człowiek w teatrze życia codziennego*. Voorwoord

Jerzy Szacki, vert. Helena Datner-Śpiwak en Paweł Śpiwak. Warszawa: Wydawnictwo KR [1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Gardencity: Doubleday].

- Kempny, Marian, Ewa Nowicka, reds. 2004. *Badanie kultury: Elementy teorii antropologicznej. Kontynuacje*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Koch, Jerzy, en Paweł Zajas. 2006. "They pass each other by, too busy even to wave": J.M. Coetzee and his foreign reviewers." Liliana Sikorska, red. *A Universe of (Hi)Stories. Essays on J.M. Coetzee*. Frankfurt Am Main: Peter Lang Verlag. 111-150.
- Kowalski, Piotr. 2002. *Odyseje nasze byle jakie: Droga, przestrzeń i podróżowanie w kulturze współczesnej*. Wrocław: Atla 2.
- Leenhardt, Jacques. 1973. *Lecture politique du roman: La Jalousie d'Alain Robbe-Grillet*. Paris: Minut.
- Lévi-Strauss, Claude. 1964. *Smutek tropików*. Vert. Aniela Steinsberg. Warszawa: PIW [1955. *Tristes tropiques*. Paris: Plon].
- MacCannel, Dean. 2002. *Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej*. Vert. Ewa Klekot en Anna Wieczorkiewicz. Warszawa: Muza SA [1976. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. California: University of California Press].
- Schimanski, Johan. 2004. *Postkoloniale Reise als Umkehrung. (Rezension über: Kati Stammwitz: 'Travel Writing the Empire doesn't Imply.' Studien zum postkolonialen Reisebericht. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier 2000.)* April 2006
- <http://iasl.uni-muenchen.de/rezensio/liste/Schimanski388476425X_407.html>.
- Stammwitz, Kati. 1999. Turning the Telescope in the Other Direction: Four Interviews with Post-Colonial Travel Writers. Pico Iyer, Frank Delaney, Dan Jacobson, and Dervla Murphy." Mei 2006. <http://webdoc.gwdg.de/edoc/ia/eese/artic99/stamm/1_99.html>.
- . 2000. 'Travel writing the Empire doesn't imply'. *Studien zum postkolonialen Reisebericht*. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier.
- Vlugt, Bas. 1997. *Zimbabwe / Botswana / Namibië*. Haarlem: Uitgeverij Gottmer/Becht bv.
- . 2002a. *De ijssalon van dokter Harry*. Amsterdam: Uitgeverij 521.
- . 2002b. *Kenia / Tanzania / Zanzibar*. Haarlem: Uitgeverij Gottmer/Becht bv.
- . 2003. *Koken met één arm—een introductie tot het vaderschap*. Amsterdam:

Uitgeverij 521.

———. 2004a. *Mali / Burkina Faso*. Haarlem: Uitgeverij Gottmer/Becht bv.

———. 2004b. *Seks me je eigen vrouw—een introductie tot het huwelijk*. Amsterdam:

Uitgeverij 521.

Youngs, Tim. 2004. “The Importance of Travel Writing,” *The European English Messenger* 13.2: 55-62.

Neil Cochrane: Uit in die kuberruim: enkele waardetoevoegings en uitdagings ten opsigte van Gay@Litnet binne Suid-Afrikaanse konteks [\[1\]](#)

Neil Cochrane

Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Research fellow of the University of Pretoria, South Africa

Abstract. This article investigates the nature, role and contribution of *Gay@Litnet* as an electronic alternative for the publication of gay literature in South Africa. Attention will be given to the manner in which *Gay@Litnet* acts as a public forum for nurturing gay identity within the current socio-political context of South Africa. A brief summary of the current socio-political situation of South African gays will be given in order to place the discussion into the necessary context. Secondly, an evaluative description of the dynamics of *Gay@Litnet* will be given, where after a few value-adding properties and challenges concerning *Gay@Litnet* will be discussed.

1. Inleiding

Sedert die tagtigerjare van die 20ste eeu beleef die ontginning van *gay*-tematiek in Afrikaans en Engels 'n bloeitydperk met belangwekkende poësie- en prosatekste deur Jeanne Goosen, Johann de Lange, Koos Prinsloo, Joan Hambidge, Damon Galgut en Stephen Gray. [\[2\]](#) Hierdie tendens duur tydens die negentigerjare voort met die verskyning van *gay*-bloemlesings soos *Wisselstroom: Homoërotiek in die Afrikaanse verhaalkuns* (1990) saamgestel deur Hennie Aucamp, *The Invisible Ghetto: Lesbian and Gay Writing from South Africa* (1993) saamgestel deur Matthew Krouse en Kim Berman en *Soort soek soort: 'n Versameling alternatiewe ervarings* (1997) saamgestel deur Johann de Lange, terwyl *Slagplaas* (1992) deur Koos Prinsloo en *Die Soft Rock Klub* (1995) deur Danie Botha belangrike toevoegings is tot die vestiging van openlike *gay*-seksualiteit binne die Afrikaanse kortverhaal- kuns. Met die publikasie van Afrikaanse *gay*-bloemlesings word aangesluit by internasionale bloemlesings soos *The Faber Book of Gay Short Fiction* (1991), *The Penguin Book of Lesbian Short Stories* (1993), *The Penguin Book of Gay Short Stories* (1994), *The Penguin Book of International Gay Writing* (1995) en *The New Penguin Book of Gay Short Stories* (2003).

Die ontwikkeling van 'n *gay*-idioom binne die Afrikaanse literêre sisteem word in stand gehou met tekste soos *Swart koring* (1996), *Swart sluier* (1998), *Die Judaskus* (1998) en *Sewe Sonjas en wat hulle gedoen het* (2001) van Joan Hambidge en *Vreemder as fiksie* (1996) van Johann de Lange. Laasgenoemde tekste van Hambidge en De Lange lewer 'n belangrike bydrae tot die uitbreiding van 'n postmoderne idioom binne die konteks van *gay*-literatuur en genderkwessies en sluit hulle grootliks in dié verband aan by die vroeë tekste van Koos Prinsloo. Hambidge lewer 'n vernuwende bydrae deur dominante patriargale sisteme binne die populêre letterkunde (insluitende die liefdesroman, hygroman en speurroman) deur middel van parodie te ondermyn in tekste soos *Swart koring* en *Swart sluier* (Cochrane 2004). In

1999 verskyn *Bly te kenne Braam* van Clive Smith wat vir die eerste keer in Afrikaans 'n swart perspektief bied op die *gay*-ervaring (sien Crous 2005: 134-149).

Die vestiging van Homeros Uitgewers in 1999 lewer 'n belangrike bydrae tot die uitbreiding van Afrikaanse *gay*-literatuur binne 'n populêre konteks. Met die publikasie van *gay*-literatuur met 'n sterk populêre inslag (wat liefdesromans, erotiese literatuur en rillerromans insluit) bied Homeros Uitgewers 'n korrektief op die bestaande kanon waarin heteroseksuele waardes reeds 'n geruime tyd domineer. Publikasies wat in dié verband genoem kan word is: '*n Man se man* (1999) van Brandt Vermeer, *Blomme vir Leon* (2000) van Victor Malherbe, *En toe kom die reën* (2001) van Robert Young, *Nagvoëls* (2001) van François Loots en *Om liefde te score* (2002) van Pierre Uys. In 2001 publiseer Homeros Uitgewers *Party van ons: die Homeros leesboek*, wat kortverhale, poësie, artikels en dramatekste insluit. Naas populêre werke publiseer Homeros belangwekkende literêre werke van gevestigde outeurs soos *Tweede natuur* (2001) van Johann de Lange en *Hittegolf: Wulpse sonnette met 'n nawoord* (2002) van Hennie Aucamp.

Homeros Uitgewers bied aan debutant *gay*-skrywers die geleentheid om te publiseer en dra by tot die ontwikkeling en vestiging van 'n nuwe generasie *gay*-skrywers in Afrikaans. François Loots se debuutroman, *Nagvoëls* verskyn by Homeros waarna sy tweede roman, *Lente in Beijing* (2003) by Tafelberg verskyn. Die belangrikheid van Loots se werk word gereflekteer in sy opname in *Die Afrikaanse literatuur 1652-2004* (2005) waarin Kannemeyer beide romans positief beoordeel en die volgende uitspraak oor *Lente in Beijing* lewer: "Dit is veral die osmotiese oorgange tussen hede en verlede wat die roman besonder laat slaag" (2005: 623). In 2002 loop Homeros Uitgewers as gevolg van finansiële redes tot niet met die gevolg dat *Gay@Litnet* in November 2002 as 'n aanvullende platform tot die reeds gevestigde e-joernaal, *Litnet* gevestig word. Botha bied die volgende perspektief op die beëindiging van Homeros Uitgewers:

Baie faktore het daartoe bygedra dat Tafelberg Uitgewers besluit het om nie meer voort te gaan met Homeros as 'n afdeling vir Afrikaanse *gay*boeke nie. Die kort antwoord is dat die boeke nie goed genoeg verkoop het nie; as nisbemarking het dit winsgewys nie gewerk nie. Maar ek wil dadelik daarop wys dat sterk *gay*letterkunde nog steeds deur Tafelberg en ander uitgewerye oorweeg en gepubliseer sal word soos in die jare voor Homeros. (2005a)

Die bemerking van tekste wat deur Homeros uitgegee is, was veral een van die knelpunte soos wat Botha aantoon:

Ek het probeer om 'n verskeidenheid genres onder die Homeros-embleem uit te gee; ook die ligter verstrooiingswerk byvoorbeeld. Maar resensente het gewoonlik die ligter genres verkeerd ingeskat; sommige bemerkers en boekhandelaars had ook nie raad daarmee nie. Ek het geglo dat daar gereeld publikasies moet verskyn, 'n klomp, sodat kopers kon kies en keur en 'n Afrikaanse *gay*boekkultuur opgebou kon word. Maar ons moes altyd meeding met die groter, gevestigde "normale" boekvoorsiening en tweede viool speel. Ek is eerder al hoe minder boeke per jaar veroorloof. Ek moes veg teen vooroordele en verskil van menings uit verskeie oorde. (2005a)

2. Vertrekpunte

Die artikel ondersoek die aard, rol en bydrae van *Gay@Litnet* as 'n elektroniese alternatief vir die publikasie vir *gay*-literatuur in Suid-Afrika. Die rol wat *Gay@Litnet* speel as 'n publieke

forum vir die uitbreiding van *gay*-identiteit binne die huidige sosio-politiese konteks van Suid-Afrika word ook betrek. Eerstens sal 'n kort oorsig gegee word van die huidige sosio-politiese posisie van Suid-Afrikaanse gays met inbegrip van sosio-politiese ontwikkelings die afgelope dekade. Tweedens sal 'n beskrywende evaluasie van *Gay@Litnet* gegee word, waarna enkele waardetoevoegings en uitdagings bespreek sal word.

Ek sal waar toepaslik verwys na insigte wat verwerf is na 'n e-pos onderhoud met Danie Botha (hoofredakteur van *Gay@Litnet*) gevoer is (November 2005).[\[3\] Die relevansie van hierdie artikel word onderstreep deur die volgende uitspraak van De Wet:](#)

Die stand van Afrikaans in 'n wêreld van interaktiwiteit en e-kommunikasie lyk nie goed nie. En dit terwyl webwerwe en die internet juis internasionaal gesien word as 'n ondersteuning van veeltaligheid en 'n uitkoms vir ekonomiese gekneldheid. Die vraag is: wat kan/wil rolspelers in die Afrikaanse letterkunde, soos literature, navorsers, skrywers, uitgewers, boekhandelaars en, ja, ook lesers daaromtrent doen? (2003: 316)

Die artikel poog om daarop te wys dat daar wel oor die afgelope tyd vordering gemaak is met die ontginning en vergestaltung van Suid-Afrikaanse minderheidsliteratuur binne 'n spesifieke e-omgewing.

3. Kontekstuele oorsig

Literêre en kulturele bedrywighede funksioneer nie in 'n vakuum nie, maar is deel van die groter sosio-politiese konteks van 'n gegewe gemeenskap. Daarom is dit belangrik om eerstens 'n kort oorsig te bied van ontwikkelinge rakende die sosio-politiese bemagtiging van Suid-Afrikaanse gays oor die afgelope dekade, want dit is grootliks binne hierdie konteks waarin die bydrae en rol van *Gay@Litnet* gesetel is.

Die politieke transformasie van 1994 het 'n positiewe invloed op die beskerming van minderheidsregte in Suid-Afrika gehad. Die nuwe Grondwet wat op 8 Mei 1996 aangeneem is, maak voorsiening vir die beskerming van verskeie minderheidsregte. Seksie 9 (3) van die Grondwet verbied diskriminasie op grond van seksuele oriëntasie.

Die relevante seksie lui as volg: “Die staat mag nie regstreeks of onregstreeks onbillik teen iemand diskrimineer op een of meer gronde nie, met inbegrip van ras, geslagtelikheid, geslag, swangerskap, huwelikstaat, etniese of sosiale herkoms, kleur, seksuele georiënteerdheid, ouderdom, gestremdheid, godsdiens, gewete, oortuiging, kultuur, taal en geboorte.” Hiervolgens word Suid-Afrika die eerste land ter wêreld om 'n eksplisiete verwysing na “seksuele georiënteerdheid” in sy Grondwet in te sluit.

Sogenaamde “horisontale” diskriminasie deur gewone landsburgers word deur seksie 9 (4) verbied wat die volgende stipuleer: “Geen persoon mag regstreeks of onregstreeks onbillik teen iemand op een of meer gronde ingevolge subartikel (3) diskrimineer nie. Nasionale wetgewing moet verorden word om onbillike diskriminasie te voorkom of te belet.” Hierdie stipulasies is in skerp kontras met die situasie voor 1996 waar Suid-Afrikaanse gays geen wetlike beskerming geniet het nie en waar hulle vervolgt kon word vir sodomie, onnatuurlike misdrywe en ander statutêre misdrywe wat in die Wet op Onsedelikheid (Wet 23 van 1957) ingesluit is. Vir meer volledige beskrywings aangaande die historiese ontwikkeling van *gay*-

regte in Suid-Afrika kan *Male Homosexuality in South Africa: Identity Formation, Culture and Crisis* (1992) deur Isaacs & McKendrick en *Defiant Desire* (1998) deur Gevisser & Cameron geraadpleeg word. Na 1996 verklaar die Konstitusionele Hof alle verwysings na sodomie in die gemene reg tesame met ander diskriminerende statute as ongrondwetlik.

Die afgelope dekade vind belangrike ontwikkelings plaas om die regte van gays uit te brei soos byvoorbeeld aanneemregte, regverdige behandeling in die werkplek en anti-diskriminasie regulasies met betrekking tot immigrasie en kunsmatige bevrugting. Die jongste ontwikkeling is 'n uitspraak in November 2005 deur die Konstitusionele Hof wat die Parlement verplig om binne twaalf maande bestaande wette sodanig te wysig dat dit voorsiening vir *gay*-huwelike maak. Indien die Parlement nie binne twaalf maande gehoor hieraan gee nie, sal die Wet op Huwelike van 1961 outomaties herskryf word om die woorde "of gade" in te sluit. Daarmee sal Suid-Afrika die eerste Afrikaland en die vyfde land ter wêreld (naas Nederland, België, Spanje en Kanada) word waar *gay*-huwelike dieselfde wetlike en sosiale status as konvensionele heteroseksuele huwelike sal geniet. Binne die huidige demokratiese konteks bly die vraag egter: watter invloed het die Grondwet op die daaglikse lewens van duisende gays in Suid-Afrika? Diskriminasie (in direkte weerwil van die Grondwet) is steeds merkbaar op 'n daaglike basis in die huidige Suid-Afrika.

Met betrekking tot diskriminerende gedrag teenoor gays sal ek 'n paar resente voorbeelde noem. In 2003 maak die bekende Afrikaanse gospelsanger, Danie Botha, diskriminerende opmerkings tydens 'n kerkdienst waartydens hy onder andere beweer dat gays hulle oë in die hel sal oopmaak. In September 2005 word 'n 16-jarige skoolseun, Theo Bosman op die gronde van 'n groot hoërskool in Pretoria verbaal en fisies aangerand deur medeskoliere as gevolg van sy vermeende homoseksualiteit. In September 2005 word 'n musikonderwyser, Johan Strydom verbonde aan die Morelettapark-gemeente van die NG Kerk onmiddellik van sy pligte onthef toe sy homoseksualiteit aan die lig kom. Dieselfde gebeur met ds. Laurie Gaum, 'n NG-predikant nadat sy voormalige minnaar sy persoonlike lewenstyl aan 'n Afrikaanse poniekoerant openbaar. Hierdie openbaarmaking lei tot tragiese gevolge vir al die betrokkenes. Ds. Gaum se voormalige minnaar pleeg kort na sy bekentenis selfmoord en in September 2005 word ds. Gaum van sy pligte as predikant in die St. Stephen's gemeente in Kaapstad onthef. Verder word sy ampsbevoegdheid deur die algemene regskommissie opgeskort en word aanbeveel dat die herstel daarvan onderhewig is dat hy selibaat lewe ten opsigte van persone van sy eie geslag.

Op grond van hierdie resente voorbeelde is dit duidelik dat Suid-Afrikaanse gays steeds diskriminasie ervaar ten spyte van 'n Grondwet wat dergelike optrede streng verbied. Daarom kan die Grondwet nie as 'n absolute meganisme beskou word om gays teen diskriminasie in hul daaglikse lewens te beskerm nie, maar benodig Suid-Afrikaanse gays alternatiewe platforms om hul ervarings, frustrasies en kwessies te verwoord binne 'n omgewing waar vryheid van uitdrukking en opinie gerespekteer word. *Gay*-skrywers soek toenemend 'n toetsruimte om hul literêre en populêre tekste te publiseer wat vry is van dominante heteroseksuele waardes.

4. Die aard, rol en bydrae van *Gay@Litnet* binne die huidige Suid-Afrikaanse konteks

4.1. *Gay@Litnet*: 'n Beskrywing

Gay@Litnet begin in November 2002 amptelik funksioneer as een van die platforms op die gevestigde literêre e-joernaal, *Litnet*, nadat Homeros Uitgewers ('n onderafdeling van

Tafelberg Uitgewers) sy publikasieprogram weens finansiële oorwegings moes staak. Die hoofredakteur en oud-uitgewer, Danie Botha beskou die rol van *Gay@Litnet* as volg: “Ek glo dat almal—al die verskillende soorte gays en ook straights—moet kan saampraat oor en vanuit die gay perspektief sodat geslagtelike harmonie bevorder kan word. Dit is ’n Sisiphus-taak: daar sal maar altyd diskriminasie wees, maar as ons dan hier ’n skuiling en forum kan bied?”(Botha 2005b). Die eerste tekste wat op *Gay@Litnet* gepubliseer word, is drie Afrikaanse kortverhale deur Neil Cochrane, Janie Smit en Robert Young onderskeidelik. *Gay@Litnet* word tans behartig deur oud-uitgewer Danie Botha. Sedert November 2002 beleef *Gay@Litnet* bestendige groei in die aanbod van verskeie inhoudstipes.

Gay@Litnet lewer ’n bydrae tot die skaars aanbod van e-joernale binne die internasionale arena wat fokus op die ontginning van *gay*-literatuur (veral binne ’n literêre konteks) soos byvoorbeeld die *Blythe House Quarterly: A Site for Gay Fiction* en die *Lodestar Quarterly*. Die bydrae van *Gay@Litnet* is belangwekkend aangesien die meeste e-joernale wat op *gay*-literatuur fokus werke in Engels publiseer. Die feit dat *Gay@Litnet* werke in Afrikaans (’n minderheidstaal binne internasionale konteks) publiseer, is op sigself ’n kulturele prestasie. In Suid-Afrika is daar bykans geen papiergedrewe *gay*-joernale (spesifiek binne Afrikaanse en Engelse literêre diskoerse) nie, wat die kulturele waarde van *Gay@Litnet* meer beduidend maak. Voorbeelde van dergelyke internasionale joernale is die *Harrington Gay Men’s Fiction Quarterly* en die *International Gay and Lesbian Review* (gehuisves aan die Universiteit van Suid-Kalifornië).

Gay@Litnet verskil egter van hierdie publikasies en ’n magdom *gay*-webwerwe, e-tydskrifte en Internetportale binne die globale arena op verskeie maniere. In die eerste plek funksioneer *Gay@Litnet* nie in totale eksklusiwiteit nie, maar vorm dit deel van die hoofstroom. *Gay@Litnet* staan in ’n jukstaposisie tot ’n kaleidoskoop van heersende kulturele perspektiewe op die Suid-Afrikaanse letterkunde.

Tweedens is die hoofdoel van *Gay@Litnet* nie slegs informatief van aard nie, maar spreek dit in die eerste plek die literêre en kulturele behoeftes en tweedens die sosiale en psigologiese behoeftes van Suid-Afrikaanse gays aan. In die opsig verskil *Gay@Litnet* van ander *gay*-forums soos *G-Max*, *Q-online*, *Planet Out* wat grootliks informatief van aard is en geensins voorsiening maak vir die publikasie van *gay*-literatuur nie. *Gay@Litnet* staan nie in kompetisie met hierdie webwerwe nie, maar vervul grootliks ’n aanvullende funksie.

4.2. Waardetoevoegings

4.2.1. Gevarieerde teikengehore, makliker toegang en verskeie inhoudstipes

Die globale en interaktiewe aard van die Internet maak dit vir Suid-Afrikaanse *gay*-skrywers moontlik om hul individuele werk aan meer gevarieerde gehore bekend te stel, aangesien beperkings ten opsigte van tyd en ruimte opgehef word soos Gross aantoon: “New media create opportunities for the formation of new communities, and the Internet is no exception. In contrast to most other modern media the Internet offers opportunities for individual engagement both as senders and receivers, permitting the coalescing of interest-based networks spanning vast distances” (2003: 260).

Die Internet is een van die mees demokratiese mediums waaroor die gewone man, wat nie oor reproduksiemag en kapitaal beskik nie, kan gebruik om sy/haar skryfwerk en perspektiewe met lesersgehore te deel. Die feit dat die Internet nie gebonde is aan geografiese grense nie is

veral toepaslik op 'n groot en uitgestrekte land soos Suid-Afrika, waar sommige lesers nie geredelike toegang tot boekwinkels, klubs en ander sosiale inisiatiewe het nie. Deur middel van *Gay@Litnet* verkry *gay*-skrywers en lesers in afgeleë en plattelandse gebiede toegang tot literêre en kulturele inisiatiewe. Gross wys op die waarde van hierdie eienskap:

The potential for friendship and group formation provided by the Internet is particularly valuable for members of self-identified minorities who are scattered and often besieged in their home surroundings. A brief tour of the Web will reveal countless sites devoted to specialized interests that draw like-minded participants across national and international boundaries. Notable among the interests served by this (so far) uniquely egalitarian and open medium of communication are those represented by sexual minorities. (2003: 260)

Gay@Litnet bied toegang tot die Suid-Afrikaanse *gay*-subkultuur aan 'n groot aantal Suid-Afrikaanse gays wat in ander lande soos die Verenigde Koninkryk, Kanada, Australië en Nieu Seeland woonagtig is. Terseldertyd maak die Internet dit moontlik vir Suid-Afrikaanse lesers om toegang tot *gay*-ervarings in ander lande te verkry. 'n Voorbeeld hiervan is twee internasionale nuusbriewe (uit Israel en Taiwan onderskeidelik) wat op *Gay@Litnet* gepubliseer word. Hierdie nuusbriewe word behartig deur Suid-Afrikaanse gays wat in hierdie lande woonagtig is. Die feit dat *Gay@Litnet* binne die groter opset van *Litnet* funksioneer, maak per implikasie die teikengehoor van *Gay@Litnet* meer gevarieerd veral betreffende daardie heteroseksuele lesers wat nuuskierig is oor *gay*-ervarings. 'n Dinamiese netwerk van hiperskakels stimuleer interaksie tussen uiteenlopende kulturele uitinge en ondersteun die keuses wat eindgebruikers maak.

Die tipes inhoud wat op *Gay@Litnet* aangebied word, is uiteenlopend van aard om beter in die literêre, kulturele en sosiale en psigologiese behoeftes van *gay*-lesers te voorsien. Kortverhale, poësie, dramatekste, boekbesprekings en resensies vervul in die literêre behoeftes van lesers. Alle tekste ondergaan 'n keuringsproses wat dikwels herskrywing behels. In die opsig vervul *Gay@Litnet* 'n aktiewe rol in skrywersopleiding. Botha wys op bykomende voordele van elektroniese publikasie:

Iets word gouer gepubliseer, bereik die publiek vinniger; skrywers gebruik dit as “proefkombuis” voor die werk teen geweldige onkoste in gedrukte vorm verskyn; dit skakel baie van die elemente uit waarmee boekuitgewers moet rekening hou weens markgerigtheid en finansies; ons kan inhouds-en gehaltegewys meer kans waag. Resensies in die openbaar kan ons nie benadeel nie, maar bevoordeel ons terselfdertyd ook nie. (2005b)

Die getal kortverhale het sedert November 2002 van 3 tot 79 gegroei en die aantal kortverhaalskrywers van 3 tot 52. Die onderstaande tabelle gee 'n aanduiding van die literêre uitsette op *Gay@Litnet* vanaf November 2002.

Tabel 1. Aantal kortverhaalskrywers en kortverhale op *Gay@Litnet*

(soos op 2006/05/19)

Totale aantal kortverhaalskrywers (Afrikaans en Engels)	52
Totale aantal manlike kortverhaalskrywers (Afrikaans)	46

en Engels)	
Totale aantal vroulike kortverhaalskrywers (Afrikaans en Engels)	6
Totale aantal kortverhale (Afrikaans en Engels)	79
Totale aantal Afrikaanse kortverhale	72
Totale aantal Engelse kortverhale	7

Tabel 2. Aantal digters op *Gay@Litnet* (soos op 2006/05/19)

Totale aantal digters (Afrikaans en Engels)	39
Total aantal manlike digters (Afrikaans en Engels)	25
Totale aantal vroulike digters (Afrikaans en Engels)	14
Totale aantal Afrikaanse digters	36
Totale aantal Engelse digters	3

Die verhale en gedigte wat op *Gay@Litnet* gepubliseer word, is literêr en populêr van aard. Die werk van gevestigde outeurs soos Hennie Aucamp en Joan Hambidge sowel as debutante word gepubliseer waarin ’n verskeidenheid van ervarings verwoord word: liefdesteleurstellings, seksualiteit, verlies, fantasie, begeerte en familieverhoudings.

Die artikels van Hennie Aucamp oor verskeie aspekte van homoërotiese kunstenaarskap, visuele kuns, teater en skrywerskap is van hoogstaande gehalte en lewer ’n belangrike kulturele bydrae. Werke van populêr-wetenskaplike aard lewer ’n beduidende bydrae om *gay*-lesers bewus te maak van beduidende tendense in hul sosiale geskiedenis. ’n Goeie voorbeeld hiervan is die reeks artikels van Abel Pienaar getiteld *Aantekeninge by John Boswell se Christianity, Social Tolerance and Homosexuality*.

Gay@Litnet spreek die onmiddellike sosiale behoeftes van *gay*-lesers aan. Op die meningsblad kan lesers hul opinies lug oor ’n verskeidenheid relevante kwessies. Die rubriek “Uit die boks” van Willie Knoetze behandel ’n aantal aktuele *gay*-kwessies soos die Laurie Gaum-debakel waarmee *gay*-lesers kan identifiseer.

4.2.2. ’n Platform om te vertel

Gedurende 2005 word Suid-Afrikaanse gays uitgenooi om grepe uit hul lewensverhale aan *Gay@Litnet* voor te lê vir moontlike publikasie. Hierdie verhale word onder die skakel *Kortverhale* gepubliseer met ’n duidelike etiket wat verklaar “Dit is my storie dié.” Hierdeur word *gay*-lesers bemaatig om op ’n selfassertyewise wyse hul individuele stories met ’n wyer lesersgehoor (wat heteroseksuele lesers insluit) te deel.

Die oorhoofse doel met hierdie inisiatief word as volg deur Botha gestel: “Die bedoeling was dat mense van alle ouderdomme, geslag en kultuurgroepe daaraan deelneem sodat die verlede en die hede se toestande opgeteken kan word as geskiedskrywing sodat die Suid-Afrikaanse gays se aandeel nie verswyg, verberg en vergeet sal word nie” (2005 b). Alhoewel hierdie verhale nie literêr van aard is nie bied hierdie inisiatief aan gays die moontlikheid om heteroseksuele lesers ’n blik te gee op die uiteenlopende leefwêreld van gays en om ’n kollektiewe en historiese geheue van afgelope ervarings in stand te hou. Die moontlikheid bestaan egter om op ’n latere stadium hierdie onverwerkte “voorstudies” in ’n literêre vorm te

giet, maar dit kan ook vir literêre skrywers as katalisator dien om hul outobiografiese ervarings tot literêre stof te verwerk. Hierdie stories sluit aan by 'n hernieude belangstelling in outobiografiese vertellings en egotekste veral na die sukses van *Dis ek, Anna* (2004) deur Elbie Lötter.

Die “coming out” en “coming of age”-tematiek is kenmerkend van sommige stories soos afgelei kan word uit die volgende passasie uit 'n storie van Ella Kotze getiteld “Uit 'n oorlogsgebied”: “Toe ek vyftien was, het ek verlief geraak op 'n vrou. Vir die eerste keer het ek gevoelens gehad wat my tegelyk vrek bang en onuithoudbaar opgewonde gemaak het. En ek het myself so boeglam geskrik dat ek dadelik daarvan vergeet het. Want sien ek het ook boobs” (gepubliseer op 31 Augustus 2005).

Plummer dui die waarde van hierdie tipe narratief as volg aan: “Ultimately, the coming out story is a tale concerned with establishing a sense of who one really is—an identity which ideally exists not just for oneself alone, but which is also at home in the wider world. In coming out to him or herself, to the gay community and to the wider environment, the lesbian and gay can develop a consistent, integrated sense of self” (1995: 85).

Die interaktiewe aard van die Internet maak dit moontlik vir lesers om onmiddellik te reageer en met die skrywer se problematiek en standpunte te identifiseer soos uit die volgende reaksie op “Uit 'n oorlogsgebied” blyk: “Ek spandeer baie tyd op die net, veral in *Litnet* se webwerf. Ella Kotze se verhaal ‘Dis my storie dié: Uit 'n oorlogsgebied’ is aangrypend, hartroerend en maak mens bewus jy is nie alleen in die wLreld nie. Dit laat jou dink hoe ver 'n mens sal probeer wegstroom van die waarheid af, om enige gevoelens geen gevoelens te maak nie” (gepubliseer op 20 September 2005).

Dit is belangrik om daarop te let dat 'n aantal van die stories wat binne die “Dit is my storie dié-inisiatief” vertel word eksplisiet op seksuele ervarings fokus. Benewens die feit dat skrywers die geleentheid kry om hierdie hoogs intieme mededelings te publiseer, vervul hierdie prikkelliteratuur ook in die seksuele behoeftes van *gay*-lesers deurdat dit allerlei seksuele fantasieë (wat dikwels tussen skrywer en leser gedeel word) te ontgin.

Gay@Litnet vervul 'n belangrike psigologiese funksie deurdat dit Suid-Afrikaanse gays bemagtig om hul pyn en frustrasie te verbaliseer. Die anonimiteit van die Internet laat gays wat viktimisasie vrees toe om hul stories te vertel binne 'n veilige ruimte. Gross wys op hierdie belangrike psigo-sosiale funksie van die Internet: “Moving beyond the highly developed and fully furnished gay subcultures found in most western and westernized countries, emerging gay communities in many parts of the world have found the Internet a venue for solidarity and support” (2003: 266).

Gay@Litnet skep vir baie jonger gays die geleentheid om hul stories te vertel en op 'n interaktiewe wyse deel te hê aan die *gay*-subkultuur. Die volgende uitspraak uit 'n brief van 'n 20-jarige dien as voorbeeld:

In die eerste plek wil ek rêrig net dankie sê vir die uitstekende webblad vir gays. Ek is 20 jaar oud en in my tweede jaar op universiteit. Ek is gay, maar is nog so bietjie in die kas! Wanneer dinge te veel te raak en ek dink ek gaan ontplof, gaan ek net na *Gay@Litnet* toe en lees 'n paar artikels of menings van ander gay mans, want om so in die kas te lewe kan soms nogal baie, baie frustrerend raak en dan is dit troostend om te weet dat daar wel 'n gaywLreld daarbuite is en ek nie alleen is nie (gepubliseer op 28 Junie 2005).

Die bydrae wat *Gay@Litnet* maak tot die skep van 'n samehorigheidsgevoel onder jonger gays is van onskatbare waarde as die gebrek aan platforms vir jonger gays in berekening gebring word. Gross bied die volgende perspektief op hierdie tendens:

Yet despite the dramatic increase in the public visibility of gay people in nearly all domains of our public culture, most young lesbian, gay, bisexual and transgendered people still find themselves isolated and vulnerable. Their experiences and concerns are not reflected in the formal curricula of schools or in our society's informal curriculum, the mass media. For these teenagers the Internet is a godsend [...]. (2003: 262)

4.2.3 Stimulering van gespreksvoering tussen uiteenlopende groepe

Dit is interessant op daarop te let dat heteroseksuele lesers 'n lewendige belangstelling in die debatvoering op *Gay@Litnet* toon soos Botha aantoon: “Wanneer 'n polemiekie geplant word of ontstaan, is dit opmerklik hoe baie sg. nie-gays met oorgawe deelneem; omdat *Gay@Litnet* se stukke so goed in die *Litnet*-nuusbriewe en inhoudsopgawe aangekondig word, word sekere lesers gelok wat nie outomaties op *Gay@Litnet* sou inklik nie” (2005b). Die interaktiewe aard van *Gay@Litnet* stimuleer response van heteroseksuele lesers wat hul perspektiewe (en dikwels bekentenisse) met lesers wil deel. 'n Goeie voorbeeld is die volgende respons van 'n heteroseksuele vrou: “Ek is nie gay nie en sou onder 'normale' omstandighede nie hierdie webbladsy besoek het nie, maar my ding met gay mense het met Laurie Gaum en die NGK begin 'n paar maande gelede. Ek is 'n doodgewone 'straight' ma en vrou en is lief vir my kerk. Die tragiese gebeure rondom Laurie en die kerk se teleurstellende reaksie het by my gespoek”(gepubliseer op 7 November 2005).

Later vertel sy van 'n insident wat haar met ander oë na gay mense laat kyk het: “Twee dae later sien ek hoe twee gay mans mekaar hartstogtelik soen op Madrid-lughawe as afskeidsgroet, en deernis wel in my op. Skielik besef ek dit gaan nie (noodwendig) om seks nie—dit is liefde. In 'n helder oomblik besef ek toe dat twee mans mekaar werklik lief kan hê” (gepubliseer op 7 November 2005). Dit is hierdie voorbeeld duidelik dat die Internet oor die vermoë beskik om lesers met uiteenlopende perspektiewe saam te snoer. Hierdeur word 'n teelaarde vir wedersydse begrip geskep.

Vorige debatte op *Gay@Litnet* lei tot intense gespreksvoering wat die demokratiese konsep van vryheid van opinie ondersteun. Ek sal 'n paar voorbeelde ter ondersteuning noem. In 2004 word lesers gevra om op die volgende stelling te reageer: “Sê nou gays mag trou?” Die reaksies wissel van die wat dink dat dit 'n sonde is tot die wat van mening is dat dit 'n positiewe stap is in die rigting van gay-regte. Die volgende koppe gee 'n aanduiding van die veelvoudigheid van die perspektiewe op hierdie kwessie: “Gayhuwelike is onbybels,” “Ja, dit is sonde!,” “Daar's plek in die hemel vir straights,” “Die antwoord na 'n duisend vergane verhoudings?” en “Ek dink dit is wonderlik.” Reaksies word van beide gay en heteroseksuele lesers verkry, maar alle opinies word onder dieselfde subskakel gehuisves.

'n Positiewe aspek rakende hierdie spesifieke debat is die gebalanseerde wyse waarop die redakteurs poog om konflikterende opinies te akkommodeer deur 'n boekprys toe te ken aan “die opwindendste, indringendste e-pos ten gunste van gayhuwelike” maar ook vir “die beste afkeuring van die moontlike nuwe soort huwelike.”

Gay@Litnet skram nie weg van kontroversiële kwessies nie. In 2005 word lesers genooi om op die volgende onderwerp te reageer: “Getroude vrou gun haar man seks met 'n man”

gebaseer op die onthulling van James McGreevy, goewerneur van die Amerikaanse staat New Jersey, nadat hy beken het dat hy 'n liefdesverhouding met 'n man het, terwyl sy vrou daarvan bewus is. Hierdie onderwerp lei tot hewige reaksies op *Gay@Litnet*. Een leser reageer as volg: “Ek weet nie hoe jy eers kan belangstel in so 'n onderwerp en dat normale mense hul opinie moet gee met betrekking tot die teks nie! Dit kan net nie normaal wees nie—teen die natuur, met ander woorde, hoogs abnormale bedrywighede van die bouse. Alles is siek op jou site. Die reines van hart sal seëvier!” (gepubliseer op 11 November 2005).

Volgens hierdie reaksie slaag *Gay@Litnet* daarin om fundamentalistiese anti-gay sentimente binne die Suid-Afrikaanse gemeenskap bloot te lê, deur nie anti-gay sentimente te verbloem nie. Interessant genoeg skep hierdie spesifieke debat 'n platform vir heteroseksuele vrouens wat soortgelyke ervarings gehad het. Daardeur gee *Gay@Litnet* stem aan die heteroseksuele vrou om haar frustrasies, woede, ervarings en perspektiewe te verbaliseer wat myns insiens moeiliker sou wees binne ander kontekste. Die volgende respons van 'n heteroseksuele vrou, dien as voorbeeld: “Ek dink dis erger vir 'n vrou as haar man haar moet los vir 'n ander man as vir 'n ander vrou. Dit doen iets aan jou menswees, dit vat iets weg en jou hele lewe verander” (gepubliseer op 11 November 2005).

Binne die konteks van dieselfde debat spreek gay en heteroseksuele Suid-Afrikaners hul misnoeë uit met behoudende sienswyses. Die volgende lesersreaksies dien as voorbeelde. Een deelnemer, 'n heteroseksuele vrou het die volgende te sê in reaksie op 'n ander deelnemer se ultra-konserwatiewe standpunte: “Kom by, vrou, en dink vir jouself; hou op om God en geloof en die kerk en jou eie verwronge sienings aan jou dogters en jou familie en vriende en mense te verkondig!” (gepubliseer op 11 November 2005). Dieselfde deelnemer wens ook 'n ander deelnemer geluk met haar aanval op anti-gay sentimente as sy skryf: “Dankie! Ek dink dat al ons Afrikaanssprekende Calvinistiese wit mense in hierdie land 'n moerse sielkundige probleem het. Jy's op die regte pad” (gepubliseer op 11 November 2005).

Dit is belangrik om daarop te let dat die menings op *Gay@Litnet* grootliks sentreer rondom religieuse kwessies. Tot 'n groot mate is dit te verstane aangesien die kwessie van gay Christenskap die afgelope paar jaar konstant in die spervuur was. Voorbeelde hiervan is die Danie Botha debakel (2003), die ontslag van ds. Laurie Gaum (2005), die 2004-Sinodesitting van die NG Kerk waar hewig oor homoseksualiteit gedebatteer is, die amptelike verskoning van die NG Kerk aan alle homoseksuele (2004) en die meningsverskille onder NG Kerk leiers oor sinodebesluite aangaande homoseksualiteit (2005). *Gay@Litnet* bied hiermee ook vir die gay Christen 'n platform om sy/haar perspektiewe met ander te deel, veral in die lig gesien van die feit dat religieuse onverdraagsaamheid tans 'n knelpunt is vir menige gay Christene soos duidelik uit die volgende blyk: “Ek probeer self om 'n Christen te wees, maar soos die Christene vandag is, dink ek nie hulle ken DIE HERE se liefde nie, of hulle kan LIEFDE spel nie. Ek is gay, maar sal nooit uitkom nie. Ek bly liever in die kas voor ek veroordeel word. Ek wonder of hulle 'n briefie van GOD gekry het dat Hy ons veroordeel. GOD veroordeel nie; dis die mens wat veroordeel” (gepubliseer op 06 Mei 2005).

4.3 Uitdagings

4.3.1 Die probleem van etikettering

Alhoewel *Gay@Litnet* binne die breë struktuur en opset van *Litnet* gesetel is, funksioneer dit steeds onder 'n afsonderlike etiket soos al die ander onderskeie platforms soos byvoorbeeld erotiese literatuur, isiZulu literatuur en Nederlandse literatuur. Hierdie situasie is problematies

op verskeie maniere. Dit is inderdaad moeilik om effektief alle perspektiewe op *gay*-identiteit te akkommodeer, omdat die *gay*-subkultuur uit 'n uiteenlopende groep mense bestaan met uiteenlopende lewenswyses, perspektiewe en waardestelsels. Botha laat hom as volg hieroor uit:

Ja, dit is weer die ou-ou kwessie: sommige gays is ghetto-/groepsgerig en gaan op in die gemeenskaplikheid met ander gays; hulle identifiseer met ander; hulle saak word gestel. Iemand het onlangs die Huisvergadering-aanbod verwelkom as iets wat dit waarlik “ons blad” maak. Die herhaalde lofbetuigings verseker ons dat ons iets reg doen. Ander wil weer nie so “uitgesonder” word nie; “ons is nie almal so nie.” Daarom probeer ek om alle persoonlikheidstipes en ingesteldhede te akkommodeer. (Botha 2005b)

Aucamp laat hom as volg oor die ghetto-idee uit in reaksie op die Suid-Afrikaanse *gay*-bloemlesing *The Invisible Ghetto* (1993): “Dit is jammer dat 'n titel soos *The Invisible Ghetto* die gedagte aan 'n ghetto bestendig, want volgens reaksies van jong eietydse gays, onder andere op *Gay@Litnet*, het die ghetto-idee onaanvaarbaar geword. Die gays van 'n nuwe geslag wil juis sigbaar wees, en nie sosiopolities, of hoe dan ook, gemarginaliseer word nie” (2005). Weideman sluit hierby aan as hy beweer: “Die grootsheid van 'n kunswerk hang nie af van 'n etiket nie. Dat mense hulle die benaming ‘gay-skrywers’ of ‘vroue-skrywers’ laat welgeval, is seker hul reg maar wesenlik het ras, geloof en seksuele oriëntasie nie primêr met die geskrewe produk te doen nie, tensy dit tot tema gemaak word” (Weideman 2000). Cochrane bied egter 'n alternatiewe perspektief op die uitspraak van Weideman rondom etikettering: “Indien 'n leser weet dat 'n bepaalde teks afkomstig is van 'n nie-wit of gay persoon gaan hy/sy die verwagtingshorison waarmee hy tot die teks toetree diensooreenkomstig met hierdie biografiese gegewe aanpas. Hoe anders gaan mense respek vir mekaar se diversiteit toon indien ras en seksuele oriëntasie nie meer aan letterkunde gekoppel mag word nie?” (Cochrane 2003).

Dit is so dat skrywers uit minderheidsgroepe dikwels vanuit gemargina- liseerde posisies skryf om sekere heteroseksistiese waardesisteme te ondermyn. Skryfwerk en identiteitsvorming het vir hierdie skrywers 'n direkte verband met mekaar. Vir hierdie skrywers is hul seksuele oriëntasie deel van bepaalde sensitiwiteite wat hul skryfwerk kenmerk. Die problematiek lê egter daarin dat spesifieke etikette die verwagtingshorisonne van lesers so kan beperk, dat hulle waardering verloor vir gedeelde menslike sensiwiteite wat wel in *gay*-letterkunde teenwoordig is. Temas soos verlies en begeerte het in die sin weinig verband met seksuele oriëntasie.

'n Verdere probleem wat voortspruit uit afsonderlike etikettering het te make met dekking in die breë media. Botha argumenteer dat *Litnet* die afgelope jare dikwels goeie mediadekking verkry het, maar dat *Gay@Litnet* slegs twee keer die afgelope drie jaar dekking na buite gekry het, ten spyte van die feit dat *gay* verwante kwessies die afgelope tyd konstant in die nuus was (Botha 2005b). Dit versoorsoak dat werke met goeie literêre meriete nie geredelik aan die hoofstroom bemark word nie. Die hoogs informatiewe artikels van Hennie Aucamp is uit 'n kulturele oogpunt belangrik, maar dit word nie genoegsaam aan die hoofstroom bekend gestel nie. Etikettering laat allerlei moeilike vrae ontstaan: waar hoort 'n teks deur 'n “straight” skrywer met 'n *gay* inslag? Hoekom moet daar 'n onderskeid getref word tussen heteroseksuele en homoseksuele erotika? Sal laasgenoemde nie dalk heteroseksuele lesers van erotiese literatuur op *Litnet* vervreem nie?

Die feit dat daar geen onderskeid gemaak word tussen literêre en populêre werke nie kan problematies wees vir die skrywer wat werk lewer met goeie literêre meriete. Dergelike outeurs kan verskeurd voel tussen gedeelde lojaliteite, maar kan ook daartoe lei dat hulle werk as minderwaardig deur kritici beoordeel word, aangesien dit in 'n jukstaposisie staan met eksplisiete prikkelliteratuur wat weinig literêre kwaliteite vertoon. Botha beweer dat hy 'n ikoonstelsel wou invoer sodat lesers onmiddellik met spesifieke tekste kan identifiseer, maar het daarteen besluit, omdat tekste dikwels nie kategoriseerbaar is nie en dit as neerbuigend teenoor die leser beskou kan word (Botha 2005b). Botha se uitgangspunt is om soveel moontlik tekste te publiseer sodat daar iets vir almal is. 'n Ander moontlikheid is om prikkelliteratuur juis in te span om lesers na literêre tekste te lok (2005b).

4.3.2 Gebrek aan diverse stemme

Gay@Litnet word tans grootliks gedomineer deur blanke manlike skrywers. Alhoewel 'n verskeidenheid van inhoudstipes op *Gay@Litnet* bestaan, word dit grootliks gevul met literatuur deur blanke Afrikaanssprekende mans. Stemme uit ander groepe is tot 'n groot mate afwesig ofskoon hierdie groep alternatiewe historiese en kontemporêre perspektiewe kan bied op *gay*-ervarings. Hierdie situasie word meer problematies as in gedagte gehou word dat gays uit nie-wit gemeenskappe 'n vitale en kreatiewe bydrae tot *gay*-ervaring in Suid-Afrika gelewer het soos Palmberg tereg aantoon:

The Cape moffies were indeed an important part of the culture of the colored community, with its hub in District Six in Cape Town. They also had a significant public presence in the annual Coon Carnival, organized from within the colored community of Cape Town and one of the major cultural events of the city. The carnival was led by a moffie, and one of its features was the playful mocking of conditions of gender and sexuality. (1999: 269)

Deur nie literêre werke te publiseer van gays uit ander kulturele groepe nie word 'n beduidende deel van *gay*-bewussyn in Suid-Afrika verswyg. Hierdie is egter 'n voortslepende tendens wat *gay*-letterkunde in Afrikaans sedert sy bloeitydperk gedurende die tagtigerjare van die vorige eeu kenmerk. Dit herinner sterk aan die Amerikaanse tendens waar *gay*-ervarings van Afro-Amerikaners ook grootliks verswyg is en eers laat in die 20ste eeu geboekstaaf is met die publikasie van bloemlesings soos *Brother to Brother: New Writings by Black Gay Men* (1991), *Black Like Us: A Century of Lesbian, Gay and Bisexual African American Fiction* (2002) en *Shade: An Anthology of Fiction by Gay Men of African Descent* (2002). Die belangrikheid wat *gay*-tematiek in postkoloniale diskoerse, word verder bevestig deur bloemlesings soos *Ladlad: An Anthology of Philippine Gay Writing* (1994) en *Yaraana: Gay Writing from India* (1999).

Hierdie situasie is verder problematies aangesien dit wanpersepsies versterk dat homoseksualiteit 'n blanke en suiwer koloniale gegewe is, want nie tuishoort in nie-blanke gemeenskappe nie. Berman dui die problematiek hiervan as volg aan:

Apartheid, and the privileges of whites in South Africa, has given disproportionate exposure to the presence of the white gay and lesbian community. This has contributed to the belief held by many black South Africans that homosexuality is an un-African, white, Western phenomenon. At the same time, the scarcity of documentation is not evidence that same-sex relationships do not exist in traditional African cultures. (1993: xx)

Verder lei 'n gebrek aan swart *gay*-skrywers daartoe dat daar geen korrekatief gestel word op die persepsie dat swart *gay*-ervarings alleenlik gedefinieer kan word in terme van dominante blanke perspektiewe. Sulke persepsies is ontdaan van historiese waarheid soos Palmberg aantoon:

It is worth noting that there were many black gay and lesbian spaces, particularly in the townships, long before a gay and lesbian movement in South Africa emerged. These are only beginning to be documented. A fairly common notion among whites in South Africa and abroad is that gay and lesbian activity in the black townships was an imitation of and inspiration from whites. This has been rejected as condescending and paternalist by many black homosexuals. (1999: 269)

Soos reeds vermeld is dit verblydend dat *Gay@Litnet* grootliks tekste in Afrikaans publiseer, maar dit is terselfdertyd beperkend. Daardeur word 'n groot deel van die Suid-Afrikaanse *gay*-gemeenskap uitgesluit. Meer tekste in Engels of in een van die ander 9 amptelike Afrikatale is nodig ten einde *Gay@Litnet* verteenwoordigend van Suid-Afrikaanse *gay*-ervarings te maak. Laasgenoemde sal verder bydrae om die persepsie te weerlê dat *gay*-ervarings alleenlik 'n blanke gegewe is. Linguistiese struikelblokke kan deur middel van vertaling opgehef word. So 'n inisiatief sal Suid-Afrikaanse gays 'n kreatiewe perspektief op mekaar se leefwêrelde bied.

Dit is belangrik om die afwesigheid van ander groepe binne historiese konteks te sien. Gedurende die Apartheidsjare het gays nie as 'n verenigde front teen 'n homofobiese regering opgetree nie weens komplekse sosiale kragte soos Palmberg aantoon: "We cannot understand gay and lesbian movements as organisms but only as varieties of individual and collective experiences in the complex and changing contexts of social forces" (1999: 268). Volgens Crous is daar in die geval van swart *gay*-skrywers sprake van dubbele diskriminasie, omdat hulle anders is in terme van ras en seksuele oriëntasie (2005: 135). Dit het 'n direkte invloed op die manier waarop hulle hulself in terme van die dominante literêre sisteem posisioneer en op hul identiteitsvorming (waarvan literêre werke en vertellings 'n uitvloeisel is). Hierdie komplekse situasie het noodwendig aanleiding gegee tot 'n verdeeldheid tussen blanke en nie-blanke *gay*-skrywers. *Gay@Litnet* kan 'n belangrike rol speel om gays uit verskillende historiese agtergronde te versoen mits *Gay@Litnet* sy bestaande appél uitbrei.

Skryfwerk wat lesbiese ervaring verwoord, word tans oorheers deur manlike skryfwerk. Meer kortverhale en gedigte moet gepubliseer word om die multidimensionele aard van lesbiese ervarings te verwoord. Die werk van heteroseksuele outeurs wat skryf oor *gay*-ervarings verdien meer blootstelling op *Gay@Litnet* veral as daar in gedagte gehou word dat 'n aantal heteroseksuele outeurs reeds opgeneem is in *gay*-bloemlesings soos *Wisselstoom* (1990) en *Soort soek soort* (1997).

Die ervarings van transseksuele en biseksuele perspektiewe is tans grootliks afwesig op *Gay@Litnet*, alhoewel sodanige perspektiewe wel bestaan soos blyk uit die volgende reaksie van 'n transseksuele man op *Gay@Litnet*: "Ek twyfel of ek gay is, want ek begeer nie 'n man se lyf nie; dalk sou ek eerder 'n lesbien wees as ek wel 'n meisie kon wees. Ek is baie gelukkig met 'n oulike vrou getroud en ons het al groot kinders. Nou is dit by my 'n uitgemaakte saak: ek hou nie van mans nie, en soek baie selde hul geselskap op" (gepubliseer op 28 Junie 2005). Biseksuele en veral transseksuele perspektiewe is nie net nodig omdat daar 'n groot leemte hieraan bestaan binne die Suid-Afrikaanse letterkunde nie, maar ook omdat biseksuele en transseksuele persone dikwels verkeerd verstaan word. Die populêre vertelling,

outobiografiese geskrif of die literêre werk kan help om korrektiewe op sodanige wanpersepsies te stel.

5. Slotsom

Sedert November 2002 lewer *Gay@Litnet* 'n belangrike bydrae tot die ontwikkeling van Suid-Afrikaanse *gay*-letterkunde, maar spreek ook die sosiale en psigologiese behoeftes van *gay*-lesers aan. *Gay@Litnet* lei tot stimulerende debatvoering waarbinne uiteenlopende perspektiewe ondervang word en bied aan *gay*-skrywers en lesers die geleentheid om hul outentieke ervarings met 'n groter lesersgehoor te deel. Tog staan *Gay@Litnet* tans voor 'n aantal uitdagings wat veral te make het met die ontginning van diverse stemme binne 'n multikulturele gemeenskap.

nielcoc@mweb.co.za

Bibliografie

Aucamp, H. 1990. *Wisselstroom: Homoërotiek in die Afrikaanse verhaalkuns*.

Kaapstad: Human & Rousseau.

---. 2002. *Hittegolf: Wulpse sonnette met 'n nawoord*. Kaapstad: Homeros.

---. 2005. *Soveel hoofde, soveel keuses: Gay-bloemlesings van 'n kwarteeu en langer*

Berman, K. 1993. Foreword. *The Invisible Ghetto: Lesbian and Gay Writing from South Africa*. Reds. M. Krouse, en K. Berman. Fordsburg: COSAW Publishing.

Blithe House Quarterly: A Site for Gay Fiction. 22 Aug. 2004

Botha, D. 1995. *Die soft rock klub*. Kaapstad: Tafelberg.

---. 2001. *Party van ons: Die Homeros leesboek*. Kaapstad: Homeros.

---. 2005a. Huisvergadering op *Gay@Litnet*. Oor beskikbaarheid van Suid-Afrikaanse gayboeke; Homeros-saak.

---. 2005b. E-pos onderhoud met Danie Botha op 8 November 2005.

Carbado, D.W., D.W. McBride, en D. Weise, reds. 2002. *Black Like Us:*

A Century of Lesbian, Gay and Bisexual African American Fiction. San Francisco: Cleis.

Cochrane, N. 2003. "Literêre minderhede binne die Afrikaanse uitgewersbedryf na 1994: Homeros en Kwela uitgewers as gevallestudies." *Tydskrif vir Letterkunde* 39.3/4: 67-77.

---. 2004. "Swart koring van Joan Hambidge as parodie en pastiche op populêre kultuur." *Tydskrif vir Letterkunde* 41.2: 127-142.

- Crous, M. 2005. "Die Ander oor Andersheid: Swart skrywers en die soeke na gay-identiteit-perspektiewe op K Sello Duiker se *The Quiet Violence of Dreams* en Clive Smith se *Bly te kenne, Braam*." *Stilet* XVII.1: 134-149.
- De Lange, J. 1996. *Vreemder as fiksie en ander konterfeitsels*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- . 1997. *Soort soek soort: 'n versameling alternatiewe ervarings*.
Kaapstad: Human & Rousseau.
- . 2000. *Tweede natuur*. Kaapstad: Homeros.
- De Wet, K. 2003. "e-Afrikaans: Digitale publikasies en publikasieforums in Afrikaans." *Stilet* XV.1: 302-319.
- Garcia, N.C., en D. Remoto, reds. 1994. *Ladlad: An Anthology of Philippine Gay Writing*. Pasig: Anvil.
- Gay@Litnet*
- Gevisser, M., en E. Cameron, reds. 1994. *Defiant desire*. Johannesburg: Ravan.
- Gross, L. 2003. "The Gay Global Village in Cyberspace." *Contesting Media Power: Alternative Media in a Networked World*. Reds. N. Couldry, en J. Curran. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers. 259-272.
- Hambidge, J. 1996. *Swart koring*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- . 1998. *Die Judaskus*. Johannesburg: Perskor.
- . 1998. *Swart sluier*. Kaapstad: Tafelberg.
- . 2001. *Sewe Sonjas en wat hulle gedoen het*. Goodwood: ContentLot.com.
- Harrington Gay Men's Fiction Quarterly*. Binghamton: Harrington Pleasure Press.
- Hemphill, E. 1991. *Brother to Brother: New Writings by Black Gay Men*. Boston: Alyson.
- Isaacs, G., en B. McKendrick, reds. 1992. *Male Homosexuality in South Africa: Identity Formation, Culture and Crisis*. Cape Town: Oxford University Press.
- Kannemeyer, J.C. 2005. *Die Afrikaanse literatuur 1652-2005*. Kaapstad: Human & Rousseau.
- Krouse, M., en K. Berman, reds. 1993. *The Invisible Ghetto: Lesbian and Gay Writing From South Africa*. Fordsburg: COSAW Publishing.
- Leavitt, D., en M. Mitchell, reds. 1994. *The Penguin Book of Gay Short Stories*.
Londen: Penguin.

---. 2003. *The New Penguin Book of Gay Short Stories*. Londen: Penguin.

Lodestar Quarterly. 5 Apr. 2005

Loots, F. 2001. *Nagvoëls*. Kaapstad: Homeros.

---. 2003. *Lente in Beijing*. Kaapstad: Tafelberg.

Malherbe, V. 2000. *Blomme vir Leon*. Kaapstad: Homeros.

Merchant, H., red. 1999. *Yaraana: Gay Writing from India*. New Delhi: Penguin Books.

Mitchell, M., red. 1995. *The Penguin Book of International Gay Writing*. New York: Viking.

Morrow, B., en C.H. Rowell, reds. 1996. *Shade: An Anthology of Fiction by Gay Men of African Descent*. New York: Avon Books.

Palmberg, M. 1999. "Emerging Visibility of Gays and Lesbians in Southern Africa: Contrasting Contexts." *The Global Emergence of Gay and Lesbian Politics: National Imprints of a Worldwide Movement*. Red. B.D. Adam, J. Duyvendak, en A. Krouwel. Philadelphia: Temple University Press. 266-292.

Pienaar, A. 2003. *Die John Boswell-reeks: Aantekeninge by John Boswell se Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*.

Prinsloo, K. 1992. *Slagplaas*. Kaapstad: Human & Rousseau.

Reynolds, M., red. 1993. *The Penguin Book of Lesbian Short Stories*. Londen: Penguin.

Smith, C. 1999. *Bly te kenne, Braam*. Kaapstad: Kwela.

Die Suid-Afrikaanse Grondwet.

Uys, P. 2002. *Om liefde te score*. Kaapstad: Homeros.

Vermeer, B. 1999. *'n Man se man*. Kaapstad: Homeros.

White, E., red. 1991. *The Faber Book of Gay Short Fiction*. London: Faber and Faber.

Young, R. 2001. *En toe kom die reën*. Kaapstad: Homeros.

[1] 'n Vorige weergawe van hierdie artikel verskyn op *Litnet* (11 Mei 2006). Hierdie is 'n bygewerkte (vgl. statistiese gegewens) en geredigeerde weergawe.

[2] Die term 'gay' word kollektief gebruik om te verwys na die uiteenlopende persone, identiteite en perspektiewe wat die Suid-Afrikaanse *gay*-gemeenskap kenmerk. Dit verwys nie slegs na manlike perspektiewe nie, maar ondervang ook lesbiese, biseksuele en transseksuele perspektiewe.

[3] Daar moet 'n onderskeid getref word tussen Danie Botha, die eindredakteur van *Gay@Litnet* en Danie Botha, die Suid-Afrikaanse gospelsanger. Alhoewel naamgenote is hulle twee afsonderlike individue. Dank aan Danie Botha (die eindredakteur van *Gay@Litnet*) vir sy sinvolle kommentaar tydens die voorbereiding van hierdie artikel en vir sy deelname aan 'n e-posonderhoud wat op 8 November 2005 met hom gevoer is.